

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Владимир М. Абрамовић

**БИТКА КОД СЛАНКАМЕНА 1691.
ГОДИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2015.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Vladimir M. Abramović

BATTLE OF SLANKAMEN 1691

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

Никола Самарџић, редовни професор,

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

1. Јелена Мргић, ванредни професор,

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

2. Марија Коџић, научни сарадник,

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране:

БИТКА КОД СЛАНКАМЕНА 1691. ГОДИНЕ

РЕЗИМЕ: Крај XVII и почетак XVIII века представљају бурну епоху, испуњену непрекидним ратовима који су веома изменили поредак и односе међу европским државама и довели до опадања старих и уздицања нових сила. Међу сукобима ове епохе издвајају се: Рат аугсбуршке лиге (1688-1697), Пољско-османски рат (1672-1676), Холандски рат (1672-1678), Велики бечки рат (1683-1699), Рат за шпанско наслеђе (1701-1714), Велики северни рат (1700-1721), Јаковитски рат у Ирској (1689-1691), Аустро-турски рат (1716-1718). Велики бечки рат (1683-1699) својим трајањем, интензитетом, бројем ангажованих држава и људских ресурса представља један од најважнијих сукоба у оновременој Европи. Његов кључни окршај била је битка код Сланкамена 1691. године. По својим резултатима и последицама она је била од судбоносног значаја за простор југоисточне Европе и најавила је темељну прерасподелу односа моћи у региону. Битком код Сланкамена одлучена су два важна питања. Прво, Панонска низија је ослобођена турске власти, чиме је Османска империја коначно потиснута из средње Европе. Друго, утврђена је гранична линија између две царевине на Сави и Дунаву која није нарушена до самог краја XVIII века. Турска након Карловачког мира (1699) није озбиљно ни покушавала да поврати области северно од ове линије, док се сваки сваки покушај Аустрије да завлада областима јужно од Саве и Дунава показао као неуспешан (поход 1788-1791) или привремен (1718-1739). Аустрија у тим епохама није имала могућности и снаге, али ни политичке воље да загосподари областима између Београда и Скопља. Битка код Сланкамена означава и једну етапу слабљења Османског царства. Иако се не може рећи да је опадање османске моћи и криза њихове власти на Балкану уследило као последица само једне битке, Сланкамен означава важан сегмент прерасподеле моћи на југоистоку Европе и подвлачи неку врсту стратешког еквилибријума успостављеног након њега, односно показује реалан опсег двеју царстава и природну границу између њих. Битка код Сланкамена је за српски народ била од изузетне важности јер је довела до вишеструких промена у односу на њихов претходни положај. Цео српски ангажман на страни Хабсбуршке монархије у

Бечком рату допринео је додељивању привилегија, односно задобијању специјалног статуса у Угарској. Тиме се изнова формулише заједница Срба, односно њихово издвајање и уобличавање као ентитета у Угарској.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Велики бечки рат, битка код Сланкамена 1691, принц Лудвиг Баденски, велики везир Мустафа-паша Ћуприлић, Аустрија, Османско царство, Свето римско царство немачког народа, Угарска, Срби

НАУЧНА ОБЛАСТ: Историја

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: Општа историја новог века

УДК: 355.422(497.11)"1691"

THE BATTLE OF SLANKAMEN 1691

RESUME: The end of the 17th and the beginning of the 18th century represents a tumultuous era, filled with constant wars that have changed the very order and relations between the European countries and led to the decline of the old and the rise of new powers. Among the conflicts of this period are: The Nine Years War (1688-1697), The Polish-Ottoman War (1672-1676), Dutch War (1672-1678), the Great Turkish War (1683-1699), War of the Spanish Succession (1701-1714), Great Northern War (1700-1721), Jacobite war in Ireland (1689-1691), Austro-Turkish War (1716-1718). Great Turkish War (1683-1699) was for its duration, intensity, number of involved countries and human resources one of the most important conflicts in contemporary Europe. One of its key battles was the Battle of Slankamen in 1691. According to its results and consequences, the battle was of crucial importance for South Eastern Europe and announced a fundamental redistribution of power in the region. Battle of Slankamen settled two important questions. Firstly, the Pannonian Plain was liberated from the Turkish rule, and the Ottoman Empire was finally suppressed from Central Europe. Secondly, the battle established the boundary line between the two empires on the Sava and the Danube, which was not disturbed until the end of the eighteenth century. After the Karlovac Treaty (1699) Turkey did not seriously try to reconquer the area to the north of this line, while every Austrian attempt to rule the areas south of the Sava and Danube rivers proved unsuccessful (1788-1791) or temporary (1718-1739). Austria did not have the capacity and strength, but nor the political will to master the areas between Belgrade and Skopje. Battle of Slankamen denotes one stage in the weakening of the Ottoman Empire. Although we can not say that the decline of Ottoman power and their power crisis in the Balkans followed as a result of a single battle, Slankamen marks an important segment of the distribution of power in southeastern Europe and underlines some kind of strategic equilibrium established after it, that shows the real extent of the two empires and natural dividing line between them. Battle of Slankamen was of great importance for Serbian people because it led to multiple changes in relation to their previous position. The entire Serbian involvement on the side of the Habsburg monarchy in the Great Turkish War contributed to the granting of privileges, i.e. gaining

special status in Hungary. In that way the Serbian community is reformulated, as well as their positioning and shaping as an entity in Hungary.

KEY WORDS: Great Turkish War, Battle of Slankamen 1691, prince Ludwig of Baden, Grand vizier Mustafa Pasha Köprülü, Austria, Ottoman Empire, Holy Roman empire, Hungary, Serbs

SCIENTIFIC FIELD: History

SPECIFIC SCIENTIFIC FIELD: Early Modern History

UDC NUMBER: 355.422(497.11)"1691"

САДРЖАЈ

УВОДНЕ ПРИМЕДБЕ	1
ВЕЛИКИ БЕЧКИ РАТ 1683-1699 И ЊЕГОВО МЕСТО У ЕВРОПСКОЈ И СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ.....	10
ПОЛИТИЧКО-ДИПЛОМАТСКА СИТУАЦИЈА И ВОЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ОД 1683. ДО 1691.....	34
АУСТРИЈСКИ ПОХОД ИЗ 1691. И БИТКА КОД СЛАНКАМЕНА.....	88
ПОСЛЕДИЦЕ И ЗНАЧАЈ БИТКЕ КОД СЛАНКАМЕНА.....	140
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	153
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	158

Уводне примедбе

Крај XVII и почетак XVIII века представљају бурну епоху, испуњену непрекидним ратовима који су веома изменили поредак и односе међу европским државама и довели до опадања старих и уздицања нових сила. Међу сукобима ове епохе издвајају се: Рат аугсбуршке лиге (1688-1697), Пољско-османски рат (1672-1676), Холандски рат (1672-1678), Велики бечки рат (1683-1699), Рат за шпанско наслеђе (1701-1714), Велики северни рат (1700-1721), Јаковитски рат у Ирској (1689-1691), Аустро-турски рат (1716-1718). Велики бечки рат (1683–1699) својим трајањем, интензитетом, бројем ангажованих држава и људских ресурса један је од најважнијих сукоба у оновременој Европи. Његов кључни окршај била је битка код Сланкамена 1691. године. По својим резултатима и последицама она је била од великог значаја за простор југоисточне Европе и најавила је темељну прерасподелу односа моћи у региону.

Битка код Сланкамена (1691) одабрана је као тема докторске дисертације јер је у великој мери утицала на исход Великог бечког рата. Иако је тај рат трајао још осам година након битке, територија под контролом две зарађене стране је у тренутку склапања мира (Карловац 1699) била приближно иста као и она коју су држале крајем 1691. Стога је циљ дисертације да се реконструишу главни догађаји везани за 1691. годину, не само у оквиру односа Аустрије и Турске, већ и у контексту европске и српске историје позног XVII века.

Иако се на обронцима Фрушке горе у близини Сланкамена водила једна од највећих битака XVII века, до сада о њој није написана посебна студија или монографија. У историографији је овај важан догађај на југоистоку Европе до сада углавном описиван у склопу шире хронолошки и тематски замишљених радова или у мањим истраживањима, кроз анализу учешћа појединих војних одељења у саставу сукобљених армија, тако да се његово синтетичко проматрање и постављање у

контекст европских оквира чини изузетно важним због потпунијег сагледавања. Поред тога, истиче се значај ове битке као један од кључних корака у процесу постајања Аустрије као велике силе.

Захваљујући стипендији Републике Аустрије, која нам је додељена преко аустријске службе за размену (*Österreichischer Austauschdienst*), били смо у прилици да спроведемо истраживање у Државном архиву у Бечу, где смо се упознали са релевантном архивском грађом. Сачувана архивска грађа која се односи на епоху ратова са Османским царством представља око 20% докумената из XVII века који су изворно постојали. Преосталих 80% је у другој половини XIX века уништено, јер су архивисти настојали да ослободе простор у депоима архива за документе које је стварала тадашња администрација Аустро–Угарске. Због тога је направљен избор које документе би требало сачувати. Стога су сви истраживачи након тог сортирања грађе били просто принуђени да раде са материјалом који су архивисти из XIX века сачували, односно за који су мислили да би требало да се сачува.

Требало би напоменути да се главни извори за рат против Османског царства налазе у фонду Ратног архива *Alte Feldakten*. Важно је напоменути да овај фонд није настао „органски“, већ је уређен у исто време када је прављена селекција докумената у XIX веку. Наиме, архивисти су документа са ратном тематиком из исте епохе или оне који би били посвећени истим догађајима, сакупљали из других фондова, канцеларија, архива или колекција. Потом су обједињавали тако сакупљену грађу у посебан нови фонд. На тај начин је створено извесно ограничење грађе, јер је у суштини прављена селекција онога шта ће ући у фонд и који документи ће се сачувати. Осим грађе у бечким архивима, за битку код Сланкамена је значајан и архив у Карлсруеу, у коме се чува документација принца Лудвига Баденског, команданта аустријске војске у бици код Сланкамена. Захваљујући сарадњи два архива, сачињене су копије докумената из Карлсруеа и послате су у Беч. На тај начин је употпуњен корпус сачуване грађе.

Важно је истаћи да се архивска грађа за ову епоху ратова са Османским царством чува у бројним архивима широм европског континента: од Карслруеа и Минхена, до Венеције, Беча и Истанбула. Обухватање целокупне необјављене грађе надилази могућности једног истраживача; овакав подухват би морао да буде предузет од стране неке научне институције, или чак мреже више њих.

Извори и литература

Главни корпус изворне грађе за ратне операције на простору Угарске налази се у Државном архиву у Бечу (*Österreichisches Staatsarchiv*). Проучена су следећа одељења и фондови:

У одељењу *Kriegsarchiv* (КА) налази се неколико фондова који су искоришћени за рад на дисертацији. У питању су *Feldakten* (FA), *Alte Feldakten* (AFA), *Zentralstellen* (ZSt), *Karten- und Plansammlung* (KPS), *Militärische Nachlässe* (NL), *Finanz- und Hofkammerarchiv* (ФНКА) и *Manuskripte* (MS).

У оквиру фонда *Alte Feldakten* коришћена је грађа из картона 194 (1689 I-IX Türkenkrieg), 195 (1689 X - XIII Türkenkrieg), 196 (1690 Krieg gegen Frankreich. Türkenkrieg) и 197 (1691 Türkenkrieg, 1691). У њима се налазе извештаји команданата на терену, предлози и захтеви које су упућивали Дворском ратном савету или цару, одговори и препоруке војних власти, извештаји након битака и сродна документација, који омогућавају реконструкцију догађаја превентивно са војног аспекта.

Фонд *Zentralstellen* садржи грађу коју су стварали Ратни савет у Бечу, као и покрајински Ратни савети у Грацу и Прагу; ми смо се концентрисали на документе из бечког Ратног савета. Коришћене су књиге протокола 385 (Protokoll-Expedit mit

Index, 1691), 386/1 (Protokoll-Registratur mit Index, 1691), 386/2 (Justiz-Protokoll mit Index, 1690-1691), 393 (Protokoll-Expedit mit Index, 1694) и 394 (Protokoll-Registratur mit Index, 1694). У њима су укратко сабележене одлуке и препоруке Ратног савета слате командантима широм Угарске. Они су били од посебног значаја за утврђивање динамике окупљања српске милиције и њених припрема за поход из 1691. Ту се такође налазе и одлуке у вези избора Јована Монастерлије за подвојводу, као и за активности српске милиције након битке код Сланкамена, односа између њених команданата (Јована Монастерлије, Антонија Знорића и Павла Несторовића Деака) и централних војних власти.

Фонд *Karten- und Plansammlung* садржи драгоцени картографски материјал, који омогућава боље сналажење у описима битке. Он такође олакшава разумевање терена на коме се водила битка код Сланкамена. Коришћене карте се налазе под сигнатуром *Kartensammlung* Н III с 124 – 1691.

Посебно је драгоцен материјал из фонда *Militärische Nachlässe*, у коме се налази ратни дневник генерал-квартијермајстера Хајнриха Тобијаса фон Хаслингена (NL 1510 (В)). Тај дневник омогућава реконструкцију похода из 1691. на дневном нивоу и пружа поуздану хронологију ратних операција током те ратне године.

Фонд *Manuskripte* нажалост не садржи пуно рукописа из времена Великог бечког рата. Једини извор вредан помена представља историја похода против Турака 1687-1690 коју је сачинио генерал-вахтмајстер Браун и која представља компилацију старије архивске грађе.

У одељењу *Finanz- und Hofkammerarchiv* (ФНКА) налазе се разни привредни и трговински акти, а консултовали смо фонд *Autographensammlung*, у коме се налази кореспонденција принца Лудвига Баденског.

У одељењу *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (HHStA) такође се налази неколико фондова који су искоришћени за рад на дисертацији. У питању су следећи фондови: *Kriegsakten, Turkei I (Turcica)* и *Ungarische Akten (Hungarica)*.

Фонд *Kriegsakten* скоро искључиво садржи грађу која документује рат на Рајни и у северној Италији против Француске (1688-1697). Постоји само један документ који се односи на битку код Сланкамена у коме је дат њен помало конфузан опис (HHStA, *Kriegsakten*, 173 *Kriegsakten* (1691), 332r-334v).

У оквиру фонда *Turkei I (Turcica)* налазе се документација о преговорима вођеним у вези са могућношћу склапања мира између Аустрије и Турске. У питању је исцрпна кореспонденција између цара Леополда, његових саветника на челу са грофом Кинским и турског посланства предвођеног Зулфикар-ефендијом.

Фонд *Ungarische Akten (Hungarica)* такође садржи дипломатску кореспонденцију, тачније писма које је цар Леополд слао другим крунисаним главама Европе. У тим писмима се хвалио тријумфом који је његова војска извојевала код Сланкамена.

Наведену необјављену грађу из аустријског Државног архива чине пре свега документи на немачком језику, док је мањи број писан на латинском, француском и италијанском језику.

Корпус објављене грађе је такође веома обиман и састоји се од дела насталих у току самог рата, попут дневника анонимног франконског војника из 1688,¹ или дела која су натала непосредно након сукоба.² Значајану збирку објављених докумената представљају политички списи Готфрида Вилхелма Лајбница у издању Пруске

¹ *Tagebuch eines Soldaten des fränkischen Truppenkontingents aus dem Feldzug gegen die Türken bis zur Einnahme von Belgrad durch Kurfürst Max Emanuel*. S. 1. 1688

² Johann Philipp Abelinus, Matthaeus Merian, Heinrich Oraeus. *Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten...* Bd 14. Frankfurt am Main, 1702

академије наука.³ Током XVIII века објављени су и мемоари учесника Бечког рата, попут принца Лудвига Баденског⁴ и генерала Ветеранија.⁵ Изворна грађа је такође објављивана у склопу биографских дела посвећених царским генералима, као на пример у делу Алфреда Арнета⁶ или Редер фон Диерзбурга.⁷ Драгоцена објављена грађа присутна је и у веома значајном делу Оно Клопа, једином које разматра Велики бечки рат у целости.⁸ Изворна грађа о Србима у Угарској објављена је захваљујући напорима Славка Гавриловића.⁹ Иако је ту пружено мноштво података о животу српског народа на простору угарског краљевства, нажалост, наведена грађа се за сам Бечки рат може користити у веома ограниченом обиму. Од извора треба поменути и записе и натписе из овог времена које је прикупио и укључио у своје монументално дело Љубомир Стојановић.¹⁰

³ Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, III, 1680-1683, ур. Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Leipzig: K.F. Koehler Verlag, 1958; Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, V, 1687-1690, ур. Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin: Akademie Verlag, Hildesheim: Georg Olms Verlag, New York, 1970; Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, VI, 1690-1691, ур. Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin: Akademie Verlag, Hildesheim: Georg Olms Verlag, New York, 1970.

⁴ *Memoires sur les Campagnes du prince Louis de Baden, Contre les Turcs, et les Francois en Hongrie, et sur le Rhin* Bruxelles, 1787. У коришћењу овог дела би требало бити опрезан, пошто је приређивач вршио интервенције на тексту.

⁵ Federico Veterani, Carl A. zu Waldeck. *Des Grafen Veterani, Kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen vom Jahre 1683 bis 1694 Mit vielen Anmerkungen, Berichtigungen und Erläuterungen durch Beyspiele aus der Geschichte der neuern Türkenkriege*, Dresden, 1788

⁶ Alfred Arneht, *Prinz Eugen von Savoyen*. I (1663-1707). Wien, 1858; Alfred Arneht, *Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls grafen Guido von Starhemberg (1657-1737)*. Wien, 1853.

⁷ Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*. I-II. Carlsruhe 1839/42

⁸ Onno Klopp, *Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*. Graz, 1882

⁹ Славко Гавриловић, Иван Јакшић (прир.). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*. I. Београд: Српска академија наука и уметности, 1987; Славко Гавриловић, (прир.). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*. II. Београд: САНУ, 1990.

¹⁰ Љубомир Стојановић, (прир.). *Стари српски записи и натписи*. I-VI. Београд 1902-1926; Љубомир Стојановић, (прир.). *Стари српски родослови и летописи*. Сремски Карловци, 1927.

Већ је било поменуто како до сада о бици код Сланкамена није написана целовита научна монографија, али о војном и политичком аспекту Великог бечког рата постоји обимна литература на немачком, енглеском, као и на јужнословенским језицима.

Навешћемо неке од најважнијих монографија о Бечком рату, о политичким односима у Европи крајем XVII века, као и најрелевантније чланке о самој бици код Сланкамена: осим помињаног дела Она Клопа (види фусноту 8), преглед целог рата може се наћи и у делу Ференца Сакаљија.¹¹ Походи једног од највећих војсковођа XVII и XVIII века, принца Еугена Савојског, покривени су у вишетомном делу у издању аустроугарског генералштаба, које је још увек задржало своју вредност.¹² Незаобилазно дело за проучавање аустријске војске представља студија Михаела Хохедлингера.¹³ За разматрање кризе XVII века може се употребити дело Тревора Хенрија Астона,¹⁴ као и Хобсбомов чланак са истом тематиком.¹⁵ За питање дипломатских односа и веза између Француске и Османског царства значајна је монографија Николе Самарцића, настала на основу архивске грађе из париских архива.¹⁶ Исту тематику у ширем обиму посматра и Хохедлингерова студија.¹⁷ Важно дело које разматра улогу Турске у међународним односима представља студија

¹¹ Ferenc Szakaly, *Hungaria Eliberata: Die Ruckerobringung von Buda im Jahr 1686 und Ungarns Befreiung von der Osmanenherrschaft, 1683-1718*. Budapest: Corvina, 1986

¹² Angeli, Moriz Edlen von (yp.). *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I-II. Felzügen gegen die Türken 1687-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*. Wien, 1876.

¹³ Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*. London, 2003

¹⁴ Trevor Henry Aston, yp. *Crisis in Europe, 1560-1660: Essays from Past and Present*. London: Routledge, 1965

¹⁵ E. J. Hobsbawm, „SocietyThe General Crisis of the European Economy in the 17th Century,“ *Past & Present* 5 (1954), 33-53

¹⁶ Никола Самарцић, *Француска и Турска 1687-1691*. Београд, 1992

¹⁷ Michael Hochedlinger, *Die französisch-türkischen Beziehungen 1525-1792 als Instrument antihabsburgischer Politik von der „osmanischen Diversion“ zur Rettung des „kranken Mannes am Bosphorus“*. Wien, 1991

марије Коцић.¹⁸ Пуно је писано опсади Беча 1683. Два најбоља приказа саме опсаде, припрема за рат и мотивације учесника дали су Томас Баркер¹⁹ и Џон Стој.²⁰

За саму битку код Сланкамена значајан је чланак Николе Самарцића,²¹ док је учешће бранденбуршког контингента у бици обрадио, иако донекле пристрасно, Еуген фон Милер.²² На двестагодишњицу битке код Сланкамена објављено је више наслова заснованих на архивској грађи из бечког и баденског архива, као и друге објављене грађе. У питању је студија Илариона Руварца о старом Сланкамену,²³ прилог Алојза Шултеа²⁴ и чланак анонимног аутора.²⁵ Ова дела су и данас задржала своју вредност, упркос томе што прилози посматрају тему из уске перспективе.

Учешће српског народа у Великом бечком рату било је предмет рада многих истраживача. Као једно од првих дела са том тематиком може се узети Берлићева студија, иако је она данас већ застарела.²⁶ Ратне операције и учешће српског народа у Великом бечком рату описани су у делима Рајка Веселиновића,²⁷ док је питање

¹⁸ Marija Kocić, *Turska u međunarodnim odnosima 1688-1699: put u evropsku diplomatiju* Beograd: Hesperiaedu, 2014

¹⁹ Thomas M Barker, *Doppeladler und Halbmond: Entscheidungsjahr 1683*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1982

²⁰ John Stoye, *Die Türken vor Wien: Schicksalsjahr 1683*. Graz: Ares, 2010

²¹ Никола Самарцић, „Битка код Сланкамена 1691.“ *Зборник Матице српске за историју* 45 (1992), 7-33

²² Eugen von Müller, „Das Brandenburgische Hülfskorps unter dem Markgrafen Ludwig von Baden in der Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691.“ *Militär-Wochenblatt* 72-73 (1891), 1833-1852; 1872-1887

²³ Иларион Руварац, *Стари Сланкамен*. Земун: штампарија Симе Пајића, 1892

²⁴ Aloys Schulte, „Die Schlacht bei Slankamen (19. August 1691)“, *Beilage zur Allgemeinen Zeitung* 230, 20. August 1891

²⁵ „Zur Erinnerung an den Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden und die Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691“, *Beilage zu Nr. 228 der Karlsruher Zeitung*, 21. August 1891.

²⁶ F. Berlic, *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*. Wien, 1854

²⁷ Рајко Веселиновић, „Ратови Турске и Аустрије 1683-1717 године“ у: *Историја Београда*. I. ур. Ваца Чубриловић. Београд: Просвета, 1974, 465-519; Рајко Веселиновић, „Ко су 'Албанци' и 'Клименти' у аустријским изворима с краја XVII века?“ *Зборник Матице српске за друштвене науке* 25 (1960), 93-124; Рајко Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ у *Историја српског народа III-1, Срби под*

српског насељавања у Угарској било предмет Ивићеве студије.²⁸ Српске привилегије, положај у Угарској као и Велика сеоба 1690. били су предмет многих радова: Јован Радонић и Мита Костић су објавили привилегије,²⁹ док су о Сеоби писали Веселиновић,³⁰ Душан Поповић,³¹ Јован Радонић,³² Никола Самарцић³³ и Иларион Руварац.³⁴

Литература коришћена приликом израде дисертације обухвата дела објављена у распону од прве половине XIX века до средине друге деценије XXI века. Требало би нагласити да та старија литература није изгубила на вредности у оној мери колико би се могло закључити на основу времена протеклог од њеног објављивања. То је поготову случај за она дела која посматрају одређене догађаје из стриктног угла војне историје. Проблеми и питања која су разматрана у тим студијама по правилу нису обрађивана касније. На пример, приказ похода из 1685. године исцрпно је приказан у чланку Морица фон Ангелија,³⁵ тако да просто није било потребе да се о томе поново пише.

туђинском влашћу 1537-1699, ур. Радован Самарцић (Београд: Српска књижевна задруга, 1993), 491-572.

²⁸ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморишке границе (1703)*. Нови Сад, 1929

²⁹ Јован Радонић и Мита Костић, „Српске привилегије од 1690. до 1792,“ *САНУ, Посебна издања ССХХV, Одељење друштвених наука, нова серија* 10 (1954).

³⁰ Рајко Веселиновић, „Око проучавања Велике сеобе Срба 1690,“ *Зборник Матице српске за друштвене науке* 10 (1955), 140-151.

³¹ Душан Поповић, *Велика сеоба Срба 1690* Београд, 1954

³² Јован Радонић, *Од прве опсаде Беча до Велике сеобе, Војводина I* Нови Сад, 1939

³³ Никола Самарцић, „Савремена страна штампа о Великој сеоби Срба 1690. године,“ *Историјски часопис* 32 (1985), 79-103

³⁴ Иларион Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Чарнојевићу са три излета о Великој сеоби* Београд, 1896

³⁵ Angeli, Moriz Edlen von. „Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685,“ *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* (1885),

Велики бечки рат 1683-1699 и његово место у европској и српској историји

Перцепције Великог бечког рата

Перцепција Великог бечког рата се у Европи драстично мењала током векова. Овај процес је најједноставније пратити на примеру Аустрије; ту се лако могу уочити и издвојити три посебна периода: први је био карактеристичан за савременике, који су борбу против Османског царства у беспућима Угарске доживљавали као неку врсту крсташког похода, борбу против „вечитог“ или „наследног“ непријатеља.³⁶ Снажна религијска осећања учесника се не могу занемарити, о чему можда најбоље сведоче захвалнице за извојеване победе упућиване превасходно Богу, а тек онда царским генералима. На прослави стогодишњице опсаде Беча, 1783. године, ситуација је била обрнута. Све почести су указиване командантима из „епохе хероја“ (*Heldenzeit*), док је верски моменат био потиснут у други план. Трећи период наступа оквирно након 1827. године, када започиње излазак из штампе монументалног дела аустријског оријенталисте Хамер-Пургштала *Историја Османског царства*, које најављује еру објективнијег сагледавања Турске, у којој наратив о „наследном“ (*Erbfeind*) или „вечном“ непријатељу почиње да нестаје са хоризонта.³⁷

Сведоци смо и једне поновне појаве наратива о „непријатељу хришћанства“ почев од седамдесетих година XIX века, поготово приликом писања такозване „отаџбинске историје“.³⁸ Ипак, то се пре може посматрати кроз призму аустроугарских

³⁶ Andrew Wheatcroft, *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe* (New York: Basic Books, 2009), 227-244. Paula Sutter Fichtner, *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526-1850* (London: Reaktion Books, 2008), 21-71

³⁷ Wheatcroft, *The Enemy at the Gate*, 245-268. Fichtner, *Terror and Toleration*, 73-115; 130-161.

³⁸ Moriz Edlen von Angeli, "Die kaiserliche Armee unter dem Ober-Commando des Markgrafen Ludwig von Baden in den Feldzügen 1689-92 gegen die Türken," *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* 2 (1877), 135-184; 217-292.

империјалних амбиција ка Балкану крајем XIX века. У тим чланцима чији су аутори пре свега били војна лица, повремено је било речи о борби између културе и варварства или се призивао дух крсташких похода,³⁹ али не може се сматрати да су имали веће значење од пуке реторске фигуре.

Термин „наследни непријатељ“ у својој основи имплицира врсту супарништва која надилази поједница или одређени временски интервал, односно може се схватити као судбинско и вечито непријатељство, као нека врста трагичног конфликта.⁴⁰ Иако су аустријско-турски односи током XVI и XVII века у реторици савременика били означени као „наследно непријатељство“, нису сви подлегли том дискурсу. На пример, тај се израз не може пронаћи у радовима војних теоретичара XVII века.⁴¹ Као илустрација се могу навести Рајмондо Монтекуколи и Ђорђо Баста, који настоје да у својим делима дају објективни приказ Османлија и њихове војске. Монтекуколи чак упозорава да се о њима не би требало изражавати са омаловажавањем, ако се жели постићи њихов војни пораз у Угарској.⁴²

Такође се може преиспитати и значење „крсташког духа“, који су савременици призивали током Великог бечког рата, како би подвукли верски набој који је овај сукоб носио. Иако се успон верских осећања не може негирати, од значаја је напоменути да религијске страсти нису увек преузимале примат. Као илустрација нека послужи капитулација аустријског гарнизона у Нојхојзелу (Нове Замки) у септембру 1663. Пошто су се браниоци споразумно предали, Турци су на себе преузели обавезу да превезу жене и децу из тврђаве, који нису могли да прате маршевски темпо одлазећег гарнизона. Рањенике и болеснике који су морали да

³⁹ Moriz Edlen von Angeli, „Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685,“ *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* (1885), 197. „Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen die Türken in Ungarn im Jahre 1686,“ *Mittheilungen des K.K. Kriegs-Archivs* (1886), 5.

⁴⁰ Manfred Rauchensteiner, „Erbfeinde. Überlegungen zu einem weltgeschichtlichen Thema,“ у *Bericht über den einundzwanzigsten österreichischen Historikertag in Wien*, ур. Lorenz Mikoletzky. (Wien: Verband Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine, 1998), 48.

⁴¹ Исто, 49-51.

⁴² Исто, 51.

остану у утврђењу неговали су и лечили Турци, да би их након опоравка испратили на аустријску територију.⁴³ Стога се постојање верских осећања не може узети као преовладавајући мотивациони фактор на бојном пољу, нити се честе епизоде бруталности и насиља могу објаснити само њиме.⁴⁴

Осим осврта на питање верских осећања у односима између Хабзбурга и Османлија, требало би се осврнути и на то питање у Европи на крају XVII века, поготову током ратова. Иако постоји тенденција у историографији да се значај и утицај религије на вођење ратова током друге половине XVII века умањи, истраживања показују да страх од ратног пожара изазваног религијским страстима није напуштао ни западноевропску елиту.⁴⁵ Током трајања Деветогодишњег рата (1688–1697) је постојала јавно исказивана бојазан Виљема Оранског, и шире посматрано низоземске елите, да се тај сукоб може распламсати у нови верски рат налик Тридесетогодишњем (1618–1648).⁴⁶ Низоземско племство и управљачки кругови уопште бојали су се католичке завере и сумњали да ће Аустрија и Француска да склопе мир и да заједнички ударе на њих. Наравно, може се дискутовати о томе колико је била у питању искључиво *протестантска* параноја,⁴⁷ али присуство тих страхова се не може оспорити. Нешто више о томе биће разматрано у наредном поглављу.

⁴³ Christoph Rehm, „Markgraf Ludwig Wilhelm im Grossen Türkenkrieg. Wesensmerkmale der Kriegführung im Osten,“ у *Zwischen Sonne und Halbmond: der Türkenlouis als Barockfürst und Feldherr*, ур. Christoph Rehm (Rastatt: Vereinigung der Freunde des Wehrgeschichtliches Museum Schloss Rastatt, 2005), 28-29.

⁴⁴ Исто, 28-29.

⁴⁵ David Onnekink, „The Last War of Religion? The Dutch and the Nine Years War,“ у *War and Religion after Westphalia, 1648-1713*, ур. David Onnekink. (Aldershot: Ashgate, 2009), 78-79; 87-88.

⁴⁶ Исто, 69-70.

⁴⁷ Занимљива запажања о узроцима таквог погледа на свет низоземских протестаната изнео је проф. Антонио Бенто са Универзитета Беира Интериор током дискусије на COST IS1301 конференцији у Бечу у новембру 2014. Према његовом мишљењу, такав осећај параноје и угрожености је проишходио из великог броја пиринејских Јевреја и криптокатолика који су емигрирали у Низоземску, а који су имали утицаја на формирање једног специфичног погледа на свет тамошњих протестаната.

Што се тиче погледа на Велики бечки рат у српској историографији, ту је ситуација донекле сложенија, пошто не можемо издвојити тако јасно омеђене периоде различитих перцепција. Међутим, једна од значајних нити која се провлачи, представља наратив о ослободилачком рату и *самосталној* борби против Турака. Ово није карактеристично само за предање, већ је присутно и у историјској науци, у смислу посматрања догађаја из једног уског угла. Дobar пример који илуструје поменути тенденцију могао би да буде приказ Кочине крајине – односно фрајкора Косте Анђелковића – чија се борба посматра као самосталан сукоб с Османлијама. Занимљиво је приметити да се он тада борио у склопу аустријске војске која је у том рату (1788–1791) мобилисала и на фронт упутила војску од скоро 300.000 војника, што је број који је тек револуционарна Француска успела да надмаши.⁴⁸ Такође, војевање Јована Монастерлије у XVII веку се сагледавало на сличан начин, у смислу да је он био самостални војсковођа који је водио ратне операције независно од царске војске. Овакво становиште критиковао је већ Иларион Руварац.⁴⁹

Ако се говори о европском оквиру, морамо нагласити и да се утисцима и мишљењима савременика не може поклонити потпуно поверење. Један од најбриљантнијих умова XVII века, и одличан познавалац европских прилика, Готфрид Вилхелм Лајбниц могао би да послужи као одличан пример. Он је крајем 1682. и почетком 1683. сматрао да би се потенцијални рат између Турске и Светог римског царства катастрофално завршио по Немце, јер су Османлије заправо биле прави наследници римске војне вештине и духа; њихова омладина је очврснула и навикла на тешкоће, док Немци нису тако борбени. Укратко, прогнозирао је катастрофу по хришћане. Затим, када је дошло до тријумфа царског оружја, почео је да се другачије изражава у својим писмима, што је кулминирало након освајања

⁴⁸ Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797* (London: Pearson Education, 2003), 383.

⁴⁹ Иларион Руварац, *Стари Сланкамен* (Земун, 1892)

Београда 1688, када је написао трактат посвећен цару Леополду, у коме је саветовао да је дошао прави тренутак да се Османлије протерају из Европе.⁵⁰

Важан корпус изворне грађе за ову епоху припада дипломатској кореспонденцији која је извирала у престоници Османског царства, а коју су стварали бројни посланици и амбасадори европских држава и њихове канцеларије. Међутим, да ли им се може поклонити потпуно поверење? Може се тврдити да су извештаји амбасадора из Цариграда о нереду и анархији у царству заправо пристрасни, у смислу да су тумачени као појава која је карактеристична за државе западне Европе. Односно, побуне јањичара се могу посматрати као борба за бољи положај у оквиру система, без жеље да се он мења и да се доводи у питање легитимитет власти, док су на Западу у то време отпори држави као таквој били много израженији и морало је да се уложи много више напора како би се државни апарат учврстио.⁵¹ Могуће је да су амбасадори нереди у Османском царству посматрали кроз ту призму, односно учитавали своја искуства у догађаје и тако их искривљено тумачили.

Структурне одлике армија Османлија и Хабзбурга и њихов приказ у историографији

Стање Османског царства на војном, друштвеном и финансијском плану се такође мора осветлити. Али, пре него што се пажња посвети детаљима, требало би се осврнути и на наратив о „османској стагнацији и декаденцији“. Главни садржај тог наратива јесте да се разбојништво у провинцији, затим побуне војника, финансијске невоље и друштвени ломови и нереди у историографији интерпретирају као неизбежан показатељ декаденције и пропадања државе Османлија. Епоха од почетка

⁵⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, V, 1687-1690, ур. Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (Berlin: Akademie Verlag, Hildesheim: Georg Olms Verlag, New York, 1970), 235-240.

⁵¹ Rhoads Murphey, „Ottoman military organisation in south-east Europe, c. 1420-1720,“ у *European Warfare 1350-1750*, ур. Frank Tallet, D. J. B. Trim. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 140.

XVII до средине XIX века (па и до краја царства 1922) приказује се као доба неумитног пропадања и назадовања и, на крају, коначног слома.⁵² Интересантно је да се сличне појаве у западној Европи, попут верских ратова или Фронде у Француској, или грађанског рата и јакобитских завера и побуна у Енглеској нису тумачили на сличан начин. Наведени догађаји разматрани су као једна од битних или чак кључних фаза у изградњи модерне државе.⁵³

Заправо се корени парадигме о „опاداњу“ налазе у теоријама модернизације насталим након Другог светског рата, заснованим на трактатима насихатнаме (попут „огледала за принчеве“ у Европи), који су сматрани за прворазредни историјски извор. Међутим, временом су конвенције жанра насихатнама постале јасније; оне су заправо биле трактати о моралу и одражавали су ставове својих аутора, ужаснутих социјалном покретљивошћу и перципираним непоштовањем обичаја сопственог доба, па су ламентирали за „старим добрим временима.“ Чини се да је главни проблем била појава сељака који су се досељавали у градове и почињали да се баве трговином, стичући притом знатну добит. Као последица тога, њихове спахије су остајале без радника и прихода, без икакве компензације од овог процеса.⁵⁴

У последње време је овај тренд почео да се мења, јер не постоје докази да су османске елите позног XVII века себе сматрале инфериорним у односу на Запад.⁵⁵ Тек крајем XVIII века, порази претрпљени у рату са Русијом, као и неспособност да се изађе на крај са локалним полу-одметнутим званичницима, заправо су утицали на кризу легитимитета османске власти и промену перцепције елита. До преиспитивања државне идеологије први пут долази 1774. године, када се међу муслиманским

⁵² Fikret Adanir, „Semi-autonomous provincial forces in the Balkans and Anatolia,“ у *The Cambridge History of Turkey III, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ур. Suraiya N. Faroqhi. (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 164-165.

⁵³ Исто, 165.

⁵⁴ Исто, 165-166

⁵⁵ Поготову је то евидентно у ранијим епохама. Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 131-165

масама јавља неспокојство подстакнуто губитком Крима, који је на неки начин најавио и слабљење муслиманске снаге на светском нивоу. Може се говорити да је успон немуслиманских верских идентитета коинцидирао са овим преломним догађајем, узимајући форму национализма.⁵⁶ Тврдња да је тек индустријска револуција у западној Европи дала предност Европљанима над царствима Истока такође се може прихватити.⁵⁷

Када би се Велики бечки рат сагледао из чисто војне перспективе, морале би се констатовати следеће чињенице о снази турске војске. Ако се фокус измести са непосредних догађаја на угарском ратишту и сагледа се шира слика ратовања у источној Европи, уочава се да је Османско царство заправо један колос, који у суштини симултано води четири рата против чланица Свете лиге. На Јадрану и Медитерану се ратује против Млечана,⁵⁸ у Угарској против Аустрије, у Подолији против Пољске и у Украјини против Русије. Због географских и комуникационих ограничења, чланице Свете лиге нису могле да координишу своје акције, тако да се може закључити да Османије паралелно воде четири рата. Овај напор је упоредив са Француском из исте епохе, која се на сличан начин у Деветогодишњем рату носила практично сама против целе Европе – Енглеске, Низоземске, Аустрије и Шпаније. Стога се и Османско царство може посматрати као цин који се самостално и релативно успешно носио против многобројних противника.

Такође није оправдано становиште да се османска војска у овој епохи налазила у периоду регресије или кризе. Стагнација у војном или административном смислу значила би и тренутну пропаст Царства. Османска војна машинерија се константно

⁵⁶ Virginia Aksan, „War and peace,“ у *The Cambridge History of Turkey III, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ур. Suraiya N. Faroqhi. (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 116. Adanir, „Semi-autonomous provincial forces,“ 172-173.

⁵⁷ Fernan Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka, III, Vreme sveta* (Beograd, Novi Sad: Službeni list, Stylos, 2007), 464-465

⁵⁸ Марија Коцић, *Венеција и хајдуци у доба Морејског рата* (Београд: HESPERIAedu, Научно друштво за историју здравствене културе, 2013)

прилагођавала променама у техници и технологији ратовања, а у неким сегментима је чак и предњачила у односу према западноевропским државама.⁵⁹ Иако је вођење операција османске војске приликом опсаде Беча критиковано од стране историчара и истраживача, из угла логистике и мобилизације тај је поход био веома успешан. Током целог XVII века османска војска држала је три аспекта ратовања на веома високом нивоу: снабдевање и мобилисање војника, као и одржавање дисциплине.⁶⁰

Важно је сагледати и ставове османских посматрача о слабостима сопствене војске. Ибрахим Мутеферика⁶¹ је 1732. именовao разлоге предности европских војски над турском: пре свега ту је била структура – уравнотежен однос коњице, пешадије и драгона.⁶² Мутеферика је затим подвлачио дисциплину, добар метод обуке војника и висок проценат официра, као и способност команданата. Осим тога, похвално се изражаваo о реду који је владаo у хришћанским логорима, наглашаваo је добро вођене обавештајне и контраобавештајне активности, као и геометријске формације јединица и способност отварања ватре у салвама, што је омогућавало континуитет паљбе.⁶³

Међутим, требало би напоменути да је само седам година након ове оцене, турска војска успела да победи Аустријанце у рату 1737–1739. Можда развој војне технике не би требало тумачити као да једном стечена предност значи и трајно стање ствари. Војна историја је дуго времена (а можда и данас) била опчињена великим личностима, генијалним војсковођама, који су својим умећем и личном храброшћу успевали да савладају огромне препреке. Као типичан пример се може навести принц Еуген Савојски, који је још за живота стекао митски статус који се у познијој

⁵⁹ Murphey, „Ottoman military organisation,“ 135.

⁶⁰ Исто, 136-137.

⁶¹ Мађарски пребег, оснивач прве штампарије са арапским словима у Истанбулу.

⁶² Gabor Agoston, „Empires and warfare in east-central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military transformation,“ у *European Warfare 1350-1750*, ур. Frank Tallett, D. J. B. Trim. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 134.

⁶³ Исто, 134.

историографији само увећавао.⁶⁴ Иако је његов значај био веома велики, разлика између његових победа у рату 1716–1718 и пораза његових наследника у рату 1737–1739 не може се објаснити само личним квалитетима главнокомандујућег. Главни проблем аустријске војске пре велике реформе из 1749. године састојао се у лошој организацији и непоузданим *ad hoc* методама доставе ратног материјала и провијанта војсци на фронту. Иако је Еуген Савојски био на челу Дворског ратног савета пуне тридесет и три године, није успео да изврши потребне реформе.⁶⁵ Изгледа да то чак није ни увиђао као неопходну ствар.⁶⁶ Може се говорити о томе да је његов мандат обележила институционална стагнација, или чак регресија.⁶⁷

У случају Османлија, ситуација је била дијаметрално супротна: у разматраном периоду нису имали тако истакнуте војсковође, али је њихова снага заправо лежала у организацији и систему који су успоставили. Они су већ од XV века имали развијен систем архивирања и контроле над циркулацијом информација и наређења, што им је омогућавало да „пројектују ауторитет“, односно да се упусте у оно што се касније називало „вођење рата из кабинета“.⁶⁸ Стање у другим европским државама је било на знатно нижем степену. Требало би се подсетити да је оснивање Ратног архива у Бечу 1711. године било поздрављено као епохални догађај.⁶⁹

Осим организационих разлика, постојала је и једна суштинска која је била везана за елитну јединицу – јањичаре. Они су заправо били потчињени службеници државе „под платом“, за разлику од полу-независних агената које је држава унајмљивала на уговорној основи, као што је то био случај на Западу. Иако је потпуно спајање интереса државе и војске било немогуће у раној модерној епохи, Османско царство

⁶⁴ Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie, I-V* (Wien: Verl. für Geschichte u. Politik, 1963-1965); Alfred von Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen, I-III* (Wien, 1864)

⁶⁵ Murphey, „Ottoman military organisation,“ 137-138.

⁶⁶ Charles Ingrao, *The Habsburg Monarchy, 1618-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 131.

⁶⁷ Murphey, „Ottoman military organisation,“ 138.

⁶⁸ Исто, 138.

⁶⁹ Исто, 139.

се можда најближе од свих приближило овом идеалу.⁷⁰ Османски буџет одликовала је стабилност. Иако се број јањичара непрестано повећавао током XVII века, проценат издатака за њих се у османском буџету није мењао, већ је остајао на нивоу од око 12%.⁷¹ Такође, форме рачуноводства и финансијског извештавања биле су стандардизоване у централним областима Царства, тако да је била могућа јединствена примена стандардних захтева на новоосвојеним територијама, без потребе да се измишљају основни административни поступци или да се преговара о њима.⁷²

Ове карактеристике пре свега сведоче о снази и флексибилности османског финансијског и пореског система. Финансијски захтеви дуготрајног рата са Аустријом ставили су велике захтеве пред државну благајну. Кашњења плате водила су до побуна војника, а недостатак хране и муниције водили су губитку борбеног морала и поразима. Значајно повећање ратног пореза изазвало је велике нереде који су и довели до збацивања султана Мехмеда IV 1687. године. Нови султан је укинуо ратни порез, исковао нови новац и одредио износ цизије, према исламском закону, на један, два или четири златника, у зависности од прихода пореских обвезника, и учинио је важећом у целом царству. Ова пореска реформа извршена је у околини Цариграда почев од 1690-1691, да би се након 1700. проширила на балканске области, а од 1734. је примењена у Анадолији и остатку азијских провинција. Ова реформа је довела до четвороструког увећање цизије, а њен удео у укупном османском буџету је скочио на 40% у првој половини XVIII века.⁷³ Мора се поменути

⁷⁰ Исто, 140.

⁷¹ Исто, 147.

⁷² Исто, 149.

⁷³ Linda T. Darling, „Public finances: the role of Ottoman centre,“ у *The Cambridge History of Turkey III, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ур. Suraiya N. Faroqhi. (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 125; Mesut Uyar и Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Ataturk* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2009), 87-89.

и да је томе знатно допринела радикална и доследна либерализација цена коју је спровео велики везир Фазил Мустафа-паша Ђуприлић.⁷⁴

Насупрот Османлијама, овакве тенденције су се развиле тек доста касније у Хабзбуршкој монархији, заправо тек половином XVIII века. Ту је дуго био на снази систем инхабера (власник пука), што је дуго спречавало развој рационалног начина снабдевања војске. Осим тога, због фрагментизације јурисдикције и власништва над пуковима, било је веома тешко установити јединствени стандард дисциплине или војне ефикасности. На пример, не само да држава није имала механизме да утиче на односе унутар пукова, она чак није имала ни правних основа да врши надзор над њима.⁷⁵

Једна од способности османске војске која их је драстично издвајала од противника била је могућност континуираног и квалитетног снабдевања војника на удаљеним бојиштима. Без намере да се преувеличавају њихове могућности, требало би нагласити да су били у стању да унапред обезбеде и поставе потребне количине намирница које су омогућавале несметано напредовање армије. Такође је била значајна њихова способност да снабдевају одсечене гарнизоне на Дунаву и на тај начин им омогуће издржавање опсада.⁷⁶ Требало би се само подсетити Великог Варадина и вишегодишње опсаде коју је тамошњи гарнизон издржао, у потпуности одсечен од османске територије и снабдеван речним путем само током зиме. Османлије су веома водиле рачуна о исхрани својих војника. Иако њихова војска није била имуна на дезертерство и непослушност, такве ситуације су заправо биле ретке. Може се закључити да су се османски војници борили храбро и одржавали висок морал управо због редовног и квалитетног снабдевања.⁷⁷

⁷⁴ Bogdan Murgescu, „The Early Modern Economies of South Eastern Europe: Between Istanbul and the West,” у *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy*, ур. Almut Bues. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005), 194.

⁷⁵ Murphey, „Ottoman military organisation,” 150.

⁷⁶ Исто, 152.

⁷⁷ Исто, 153-154.

Велики бечки рат у аустријској историографији

Европску, а поготову аустријску историографију пре свега је интересовала опсада Беча 1683. године. Походи и ратовање које је уследило након тога били су предмет краћих студија или чланака. Чак се може рећи да се, осим битке код Сенте (1697), друге битке налазе скоро на маргинама историјске науке у Аустрији. О турској опсади Беча из 1683. године написано је на хиљаде књига. Чак и данас, готово сваке године објави се макар један наслов који као свој фокус узима овај догађај. Друга турска опсада Беча није подстицала само професионалне историчаре на писање: бројна су и дела разних публициста, историчара-аматера и других аутора. Као и што се може претпоставити, квалитет ових радова је неуједначеног нивоа. Посебно се уочава пораст њиховог броја на значајне годишњице овог догађаја. На пример, Валтер Штурмингер је на тристагодишњицу опсаде 1983. објавио библиографију радова о овој теми, у којој се наводи више од две и по хиљаде наслова.⁷⁸

Много мастила и штампарске боје утрошено је како би се проникнуло у узроке напада Османлија на Беч.⁷⁹ У историографији је истицана улога великог везира Кара Мустафе-паше у овим пресудним догађајима, док се самим узроцима похода није посвећивало довољно пажње. Ретки су аутори који су успели да направе разлику

⁷⁸ Walter Sturminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683* (Graz, Köln, 1955)

⁷⁹ Walter Leitsch и Max Demeter Peuffuss. „Dreihundert Jahre seit dem Entsatz von Wien 1683: Tagungen, Publikationen und Ausstellungen“ *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge* 32/3 (1984), 392-408; Hans Sturmberger, „Türkengefahr und österreichische Staatlichkeit“ у: *Ders., Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge*. (Linz, 1979), 311–328. Можда најбољи приказ похода из 1683. и опсаде Беча дали су Thomas Mack Barker, *Doppeladler und Halbmond: Entscheidungsjahr 1683* (Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1982) и John Stoye, *Die Türken vor Wien: Schicksalsjahr 1683* (Graz, Ares Verlag, 2010)

између мотивације за поход на Беч и опште мотивације за рат против цара Светог римског царства.⁸⁰

У настојању да се проникне у саму срж ових збивања, ни извори нам често нису од велике користи. Извори европске провенијенције, а поготову извештаји европских посланика у Цариграду, често више замагљују ствари него што откривају. Аутори ових докумената се нису превише трудили да схвате тачне турске мотиве за овај поход. Османски извори нам исто тако не пружају задовољавајуће одговоре. Они издашно говоре о догађајима, али не причају ништа о позадини и њиховим узроцима.⁸¹

Већ је било речи о извештајима посланика хришћанских сила у Цариграду у овом раду. Они нажалост нису поуздан извор, чак нису били поуздани ни у своје време, јер су углавном преносили мање или више вероватне трачеве и гласине. Стога се не може прихватити становиште да је напад Османлија на Беч био резултат искључиво француске политике и дипломатије. Посланици и амбасадори Хабзбурга били су склони да све што се у Светом римском царству дешава лоше по Беч виде као француско „масло“.⁸² Моћ Француске и претња коју је она представљала за Аустрију често је замагљивала видике хабсбуршким државницима. Стога они нису били у стању да објективно сагледају османске мотиве за улазак у рат.⁸³

Посланици Венеције били су свесни менталитета који је владао на бечком двору. Млетачки амбасадори су извештавали да се сваки покрет који Турци начине против Аустрије тумачи као дело француских интрига.⁸⁴ Није спорно да је Луј XIV рачунао

⁸⁰ Walter Leitsch, „Warum wollte Kara Mustafa Wien erobern?“ *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* NF 29/4 (1981), 494.

⁸¹ Thomas M. Barker, „New Perspectives on the Historical Significance of the ‘Year of the Turk’,“ у *Warfare in Europe 1650-1792*, ур. Jeremy Black (Aldershot: Ashgate, 2005), 203-205.

⁸² Leitsch, „Kara Mustafa,“ 495.

⁸³ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 9-11

⁸⁴ Leitsch, „Kara Mustafa,“ 495.

да ће му рат између Аустрије и Турске оставити одрешене руке на западу, односно да ће моћи несметано да уређује односе на десној обали Рајне. Међутим, тачно је и то да се између октобра 1681. и маја 1682. догодио сукоб између Француске и Турске, због акције француске морнарице против пирата на Хиосу.⁸⁵ Осим тога, требало би поменути и да се Луј XIV колебао током 1686. да ли да крене у напад на Свето римско царство, или да се одлучи за велику авантуру стварања царства у источном Медитерану.⁸⁶ Ипак, расплет догађаја на угарском фронту 1687. и 1688. подстакао је француског краља на акцију против Светог римског царства.⁸⁷

Упркос инцидентима и предомишљањима Луја XIV, Француска и Османско царство су настојали да ускладе своје акције против заједничког непријатеља. Међутим, ова сарадња никад није прерасла у формално савезништво. Француска тај корак није учинила због неке хришћанске солидарности, већ због своје репутације међу европским државама. Чак је и оваква сарадња са Османлијама изазивала констернацију у Европи; сведочанство томе можемо потражити у бројним памфлетима којима се осуђивао француски монарх.⁸⁸ Осим тога, велики везири из породице Ђуприлића су одлично схватили да заједнички интереси не воде нужно до отвореног савезништва. Однос Француске и Османског царства се заправо најбоље може објаснити англосаксонским изразом *co-belligerents*. Луј се заправо обавезао да неће помагати Леополду у случају да га Османлије нападну, што је био један од разлога да се велики везир одлучи на рат у том тренутку. Не треба заборавити да је француска помоћ Хабзбурзима 1664. била од великог значаја.⁸⁹

У светлу горе наведеног, шта се може рећи о правим разлозима и мотивацији за напад на Беч? Да ли је Кара Мустафа, као човек који је управљао комплетном

⁸⁵ Никола Самарцић, *Француска и Турска 1687-1691* (Београд: Историјски институт, 1992), 67.

⁸⁶ Исто, 64.

⁸⁷ Исто, 128-129.

⁸⁸ Исто, 7-8.

⁸⁹ Исто, 15-16.

унутрашњом и спољном политиком царства, хтео да тим походом реши само један проблем – онај везан за финансијску ситуацију царства? Иако је и то играло одређену улогу, не може се рећи да је то био главни мотив. Да ли је желео да тиме потчини великодостојнике Царства? Да ли је све то радио како би увећао своју моћ? То је дискутабилно, зато што су га они једном подстицали на рат против Московита како би га срушили, а други се пут противили рату против Аустрије како би му умањили моћ. Да ли је онда рат био покретачки фактор османске државе?⁹⁰

Ствар додатно отежавају поменути извештаји посланика европских држава у Цариграду, који у својим писмима често мешају фантазије и чињенице. Дуго се говорило о несрећној љубави коју је Кара Мустафа гајио према удовици једног великодостојника. Према тој причи, он је заратио са Аустријом како би њу импресионирао.⁹¹ Ово се, наравно, мора одбацити, мада се у литератури наводи да је овакво објашњење било по укусу људи позног XVII века.

Да ли Турци миром на границама заправо добијају рат унутар граница? У сваком случају, њима је био неопходан перманентни рат – што је уосталом и Капрара известио.⁹² Стој подвлачи да је „династији великих везира“ из породице Ћуприлића, оци и сину, било јасно да је одлучна и агресивна војна активност најбољи начин управљања државом, па су били принуђени да обезбеде средства како би султан водио лагодан живот и њих остављао на миру. Такође су морали да држе Истанбул под контролом, као и да примире војску која је била склона побунама. Провинцијске паше су морале да буду држане у покорности, као и вазални кнежеви. Морала се посветити и дужна пажња суседним владарима који су могли да угрозе границе.⁹³

⁹⁰ Leitsch, „Kara Mustafa,“ 507.

⁹¹ Исто, 500-501.

⁹² Исто, 507.

⁹³ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 30-32; Leitsch, „Kara Mustafa,“ 508.

Рат против хришћана је служио за мобилизацију правоверних и каналисао је верски занос, који је у то време био на веома високом нивоу. Осим тога, бунтовне елементе међу јањичарима рат је одвлачио на фронт. Рат је био и оправдање за огромну војску, која је опет коришћена да се под контролом држе „немирни елементи“. Војска је подељена на јањичаре и спахије са једне стране и провинцијске јединице са друге. Трупe у престоници смишљено су подељене на „тобџије“ и „оклопнике“. Све то је учињено како би се одржао баланс између јединица, дисциплина и контрола над војском.⁹⁴

Да ли се због тога може рећи да је Османлијско царство незадрживо хитало према катастрофи под зидинама Беча, као да је било вођено неумитном судбином? Иако горе изложени разлози могу да наведу на такав закључак, требало би избећи замку детерминизма и сагледати ширу слику. Мора се приказати како је уопште дошло до таквог развоја догађаја, као и разумети који друштвени односи су утицали на овакав развој догађаја, који су опет само подвлачили и појачавали постојећу ситуацију. На неки начин су та два процеса међусобно хранила и испомагала. Много је тежи одговор на питање како се у опште дошло до таквог стања у Царству. То је посебна тема, која заслужује свој одговор, па можда и сопствено проучавање и синтезу.

Из претходно наведеног, може се закључити да је Турцима рат био потребан. Аустријанци су били преокупирани ситуацијом на западу, агресијом Француске у Фландрији, Италији и Немачкој, као и питањем наследства Карлоса II, под условом да овај умре без наследника. Сматрали су да се мир треба продужити, не схватајући на прави начин упозорења посланика из Цариграда, Георга Куница и Алберта Капрару, који су тачно јављали шта Османлије спремају. Пошто су сматрали да је Луј XIV опаснији противник, били су спремни да начине уступке Турцима, чак и да им уступе пограничне тврђаве између Пожуна и Буде. На тај корак никада раније нису били спремни. Међутим, све то није уродило плодом, јер су Турци били одлучни у

⁹⁴ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 16-23.

ставу да је дошао прави тренутак за поход. Осим тога, с правом су тумачили су спремност на уступке као слабост.⁹⁵

Како је писано о бици код Сланкамена

Једна велика и крвава битка, попут оне која је била вођена код Сланкамена у августу 1691, природно је привукла пажњу савременика и познијих генерација историчара. Међутим, та пажња није била равномерно распоређена. Стиче се утисак да је то интересовање временом слабило, тако да је касније, током XIX и XX века, дошло до ситуације да су од историјског сећања и интересовања у вези са Великим бечким ратом остали само опсада Беча 1683. и битка код Сенте 1697. Све што се дешавало између поменутих догађаја потиснуто у други план. Иако су неке ратне операције обрађене кроз чланке аустријских војних историчара током XIX века, попут ратовања током 1685,⁹⁶ опсаде Будима 1686,⁹⁷ продора на Косово 1689.⁹⁸ и друго, интересовање за период између 1683–1697 се некако налазио на маргинама историјске науке. Интересовање за битку код Сланкамена је порасло уочи двестагодишњице догађаја, када су о бици били објављени чланци у берлинском војном часопису⁹⁹ и баденским новинама,¹⁰⁰ као и студија Илариона Руварца под називом „Стари Сланкамен“.¹⁰¹ Тих

⁹⁵ Leitsch, „Kara Mustafa,“ 506, 509.

⁹⁶ Angeli, „Feldzug gegen die Türken 1685,“ 197-257.

⁹⁷ „Die Eroberung von Ofen,“ 1-126

⁹⁸ Raimund Gerba, „Kaiserlichen in Albanien 1689,“ *Mittheilungen des K.K. Kriegs-Archivs* NF II (1888), 115-178

⁹⁹ Eugen von Müller, „Das Brandenburgische Hülfskorps unter dem Markgrafen Ludwig von Baden in der Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691,“ *Militär Wochenblatt* 72-73 (1891), 1833-1852; 1872-1887. Сачувано у Ратном архиву под сигнатуром Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (=KA), Feldakten (=FA), Alte Feldakten (=AFA), 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-3 1/3

¹⁰⁰ „Zur Erinnerung an den Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden und die Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691“, Beilage zu Nr. 228 der Karlsruher Zeitung, 21. August 1891. Aloys Schulte, „Die Schlacht bei Slankamen (19. August 1691)“, Beilage zur Allgemeinen Zeitung 230, 20. August 1891, 3. Сачувано у Ратном архиву под сигнатуром KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-1 ½

година се може уочити знатно повећање интересовања аустро–угарских војних власти за овај догађај, пре свега у вези са подизањем споменика на месту битке.¹⁰² Њих је интересовало да утврде чињенице о бици, те су наложили прикупљање релевантних историографских радова који су се бавили овом темом. Између осталих, преведени су и делови Рајићеве Историје.¹⁰³

Друга историјска дела са немачког говорног подручја су битку код Сланкамена углавном посматрала кроз призму шире конципираних радова. Они су се најчешће везивали за личност принца Лудвига Баденског. Могли бисмо истаћи Дуизбургове *Походе Лудвига Баденског*,¹⁰⁴ затим критику овог дела објављену у аустријском војном часопису,¹⁰⁵ као и Ангелијев чланак посвећен командовању Баденског на угарском фронту 1689–1692.¹⁰⁶ У њима је операцијама током 1691. и самој бици посвећено једно поглавље, односно само неколико страница. Извори на којима су базирани потичу из Земаљског архива у Бадену (*Landesarchiv*) и Ратног архива у Бечу. Иако ова дела дају конкретан и фактуалан приказ битке, стиче се утисак да их многи, шири аспекти борбе и ратовања на јужном, угарском фронту, нису интересовали.

Посебно је карактеристично да локалну, баденску историографију више занимају подвизи принца Баденског на Рајни, током одбране од француске агресије у Деветогодишњем рату (1688–1697) и Рату за шпанско наслеђе (1701–1714), што

¹⁰¹ Руварац, *Стари Сланкамен*, 44-45

¹⁰² КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-5 ½-VII, 1691-8-5 ½-IX

¹⁰³ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-5 ½-VI/a

¹⁰⁴ Philipp Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken I-II* (Carlsruhe 1839/42)

¹⁰⁵ Anton Marr, приказ *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken I* од Philipp Röder von Diersburg, *Oestreichische militärische Zeitschrift* 2/4-5 (1840), 83-100; 188-202. Heller, приказ *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken II* од Philipp Röder von Diersburg, *Oestreichische militärische Zeitschrift* 3 (1842), 307-316

¹⁰⁶ Angeli, “Die kaiserliche Armee,” 135-184; 217-292.

можда и није изненађујуће.¹⁰⁷ Интересовање за Лудвига Баденског у тамошњој историографији није се смањило до данашњег дана. О пригодним годишњицама се издају монографије посвећене његовом животу и делу.¹⁰⁸ Наравно, сва ова дела нису била уједначеног квалитета; може се рећи да је тек од тристагодишњице његовог рођења (1955) квалитет ових публикација значајно одскочио, ослободивши се неких особености карактеристичних за локалну историографију.¹⁰⁹

Посебан жанр представљају пуковске историје. Ова дела су најчешће издавале саме јединице, док су аутори често били анонимни, или је командант јединице фигурирао као њихов уредник. Њихов садржај је најчешће био преписан из старијих историјских дела, по правилу без навођења икаквих референци. Поузданост података наведених у њима није на високом нивоу, па самим тим и њихова употребна вредност није велика. Осим опште историје пука од његовог оснивања, дат је и преглед похода и битака у којима се Лудвиг Баденски борио. Конкретно у случају пукова *Штаремберг* и *Баден*, њиховом учешћу у бици код Сланкамена није посвећено више од неколико страна или пасуса.¹¹⁰

¹⁰⁷ Aloys Schulte, *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und der Reichskrieg gegen Frankreich 1693-1697, I-II* (Karlsruhe: J. Bielefeld's Verlag, 1892); Max Plassman, *Krieg und Defension am Oberrhein. Die Vorderen Reichskreise und Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden, 1693-1706* (Berlin: Duncker&Humblot, 2000)

¹⁰⁸ Daniel Hohrath и Christoph Rehm, ур., *Zwischen Sonne und Halbmond: der Türkenlouis als Barockfürst und Feldherr* (Rastatt: Vereinigung der Freunde des Wehrgeschichtliches Museum Schloss Rastatt, 2005). Wolfgang Froese и Martin Walter, ур., *Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit* (Gernsbach: Casimir Katz Verlag, 2005)

¹⁰⁹ Plassman, *Krieg und Defension*, 11-31.

¹¹⁰ *Geschichte des K. und K. Infanterieregiments Markgraf von Baden No. 23, I, 1672-1811* (Budapest 1911), 84-87. Victor Ritter von Neuwirth, *Geschichte des K. und K. Infanterie-Regimentes Alt-Starhemberg Nr. 54* (Olmütz: Ed. Hölzel, 1894), 57-58.

Велики бечки рат у српској историји и историографији

Велики бечки рат је неоспорно представљао веома значајан, чак преломан догађај у историји српског народа. Не само да су се током његовог трајања десиле велике миграције српског становништва у Панонску низију, због чега је већ постојећи елемент тамо добио на снази, већ је од много већег значаја био статус који су Срби успели за себе колективно да задобију. При том, сам принцип додељивања привилегија није био неуобичајен у XVII веку, у смислу да је то била једна епоха у којој се однос између носилаца власти (двора) и одређене групе или категорије становништва уређивао привилегијама – нечији положај у друштву зависио је од односа према цару као извору власти. Ипак, изузетна је чињеница да су Срби успели да остваре колективна права и привилегије у епохи у којој је у Аустрији још владало начело професионалног апсолутизма.

Следствено томе, српска историографија је била много више фокусирана на питања у вези са сеобама и судбином српског народа током трајања овог рата, поготову за Велику сеобу 1690, као и за проблематику српских привилегија, црквене политике и односа са католичком хијерархијом и двором, него са питањима од чисто војног значаја.¹¹¹ Донекле се из овог тренда издвајају прикази битке код Харшања 1687,¹¹²

¹¹¹ Рајко Веселиновић, „Око проучавања Велике сеобе Срба 1690,“ *Зборник Матице српске за друштвене науке* 10 (1955), 140-151. Рајко Веселиновић, „Развитак мисли о српској државности у ослободилачким покретима и устанцима током XVI-XVII столећа“ *Историјски часопис* 21 (1976), 33-56. Рајко Веселиновић, „Тома Распасановић (Raspasani) и његов рад за аустро-турског рата крајем XVII века. Расправа из културне и војно-политичке историје“ *Зборник Матице српске, серија друштвених наука* 12 (1956), 39-64. Рајко Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности* (Београд, 1929). Мита Костић, „О постанку и значењу тзв. 'Инвигаторије' Леополда I балканским народима од 6. априла 1690.“ *Историски часопис Српске академије наука* 2 (1949-1950), 144-156. Душан Поповић, *Велика сеоба Срба 1690* (Београд, 1954). Јован Радонић, *Ђурађ II Бранковић* (Цетиње, 1955). Јован Радонић, *Од прве опсаде Беча до Велике сеобе, Војводина I* (Нови Сад, 1939). Јован Радонић, „Српска народна скупштина у Београду у јуну 1690.“ *Београдске општинске новине* 58/6 (1940), 517-522. Јован Радонић и Мита Костић, „Српске привилегије од 1690. до 1792,“ *САНУ, Посебна издања ССХХV, Одељење друштвених наука, нова серија* 10 (1954). Иларион Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Чарнојевићу са три излета о Великој сеоби* (Београд, 1896). Никола Самарцић, „Савремена страна штампа о Великој сеоби Срба 1690. године,“ *Историјски*

опсаде Београда 1688,¹¹³ битке код Сланкамена 1691.¹¹⁴ и битке код Сенте 1697.¹¹⁵ Поједине војне операције су такође завређивале пажњу,¹¹⁶ али неки систематичнији, свеобухватнији приказ не постоји. Међутим, у делима где се настојало да се пружи неки шири приказ, углавном се испитивала искључиво улога српске милиције у овом рату, тако да је њено деловање у ширем контексту занемарено или недовољно наглашено. Као природно исходиште овакве визуре, многи ставови су изношени услед недовољног познавања ратне вештине у Европи позног XVII века. На пример, у *Историји српског народа* се као истицање значаја коју је српска милиција имала у аустријској војсци наводи чињеница да је у походу на Београд из 1693. српска пешадија марширала одмах иза немачке.¹¹⁷

На основу увида у изворе, а поготову у маршевске листе (*Marschzettel*), може се изнети становиште да положај (редослед) неке једнице током марша нема никакав значај. Организовање маршевских колона је био посао генерал-квартијермајстера (данашњи еквивалент би био начелник штаба). Пошто би марширање у једној колони било тешко изводљиво и непрактично, војска је дељена на више паралелних колона. У супротном би колона била дугачка и неколико десетина километара; на пример, мађарски историчар Перјеш израчунао је да би колона војске од 90.000 људи са

часопис 32 (1985), 79-103. Радован Самарцић, „Ђорђе Бранковић,“ у: *Сентандрејски зборник САНУ I*, ур. Дејан Медаковић (Београд, 1987).

¹¹² Никола Самарцић, „Битка код Харшања 1687. године у европској историји,“ *Историјски часопис* 35 (1988), 75-87

¹¹³ Рајко Веселиновић, „Ратови Турске и Аустрије 1683-1717 године,“ у *Историја Београда I*, ур. Васа Чубриловић. (Београд: Просвета, 1974), 465-519.

¹¹⁴ Никола Самарцић, „Битка код Сланкамена 1691,“ *Зборник Матице српске за историју* 45 (1992), 7-33.

¹¹⁵ Глигор Станојевић, „Прилог проучавању битке код Сенте 1.1 септембра 1697. године,“ *Зборник за историју* 9 (1974), 80-87. Милорад П. Радусиновић, „Неколико записа о бици код Сенте 1697. године,“ *Зборник Матице српске за историју* 73 (2006), 155-161

¹¹⁶ Јован Поповић, *Војна у Србији 1689*. (Београд, 1898)

¹¹⁷ Рајко Веселиновић, „Срби у Великом рату 1683-1699,“ у *Историја српског народа III-1, Срби под туђинском влашћу 1537-1699*, ур. Радован Самарцић (Београд: Српска књижевна задруга, 1993), 491-572.

комором била дугачка 198 километара!¹¹⁸ Како тако нешто није долазило у обзир, и пошто су путеви у Угарској били лошег квалитета или нису постојали, било је потребно избећи да се ове колоне укрштају током марша. Задужење генерал-квартијермајстера састојало се у томе да ове покрете усклади како би се избегла ситуација да се две колоне измешају, једна другој препрече пут и слично; ово је било веома захтевно и стресно задужење које је захтевало одлично познавање могућности сопствених јединица, брзину њиховог кретања као и способност читања терена.¹¹⁹ Последично, положај неке јединице на маршу се мењао од прилике до прилике и био је условљен практичним и тренутним интересима. Прави значај српске милиције, и наравно угарске милиције и сличних формација у аустријској војсци (хусари, хајдуци, пандури, касније улани), и њене заслуге за аустријску војску састајали су се у њеној покретљивости, способности да самостално води борбу на непријатељској територији, извиђању, пружању заштитног појаса између аустријске и турске војске, држање бројније и много покретљивије турске коњице на дистанци и уопште способност у вођењу „малог рата“ (*Kleinkrieg*) – односно онога што бисмо данас звали герилским ратом. Није случајно да је аустријска војска захваљујући употреби нерегулатних јединица понела титулу „мајстора малог рата“ током XVII и XVIII века.¹²⁰

Осим оваквих тумачења, у српској историографији се углавном некритички преносио број припадника српске милиције преузет од старијих аутора или из наративних извора, писама, сећања, дневника и слично. На пример тврдња да је само из Будима могуће формирати одред од 12.000 српских војника¹²¹ или да је од стране рацког

¹¹⁸ Geza Perjes, „Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century,“ у *Warfare in Europe 1650-1792*, ур. Jeremy Black (Aldershot: Ashgate, 2005), 119.

¹¹⁹ Erik A. Lund, „The Generation of 1683: The Scientific Revolution and Generalship in the Habsburg Army 1686-1723,“ у *Warfare in Eastern Europe, 1500-1800*, ур. Brian J. Davies (Leiden: Brill, 2012), 199-248.

¹²⁰ Simon Pepper, „Operational art: communications, cannon, small war,“ у *European Warfare 1350-1750*, ур. Frank Tallet, D. J. B. Trim. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 195-201.

¹²¹ Веселиновић, „Срби у Великом рату,“ 536.

народа у Угарској могуће за неколико дана сакупити 40.000 бораца.¹²² На основу извештаја достављених Ратном савету 1693, може се закључити да је у Будиму било 6.000 Срба.¹²³ Што се тиче другог податка, по страни се може оставити питање да ли је *демографски* било изводљиво позвати толико војника под заставу – технички их сакупити на једном месту у року од неколико дана је једноставно било немогуће. Чак ни војске са много бољим системом организације¹²⁴ не би биле способне да изврше такву концентрацију јединица у XVII веку, чак и у случају да се направи мисаони експеримент и замисли се да људству, коњима и товарним животињама није потребна исхрана. На основу оваквих примера и некритичког односа према изворима одређеног типа се можда створила погрешна, искривљена слика, која је само подстицала наратив о самостално вођеном „ослободилачком рату“ или чак о самоослобођењу.

Историографије балканских држава о Великом бечком рату

Желели бисмо и да се укратко осврнемо на радове различитих балканских историографија на питање устанка локалног становништва против османске власти и ступања у редове царске војске у статусу добровољаца или помоћне војске. То је представљало одлично поље за исказивање национализма и преношења модерних схватања у прошлост. Дobar пример тако различитог тумачења истог догађаја пружа нам продор аустријског одреда под командом генерала Пиколоминија на Косово

¹²² Веселиновић, „Срби у Великом рату,“ 535.

¹²³ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморшке границе 1703* (Нови Сад: Матица српска, 1929); 315. Noel Malcolm, “The ‘Great Migration’ of the Serbs from Kosovo (1690): History, Myth and Ideology,” у *Albanische Geschichte. Stand und Perspektiven der Forschung*, ур. Oliver Jens Schmitt, Eva Anne Frantz (München: R. Oldenbourg Verlag, 2009), 238.

¹²⁴ Аустријска војска је на том плану дуго времена важила као најгоре организована у Европи. Оваква оцена није била у потпуности неоправдана.

током 1689.¹²⁵ Могу се навести три дијаметрално супротне визуре овог догађаја. Српска и албанска историографија, парадоксално, наводе идентичан след догађаја, али су актери потпуно различити. Могли би се сумарно изразити да се, према српској историографији, продор Пиколоминија поздравили локални Срби, који су се притом заклели на верност цару; неки од њих су као добровољци ступили у редове царске војске.¹²⁶ Становиште албанске историографије гласи да су заправо Албанци били ти који су дали помоћ царској војсци, негирајући икакво учешће Срба у овим догађајима, па чак и њихово постојање на Косову.¹²⁷

Трећа визура је османска у којој се не поклања толико пажње самом покушају збацивања власти Османског царства, већ апелу који су становници Косова и Македоније упутили турским властима молећи их да се поново врате под власт султана и жалећи се на репресију коју је спроводила аустријска војска и језуити у њеној пратњи.¹²⁸ Наравно, иако се идеолошки мотиви српске и албанске историографије могу разумети, да ли се трећа визура може читати као нека врста најаве неоосманизма? Требало би нагласити да је то дело писано на основу османских извора и модерне турске литературе.¹²⁹

¹²⁵ Malcolm, "The 'Great Migration'," 225-251

¹²⁶ Malcolm, "The 'Great Migration'," 225-226. Мита Костић, „Прилози историји српско-арбанаског устанка“ *Архив за арбанаску старину, језик и етнологију* 2 (1924), 11-20. Мита Костић, „Спаљивање Скопља 26-27 октобра 1689“ *Јужна Србија* 1 (1922), 121-128. Глигор Станојевић, *Србија у време Бечког рата* (Београд: БИГЗ, 1976), 147-176. Д. Ташковски, „Устанак у Македонији крајем XVII века под руководством Карпоша“ *Војно-историјски гласник* (1951). Међутим, нису се сви историчари слагали око састава устаника, нити да је устанка уопште и било: Рајко Веселиновић, „Ко су 'Албанци' и 'Клименти' у аустријским изворима с краја XVII века?“ *Зборник Матице српске за друштвене науке* 25 (1960), 93-124.

¹²⁷ Malcolm, "The 'Great Migration'," 226-227.

¹²⁸ Malcolm, "The 'Great Migration'," 228

¹²⁹ Malcolm, "The 'Great Migration'," 228. Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey I* (Cambridge, 1976), 220-221.

Политичко-дипломатска ситуација и војне операције од 1683. до 1691.

Слика Европе у последњој трећини XVII века

Сам крај XVII века у Европи представљао је бурно раздобље на многим пољима. Најочљивији израз ове нестабилности манифестовао се на политичком плану, тачније у многобројним ратовима и сукобима који су обележили ову епоху, а који су били и најочљивији за њене савременике. Заиста, ако погледамо карту Европе тог периода тешко ћемо наћи неки део које је остао поштеђен ратних разарања. Међу већим сукобима ове ере издвајају се Пољско-османски рат (1672–1676), Холандски рат (1672–1678), Велики бечки рат (1683–1699), Рат аугсбуршке лигеили Деветогодишњи рат (1688–1697), Јаковитски рат у Ирској (1689–1691). Потом, иако не припадају XVII веку, може се поменути и да су уследили Рат за шпанско наслеђе (1701–1714), Велики северни рат (1700–1721) и Аустро-турски рат (1716–1718) надовезују се на претходне сукобе и могу се посматрати као део исте епохе. Сви ти ратни пожари су често буктали истовремено, а многи су се услед политике савеза и коалиција европских држава и међусобно преплитали, попут Деветогодишњег и Јаковитског рата. Европски континент ће након ове епохе имати прилике да кратко предахне до средине XVIII века, када ће планути прво Седмогодишњи рат (1756–1763), а затим и Револуционарни ратови (1792–1815).

Поставља се питање узрока оваквом општем ратном стању, то јест да ли је то била искључиво политика европских сила, или су и други фактори имали утицаја, често они који су били ван домашаја, односно могућности схватања и перцепције савременика. У историографији је давно изнета теза о структурној кризи која је потресала Европу.¹³⁰ Дата криза била је истовремено била друштвена, економска,

¹³⁰ Trevor Henry Aston, *op. cit.*, *Crisis in Europe, 1560-1660: Essays from Past and Present* (London: Routledge, 1965)

демографска и климатска.¹³¹ При том, озбиљне климатске промене су за собом ланчаном реакцијом повлачиле читав низ последица. Те климатске осцилације, познате и као „Мало ледено доба Луја XIV,“ пре свега су својим утицајем на пољопривреду биле онај невидљиви фактор који је диктирао развој догађаја, утичући, између осталог, на избијање и темпо вођења ратова.¹³² Такође, требало би истаћи да је последња деценија XVII века била и најхладнија у том столећу, те да су се привредна и прехранбена криза најоштрије осетила управо тада, поготово у периферним деловима Европе, као на пример у Финској (1696) и на Британским острвима.¹³³ Сматра се да је у Финској тада од глади умрло између једне трећине и једне половине становништва.¹³⁴ Слична ситуација је владала је и на јужном делу континента, где се уз опрез може прихватити мишљење да је Балкан претрпео демографску контракцију током XVII века.¹³⁵

Дипломатске игре

У Европи позног XVII века може се уочити постојање неколико табора сила, прецизније три центра око којих се групишу европске државе. Осим Париза, који фигурира као један такав центар – и на који ћемо се осврнути касније – друга два била би осовине Мадрид – Беч и Амстердам – Лондон. Током XVII века се врши транзиција моћи Хабзбурга од шпанских ка аустријским поседима. Може се рећи да

¹³¹ Jean M. Grove, *The Little Ice Age* (New York: Routledge, 2012)

¹³² Brian M. Fagan, *The Little Ice Age: How Climate Made History, 1300-1850* (New York: Basic Books, 2000)

¹³³ Eino Jutikkala, “The Great Finnish Famine in 1696-97,” *Scandinavian Economic History Review* 3/1 (1955), 48-63. Karen J. Cullen, Christopher A. Whatley и Mary Young, “King William's Ill Years: New Evidence on the Impact of Scarcity and Harvest Failure during the Crisis of the 1690s on Tayside,” *The Scottish Historical Review* 85/220-2 (2006), 250-276.

¹³⁴ Eino Jutikkala, „Can the Population of Finland in the 17th Century be Calculated ?“ *Scandinavian Economic History Review* 5/2 (1957), 155-172.

¹³⁵ Adanir, „Semi-autonomous provincial forces,“ 166.

је након Пиринејског мира 1659. уклоњена „шпанска претња“ са француског хоризонта.¹³⁶ Тада се фокус отпора француским намерама на континенту помера ка Светом римском царству и Бечу као његовом *de facto* престоницом.

До сличног померања долази и на северу, где се такође врши прелаз од Амстердама ка Лондону крајем XVII века, а нарочито након „Славне револуције“ 1688. Ова транслација се врши паралелно са јачањем економске улоге Лондона у светској економији, када енглеска престоница преузима од Амстердама улогу центра светске привреде. Последице овог трансфера надилазе оквире XVII века, и могу се посматрати и као увод у нови *Стогодишњи рат* између Енглеске и Француске за светску превласт, сукоб који је окончан тек сломом Наполеона 1814/15.¹³⁷ Осим ових дубљих узрока сукоба Француске са протестантским силама, постоји и један догађај који је на политичко-верској равни довео до антагонизације – опозив Нантског едикта 1685.¹³⁸ Иако су му савременици приписивали велики значај, он је пре свега послужио као пропагандни катализатор непријатељстава.

Ипак, постоје мишљења да се међу протестантским круговима Европе, а првенствено у Низоземској, између 1685. и 1688. раширио страх од могућности избијања новог верског рата. Код холандског племства и елите је постојала бојазан од католичке завере чији је циљ уништење Уједињених провинција. Могло би се закључити да су доносиоци одлука, макар у протестантском свету, у том добу имали ”хибридни” поглед на свет, у смислу да су истовремено имали и рационална размишљања о односу снага између држава, али да су истовремено озбиљно у своја размишљања укључивали и религијске разлоге. Односно, баланс политике силе је могао да

¹³⁶ G. Zeller, „French Diplomacy and Foreign Policy in Their European Setting,“ у *New Cambridge Modern History V, The Ascendancy of France 1648-1688*, ур. F. L. Carsten (Cambridge: Cambridge University Press, 1961), 208

¹³⁷ Brodel, *Kapitalizam III*, 366-369.

¹³⁸ Zeller, „French Diplomacy,“ 220.

омогући стварање коалиција на верској основи. Ипак, Деветогодишњи рат није вођен као верски сукоб, али се приближио томе.¹³⁹

Осим ових европских центара моћи, постојала су и два која су се, према схватањима оног доба, налазила изван ње – један стари и један који се тек поналазила међународној сцени. Били су то су Османско царство и Русија. Први центар је био вечити „странац“, непријатељ и антипод; ипак, разлози реал-политике, схваћене у кључу ”непријатељ мог непријатеља је мој пријатељ”, упућивали су га на савез и сарадњу са Француском против заједничког непријатеља.¹⁴⁰ Други се тада налазио ван европског система, али је настојао да се у њега укључи; то ће му током наредног столећа и поћи за руком.¹⁴¹

Око ових центара вршило се груписање осталих држава. Наравно, савези који настају нису били трајни, не само јер су државе често мењале стране и прелазиле из једног табора у други, већ према својим интересима и промени међународних околности. Мотивација држава које су склапале анти-француске коалиције лако је разумљива. Све оне су сесматрале угроженим од стране француске моћи и њене агресивности и жеље за експанзијом. И само царство Хабсбурга, настало обједињавањем шпанских и аустријских поседа у личности Карла V, може се сматрати једним смишљеним подухватом који је за циљ имао да изолује и опколи Француску.¹⁴² Ситуација се неких сто педесет година касније није у основи променила, већ је постала само још израженија.

¹³⁹ Onnekink, „The Last War of Religion,“ 69-88.

¹⁴⁰ Самарџић, *Француска и Турска*, 36-38; Michael Hochedlinger, *Die französisch-türkischen Beziehungen 1525-1792 als Instrument antihabsburgischer Politik. Von der „osmanischen Diversion“ zur Rettung des „kranken Mannes am Bosphorus“* (Wien, 1991), 107-108.

¹⁴¹ M. S. Anderson, „Russia Under Peter the Great and the Changed Relations of East and West,“ у *New Cambridge Modern History VI, The Rise of Great Britain and Russia 1688-1715/25*, ур. J. S. Bromley (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), 716-740.

¹⁴² Fernan Braudel, *Медитеран и медитерански свет у доба Филипа II, II* (Београд-Подгорица: Geopoetika-CID, 2001), 21-22; Braudel, *Капитализам III*, 310.

Француска је, наравно, тражила излаз из такве ситуације окрећући се ка Османском царству.¹⁴³ Ова осовина, прецизније неформални савез, било је главно оруђе Луја XIV у сукобу са аустријском граном Хабсбурга; његов једини значајни савезник у настојању да наметне своју вољу источно од Рајне. Иако је ово савезништво разумљиво са становишта реал-политике (и ужасавајуће са верског гледишта хришћанске Европе), мотивација Француске за „наметање“ своје воље је мање јасна. У историографији је превасходно жеђ Луја XIV за славом на бојном пољу често навођена као узрок ратоборности његовог краљевства.¹⁴⁴ То се у епохи у којој личност владара још увек има веома велики утицај на догађаје може сматрати оправданим. Међутим, постоје и мишљења да су велики, ако не и пресудни, утицај имала привредна кретања друге половине XVII века.¹⁴⁵

Без намере да се прихвати економски детерминизам, може се тврдити да се у сржи тако агресивног држања Француске налазило супарништво са Низоземском и жеља да се њена трговинска и привредна превласт смањи или уништи. Према Колберовој процени, Холанђани су поседовали између петнаест и шеснаест хиљада бродова, док је Енглеска имала око четири хиљаде, а Француска око шест. Постојала је јасна бојазан Француза да ће се низоземска предност само увећавати и да ће такав развој догађаја донети Уједињеним Покрајинама надмоћну улогу у Европи.¹⁴⁶ Таква политика је у Холандском рату (1672–1679) наишла је на жесток отпор. Холандски рат је од самог почетка кренуо лоше по Француску. Већ после неколико месеци морало се одустати од почетних успеха и прећи у дефанзиву под притиском европске коалиције која се ширила.¹⁴⁷ Тај притисак је разоткрио слабост француске стратегије и на неки начин демонстрирао несналажење војног министра Лувоа у ситуацији која

¹⁴³ Самарцић, *Француска и Турска*, 47-52.

¹⁴⁴ Zeller, „French Diplomacy,“ 206-208

¹⁴⁵ Brodel, *Kapitalizam III*, 247-245; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750* (New York: Academic Press, 1980)

¹⁴⁶ Zeller, „French Diplomacy,“ 213-214. Наравно, Колберова процена бројности холандских бродова је претерана. Прави број је вероватно износио око 6.000. Упореди Brodel, *Kapitalizam III*, 177

¹⁴⁷ Zeller, „French Diplomacy,“ 215-221

се брзо погоршавала. Пад Бона скоро на самом почетку рата 1673, главног града кнеза изборника Келна, Лујевог савезника у Светом римском царству, задао је снажан ударац амбицијама француског краља. Овај догађај је означио крај француске контроле над Рајном, и утицао је да се немачки кнежеви, који су се до тада двоумили, пристану уз противнике Луја XIV. Тај пораз је разбио мит о француској непобедивости, и утицао је да се царска Дијета одлучи да објави *Reichskreig* Француској.¹⁴⁸

Лујев министар рата Лувоа је под притиском догађаја показао знатан недостатак такта. Он је у својој дипломатској преписци са савезницима Француске отворено исказивао став да они постоје само како би спроводили интересе Луја XIV, без обзира на последице по њих. На тај начин је посејан и раздор између Енглеске и Француске, које су у овом рату биле савезнице.¹⁴⁹ Политичке елите који су у том тренутку водили политику Француске уопште нису узимали у обзир мишљења и интересе својих савезника, нити су се нарочито трудили да то сакрију. Постоје мишљења да француски двор није могао да схвати савезнике и њихове интересе, јер ни сам није умео да јасно формулише ни сопствене. Требало би нагласити да су француски владајући кругови били свесни потребе да се разбије низоземски „обруч“, али стратегија за постизање тог циља није била до краја развијена.¹⁵⁰

Луј XIV је током трајања овог рата водио политику на такав начин да је од себе удаљио све своје савезнике. Имао је намеру да изолује Низоземску, али је на крају изоловао Француску. Злоупотреба савезника је допринела томе, као и недостатак јасног фокуса акције. Његови противници су желели да спрече француску експанзију. Он сам није био начисто како да постигне то што жели. Да ли су и његова лична стремљења допринела оваквој недоречености? Већ је поменуто да је Луј жудео за

¹⁴⁸ Carl J. Ekberg, „From Dutch to European War: Louis XIV and Louvois Are Tested,“ *French Historical Studies* 8/3 (1974), 401-402.

¹⁴⁹ Исто, 404

¹⁵⁰ Исто, 405-406

славом. Питамо се да ли се стога може стећи утисак да краљ тражи само славу на бојном пољу? Или да је водио рат ради рата? Ове недомишљености и превелико ослањање на нетактичног министра допринели су неуспесима.¹⁵¹

Иако одговор на ово питање није у потпуности дат у историографији, постоји више различитих перспектива из којих се проблем може сагледати. Једно од њих се односи на становиште да су власти држава XVII века биле у својој суштини реактивне, у смислу да је у једном „грубом“ (примитивном) добу, без нарочито развијених комуникација и контролног и репресивног апарата власти није било могуће вођење политике у данашњем смислу. Односно, могућности иницијативе и усмеравања догађаја су у најбољу руку биле врло ограничене.¹⁵² Стога је Луј пре био неко ко је више реаговао на догађаје, био је заправо суверен који је у потпуности био одраз свог времена. Он није био визионар, нити је имао разрађени ”мастер план” са циљем да створи моћну и економски снажнију Француску. Он је био неодлучан, колебао се, правио компромисе и био је ретко конзистентан у својим пословима. У исто време је био нестрпљив, и често је настојао да убрза ток ствари, што је само доприносило нежељеним исходима. Може се приметити чак да није успевао да схвати да је за неке ствари потребно време.¹⁵³

Лекције из Холандског рата се нису показале корисним у каснијим подухватима. Иако је у наредној деценији наступило затишје, Француска се није одрекла претензија према Светом римском царству. Међутим, њена дипломатија је наступала неспретно и незграпно у односу према немачким кнежевинама. То се најбоље може видети на примеру односа са баварским изборником Максом Емануелом, који се чинио као одличан кандидат за француског савезника у Царству. Макс Емануел је у потпуности био обликован француском културом. Скоро у свакој прилици се служио

¹⁵¹ Исто, 406-407

¹⁵² John Childs, *The Nine Years' War and the British Army 1688-1697: The Operations in the Low Countries* (Manchester: Manchester University Press, 1991), 6

¹⁵³ Исто, 6

француским и чак се и са аустријским дипломатама дописивао на том језику. Осим тога, био је поводљив, лакомислен и недисциплинован, па је био сматран као идеалан пион за француску политику.¹⁵⁴ Да овај план није био неоснован, сведочи и преписка једног од највећих научника XVII века и одлично обавештеног посматрача, Готфрида Вилхелма Лајбница.¹⁵⁵

За придобијање Макса Емануела одабран је принцип „штапа и шаргарепе“. То је из француске перспективе компликовала чињеница да је баварски изборник био царев зет, и да је преко те линије био одређен за наследника шпанске круне након смрти тадашњег шпанског краља Карлоса II. Како би издвојио Макса Емануела из царског табора, Луј XIV је као посланика у Минхен послао човека сродног сензибилитета и приближних година, склоног бонвиванским уживањима – био је то маркиз Вилар, који се касније прославио као војсковођа у Рату за шпанско наслеђе.¹⁵⁶ Он је имао задатак да пренесе једноставну поруку свом домаћину: „Пријатељство са Француском се исплати, а непријатељство може пуно да кошта.“¹⁵⁷ Главно питање преко кога су намеравали да га увуку у свој табор било је везано за избор новог архиепископа Келна. При том та архиепископска столица се генерацијама налазила у поседу владајуће баварске породице Вителсбах. Године 1686. дошло је време за избор новог поглавара овог црквеног седишта; француски предлог био је да се Макс Емануел одрекне овог поседа у корист француског кандидата, а да заузврат добије компензацију на рачун Аустрије у неком будућем рату у којем би се борио као савезник Луја XIV. Овај захтев је од баварског изборника тражио да се одрекне већ постојећих права и територија у замену за потенцијални добитак. То је можда било превише за њега. Затим се у распону од само годину дана ситуација из корена

¹⁵⁴ Richard Place, „Bavaria and the Collapse of Louis XIV's German Policy, 1687-1688,“ *The Journal of Modern History* 49/3 (1977), 374.

¹⁵⁵ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, V, 1687-1690, ур. Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin: Akademie Verlag, Hildesheim: Georg Olms Verlag, New York, 1970, 102.

¹⁵⁶ Place, „Bavaria and the Collapse,“ 379-380.

¹⁵⁷ Исто, 370.

преокренула: Макс Емануел је у бици код Харшања у августу 1687. и приликом опсаде Београда у августу-септембру 1688. стекао славу на бојном пољу за којом је толико жудео. Ове победе су га чврсто гурнуле у наручје Хабзбурга. Французи су ипак настојали да подигну улог, обећавајући му подршку у борби за царску круну против Леополдових синова.¹⁵⁸ Међутим, даљи француски притисак није могао да уроди плодом, а чак се испоставио као контрапродуктиван. Баварски кнез јесте био превртљив и поводљив, али ипак је проценио како му је боље да остане у царском табору.¹⁵⁹

Француска је након оваквог развоја догађаја решила да се послужи силом. Као повод за рат искоришћено је питање избора архиепископа Келна. Пошто се старом француском савезнику Максимилијану Хајнриху, дотадашњем архиепископу-изборнику Келна, ближио крај живота, поставило се питање избора његовог наследника. У први план су иступила два кандидата. Први је био кардинал Вилхелм фон Фирстенберг, француски агент и један од саветника Луја XIV у немачким пословима већ двадесет година. Други кандидат је био принц Јосиф Клемент, брат преминулог архиепископа-изборника и нећак Максимилијана Емануела, баварског кнеза-изборника. У првом кругу избора ниједан кандидат није добио потребан број гласова, па је папи Иноћентију XI предмет прослеђен на пресуду. Пошто је Француска била у веома лошим односима са Светом столицом, папа је као новог архиепископа-изборника, природно, потврдио Јосифа Клемента. Иако је ово била релативно безначајна ствар, Луј је одреаговао тако што је извршио превентивни удар преко Рајне, са циљем да спречи даље јачање снага његових противника у Светом римском царству. Французи су се надали кратком рату и сматрали су да могу заузети Филипсбург на Рајни пре него што се његови противници приберу. Међутим, како се опсада одужила, извршено је уништење Палатината и околних области са циљем да се створи једна заштитна зона која би онемогућила операције немачким војскама и заштитила француске поседе. Међутим, овај поступак је само подстакао немачке

¹⁵⁸ Исто, 381.

¹⁵⁹ Исто, 380-381.

кнежеве на борбу и отпор.¹⁶⁰ Закључак који је изнео Ричар Плејс у потпуности сумира резултате овакве политике: „Након десет година агресије, бруталне ароганције и изузетне неосетљивости, Француска се нашла сатерана у ћошак; сами су се ту довели.“¹⁶¹

Требало би истаћи и то да дворски кругови који су управљали политиком француског краљевства нису били превише разочарани оваквим развојем догађаја на дипломатском плану. Сматрали су да ће бити у стању да лако изађу на крај са царском војском, чак иако се буду борили без савезника источно од Рајне.¹⁶² Овакав њихов став био је подгреван извештајима које су слали француски амбасадори и агенти са ратишта у Угарској; у тим писмима се стално провлачила прича о неопремљености и неспособности царске војске и њених команданата. Бројни су били ратни савети француског краља на којима се разматрала ситуација у Угарској и борбена готовост царске војске.¹⁶³ По правилу, долазило се до закључака да ће се рат против њих водити са лакоћом. Међутим, као што ће познији догађаји и показати, реалност их је демантовала.¹⁶⁴

Лувоа и Луј XIV су очекивали да ће Светом римском царству наметнути мир за неколико месеци. Сматрали су да ће Аустријанци бити превише заглибљени у рат против Османског царства и да ће се административни и финансијски хаос показати погубним по њих, односно да ће смањити њихову жељу и могућност за отпором на новоотвореном западном фронту. Ове процене су се показале апсолутно погрешним. Таква грешка у процени зачуђујућа је ако имамо у виду да је Луј XIV имао најбољи обавештајни систем у Европи тог доба.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Childs, *Nine Years' War*, 15-17

¹⁶¹ Place, „Bavaria and the Collapse,“ 389.

¹⁶² Richard Place, „The Self-Deception of the Strong: France on the Eve of the War of the League of Augsburg,“ *French Historical Studies* 6/4 (1970), 459.

¹⁶³ Исто, 460-462.

¹⁶⁴ Исто, 472.

¹⁶⁵ Исто, 459.

Француском монарху и његовим министрима предочен је веома детаљан приказ стања хабзбуршке војске, поткрепљен чињеницама. Примера ради, највишим француским круговима било је познато стање аустријске војске након реформи спроведених током 1684/85. Осим тога, били су одлично упознати са свим тешкоћама вођења рата у Угарској, поготову са логистичке стране. Ипак, они су упорно умањивали успехе царске војске у борби против Турака. Битка код Харшања (1687) их је изненадила, али су брзо повратили пређашњи начин размишљања.¹⁶⁶

Како можемо на прави начин објаснити ову појаву? С једне стране може се закључити да су Луј и његови министри заправо сакупљали доказе како би се учврстили у већ донетим одлукама и прихваћеним ставовима.¹⁶⁷ С друге стране постоји вероватноћа да су они погрешно интерпретирали податке које су имали пред очима. Иако се то може објаснити „групним мишљењем“, што је честа појава, поготову код војног планирања,¹⁶⁸ може се навести још један разлог. Наиме, војске и војници из кнежевина Светог римског царства и Аустрије уживале су јако низак углед у овој епохи. Као сведочанство оваквог преовлађујућег мишљења, могу се навести и ставови о немачкој војсци које је чувени филозоф, математичар и правник Лајбниц изнео у својој преписци. Он је уочио како је турска војска много боља, да су они од малена извежбани и припремљени за напоре, попут Грка и Римљана, а да су Немци лоши војници. Изражава страховање да ће се евентуални сукоб са Османским царством (писао је крајем 1682.) лоше завршити по Аустрију и Свето римско царство. Послужимо се Лајбниковим речима: „Не бих се кладио на наше.“¹⁶⁹

¹⁶⁶ Исто, 462-465.

¹⁶⁷ Исто, 466-472.

¹⁶⁸ Исто, 472.

¹⁶⁹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, III, 1680-1683, ур. Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Leipzig: K.F. Koehler Verlag, 1938, 299-300.

Требало би нешто рећи и о противницима Француске. Иако је ситуација код њих једноставнија, у смислу да су имали јасно одређеног противника, то не значи да је њихово усклађивање ишло глатко. Ипак су ту у питању биле државе са дивергентним интересима, које су само у кризним ситуацијама успевале да ускладе своје деловање. Чак и у току трајања коалиционог ратовања, пукотине у савезима могле су се лако уочити. Деветогодишњи рат даје одличан пример за то, а Рат за шпанско наслеђе још у већој мери. Осим основне дихотомије на релацији између поморских сила (Низоземска, Енглеска) и континенталних (Свето римско царство, Аустрија, Пољска), била је изражена и верска димензија која у овој епохи није нимало занемарљива. Постојала је снажна струја на хабзбуршком двору, пре свега у црквеним круговима, који су се противили савезу са протестантском Низоземском против Најхришћанскијег Луја XIV. И папа Иноћентије XI налазио се на тој политичкој линији. Он је подржавао слање фрањевачких мисија у Османско царство и представља главног заступника идеје „крсташког“ похода на исток, а супротставља се идеји коалиције против Француске. Његов поглед на свет добро илуструје црквено виђење политике и међународних односа, које стоји у оштрој супротстављености са реалним потребама и интересима европских држава.

Такође, многи људи од утицаја на бечком двору нису били у стању да сасвим јасно предвиде будући развој догађаја са Француском. Ретки су били они који су у француским покретима седамдесетих година XVII века видели опасност по Аустрију. Касније је дошло до темељне промене перцепције, односно приписивали су француским сплеткама сваки непријатељски покрет против интереса Хабзбурга. Ипак, и ту су постојали изузеци. Један од највештијих и способнијих дипломата цара Леополда, Франц Паул фон Лизола, прозreo је можда боље од свих француске намере приликом њиховог напада на Луксембург. *„Der Einmarsch der Franzosen in Belgien ist für alle diejenigen, die mit vorschauendem Blicke auch die Consequenzen der*

*Erscheinungen zu prüfen pflegen, nichts anderes, als der Beginn des Marsches der Feinde gegen die Thore Wiens.*¹⁷⁰

Умеће ратовања

Епоха између краја Тридесетогодишњег рата (1618–1648) и почетка Седмогодишњег рата (1756–1763) сматра се добом у коме су европске државе изградиле институцију стајаће војске. За ову епоху, а нарочито за XVIII век, везује се представа о једном уређеном начину вођења рата, заправо ратовању у ограниченом виду, као да су се армије тог доба сукобљавале у некој врсти вакуума, не утичући на цивилно становништво и борећи се према кодификованим правилима, то јест поштујући витешки кодекс. Иако је тачно да је рат у тој епохи имао мањи утицај на цивилно становништво него раније за време верских ратова или касније током Револуције, ова слика „романтичног“ или „рата у чипци“ (*War in Laces*) не одговара реалности.¹⁷¹

Пјер Шони са правом тврди да је у овом периоду дошло до радикалне промене бројног стања и да су у прво време масовна регрутација, опремање и одржавање војске били превелики задатак за државе, те су оне користиле кондотјере попут Валенштајна. Од 1670. до 1680. стање се мења у Француској, док се то догодило у Аустрији нешто касније. Међутим, тврдња да војна наука достиже савршенство у XVIII веку изречена је преурањено. „Што рат добија у суптилности, губи у окрутности. Нису важни мишићи, већ мозак и живци.“¹⁷² Може се прихватити да је ово превише идеализовано виђење војске и војне науке, док је реалност битно

¹⁷⁰Напад Француза на Белгију, за све оне који посматрају последице тог чина, не представља нипта друго до почетак непријатељског марша на капије Беча. Alfred Francis Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola – 1613-1674 – und die Politik seiner Zeit* (Leipzig, 1894), 312.

¹⁷¹ John Childs, *Armies and Warfare in Europe, 1648-1789* (Manchester: Manchester University Press, 1982), 1-27.

¹⁷² Pierre Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope* (Beograd: Jugoslavija, 1977), 51, 57.

другачија. Критеријуми су се битно снижавали због велике потражње за војницима и непостојања одговарајућег избора. На пример, дешавало се да у војсци буду упарени дечаци од тринаест или четрнаест година заједно са одраслим мушкарцима, који би били хроми, глуви или слепи. Већина њих је била висока једва 160 центиметара, док су многи били деформисани услед рахитиса, или су умали лоше држање због неухрањености. На овом месту се може цитирати Чајлдс: „Један поглед на војнике XVIII века распршио би нам све романтичне илузије о ратовању у том столећу.“¹⁷³

Много је ближа реалности слика француског сликара Антоана Ватоа на којој су приказани мршави, погнути војници, како се вуку по прашњавом путу.¹⁷⁴ Као једну илустрацију ове тезе можемо узети и стање санитета и језиве описе француских војних болница, иако је она према стандардима оног времена имала „најбољи систем војних болница у Европи.“¹⁷⁵

¹⁷³ Childs, *Armies and Warfare*, 51.

¹⁷⁴ Исто, 50-52.

¹⁷⁵ Исто, 44-45.

Слика 1: Антоан Вато (*Antoine Watteau*), Регрути иду да се прикључе пуку, Музеји у Глазгову

Веома важан податак који се односио на све европске армије у XVII веку јесте да је војник марширао и борио се на количини хране која му је обезбеђивала само 1.700 калорија и 40 грама протеина дневно. Према модерним прорачунима, војник из тридесетих година XX века трошио је дневно између 3.200 и 3.500 калорија током дужности у гарнизону, а у току акције ова потрошња би расла на 3.800 калорија и 160 грама протеина дневно. Није ни чудо што су изгладнели војници могли да марширају највише 20 километара дневно и што су морали да се одмарају сваког четвртог дана.¹⁷⁶

Једна од важних карактеристика те епохе јесте да су војске биле у служби монарха; осећај припадности нацији или држави још није био развијен. Војска Хабзбурга се заклињала на верност цару, застави, царском орлу.¹⁷⁷ Она у командантима види браћу по оружју, предводнике, вође, очинске фигуре, заправо све то у исти мах. Скоро да се може рећи да се боре из осећања личне оданости. Један од најчувенијих царских војсковођа, принц Еуген Савојски, био је познат по томе што је код својих војника и официра успевао да пробуди управо таква осећања.¹⁷⁸ Подсетимо се само да је кнез Александар Виртембершки својој тројници синова дао исто име – Еуген – по свом славном команданту.¹⁷⁹

У царској војсци се питању дисциплине посвећивала велика пажња. Разлог томе је двојак. Пре свега, у редове војске су често ступали пустолови, људи под присилом, друштвено неподесни и непожељни, људи са ивице закона... Ово није био случај само са војском Хабзбурга. Може се рећи да је тип људи који је тада ступао у европске армије био налик профили људи који данас улазе у редове француске Легије странаца. Иако је Монтекуколи инсистирао да се за војнике морају узимати

¹⁷⁶ Childs, *Nine Years' War*, 50; Perjes, „Army Provisining,“ 120-121.

¹⁷⁷ Raymundi Montecuculi, *Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten* (Leipzig, 1736), 3

¹⁷⁸ Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs, ур., *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, I-I, *Einleitung zur darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* (Wien: Verlag des K. K. Generalstabes, 1876), 183-185.

¹⁷⁹ Eduard Vehse, *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation*, XXV (Hamburg, 1853), 227.

здрави и снажни људи, који су навикнути на напоре и рад, често су се војске морале задовољавати било каквим регрутима.¹⁸⁰ У сваком случају, требало је организовати такве људе у сложну и дисциплиновану ратну јединицу. Други разлог инсистирања на дисциплини био је уско везан за терен где се водила главна борба против Турака – у Угарској. Услови ратовања у овој опустошеној и осиромашеној земљи водили су ка вараризацији и брутализацији војника. Такви људи су држани у запту захваљујући чврстој руци, гвозденој дисциплини и тешким казнама. Ипак, неки од чланова Леополдовог ратног правилника из 1668. су оправдано строги. На пример, члан 33. је кажњавао пијанство на стражи стављањем букагија, док су чланови 37. и 38. штитили патроле и стражаре. Напад на њих повлачио је смртну казну. Интересантан је члан 25, којим се прописивала казна за чаробњаштво – спаљивање.¹⁸¹

Поменуте дисциплинске мере кретале су се у распону од строгих до нечовечних казни. Заиста, тешко је не осетити језу приликом читања чему су били подвргнути војници који би направили неки прекршај. Довољан је само летимичан поглед на одредбе Леополдовог ратног правилника како би се увидело како је за скоро сваки преступ била предвиђена „најстрожа казна“, или „Прекршилац се има обесити без милости.“¹⁸²

Важно је истаћи да су постојале различите врсте казни за коњицу и пешадију. Једна од тежих казни за пешаке представљало је „јахање“ дрвеног коња – у питању је био хоризонтално постављен балван на одређеној висини од земље, тако да је цела конструкција подећала на коња. Често би се кажњеницима стављали тегови на ноге како би се интензитет казне појачао. Кажњавање је могло трајати од неколико часова до неколико дана, у зависности од тежине прекршаја. Коњаници су били кажњавани једном посебном окрутном методом: наиме, кажњеник би био обешен рукама о стуб,

¹⁸⁰ Montecuculi, *Kriegs-Nachrichten*, 3, 7; упореди Childs, *Armies and Warfare*, 51; *Feldzüge des Prinzen Eugen I*, 267-261.

¹⁸¹ *Feldzüge des Prinzen Eugen I*, 718.

¹⁸² Исто, 716-721.

а испод њега би били постављени наоштрени кочеви. Несрећник је био подигнут само толико да је морао босим стопалима додиривати оштре дрвене врхове, али тако да се не ослања на њих целом тежином. Стога је морао да се премешта са једног колца на други током трајања казне, која је опет могла да траје и по неколико дана.¹⁸³

Постојале су и смртне казне, које су се извршавале стрељањем (познато и као аркебузирање), вешањем и марширањем кроз строј. Ова последња казна није морала да има смртан исход, али у случајевима кад је кажњеник морао да прође дванаест пута кроз шпалир од 300 људи, она се претварала у смртну. Шпалир је био и дисциплинска опомена за све који би учествовали у њему: војник који, према проценама старешина, не би ударао довољно јако, ризиковао је и да сам буде кажњен на исти начин. Тако је ова казна представљала и опомену и дисциплиновање свих присутних војника. Осим тога, батинање је у царској војсци било редовна појава, а дешавала су се и сакаћења војника.¹⁸⁴

Требало би рећи и неколико речи о командној хијерархији аустријске и царске војске. Вођство и ауторитет над армијом имао је искључиво владар. Цар је био врховни командант и он је одређивао коме ће се дати команда над појединим војскама или одредима. Наравно, он је сарађивао са Ратним саветом, али представљао је једини извор ауторитета. Ранг и положај команданата нису имали никаквог утицаја на царске одлуке – много су већи значај имале личне везе и поверење које би командант имао у царским очима. Дакле, гледале су се пре свега личне заслуге. Ратни савет је у неку руку представљао медијум између команданата на терену и цара. То никако није умањивало његову улогу, свакако велику, већ се више приказује одговарајући контекст и формални однос моћи и хијерархије који је владао. Они команданти који су били у стању да „мисле својом главом“ и да узимају иницијативу у своје руке нису високо ценили шаблонске препоруке Ратног савета. А ти команданти били су управо

¹⁸³ Исто, 338-339.

¹⁸⁴ Hochedlinger, *Austria's Wars*, 135. Franz Vaniček, *Special Geschichte der Militärgrenze, I* (Wien, 1875), 203.

они које ће ратна срећа окитити вечном славом: војвода Карло Лоренски, принчеви Еуген Савојски и Лудвиги Баденски, као и генерал Рајмонд Монтекуколи.¹⁸⁵

Ипак, требало би истаћи да је предузимање акције у потпуности на своју руку значило извесност да се заврши на војном суду. Замислимо ситуацију у којој је неки генерал поступио супротно у односу на савете Ратног савета, ушао у битку и изгубио је? Треба се само подсетити шта се десило са Николом Доксатом де Морезом након његовог „самовољног“ напуштања значајне нишке тврђаве. Никола Доксат је свакако био најистакнутији осуђеник, али скоро сви официри из истог гарнизона били су подвргнути строгим казнама, чију је тежину и обим утврдио војни суд.¹⁸⁶

Иако Дворски ратни савет у Бечу није био главни извор ауторитета, дефинитивно је представљао центар „нервног система“ аустријске и царске војске. Потребно је поменути и да је постојао и Ратни савет у Грацу (до 1705). Његова улога је била да мотри на стање према граници са Османским царством у Хрватској и Славонији, као и да осигурава безбедност Доње Аустрије. Постојање овог Ратног савета наметнуто је стањем на јужним границама наследних земаља и потребама за брзом реакцијом у случају турске провале.¹⁸⁷

Бечки Ратни савет је био орган задужен за све аспекте вођења рата – од питања снабдевања и попуне људства, регрутовања нових војника, смештаја гарнизона, постављања команданата, до израде стратегије и планова ратних операција.¹⁸⁸ Укупни састав Дворског ратног савета износио је тридесет и четири члана – поред председника и потпредседника, било је ту и двадесет четири саветника (од којих су

¹⁸⁵ *Feldzüge des Prinzen Eugen I*, 188.

¹⁸⁶ Nikola Samardžić и Vladimir Abramović, „Švajcarac u Beogradu: Nikola Doksat de Morez,“ *Limes plus 2* (2013), 46-47. Moriz Edlen von Angeli, „Der krieg mit der Pforte 1736 bis 1739,“ *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs V* (1881), 247-338; 409-479. Упореди Andreas Thürheim, *Feldmarschall Otto Ferdinand Graf von Abensperg und Grann. 1677-1748. Eine Militär-historische Lebensskizze* (Wien. 1877), 322

¹⁸⁷ *Feldzüge des Prinzen Eugen I*, 190

¹⁸⁸ Исто, 192-193

четворица имала функцију референата), као и осам секретара. Кворум за рад Ратног савета изискивао је присутност председника и потпредседника, као и најмање пет чланова.¹⁸⁹

Важна одлика аустријске војске је постојање инхабера. У питању је била једна архаична институција која је преживела све реформе војске у XVII и XVIII веку. Иако је она била присутна и у осталим армијама ране модерне епохе, у Аустрији се задржала најдуже. У тој установи се може видети одраз средњовековне организације војске. Наиме, у старој феудалној војсци, владару су његови вазали и великаши обезбеђивали одреде које су они сами прикупљали са својих поседа, наоружавали их и плаћали. Као реликт овог стања сачувана је институција инхабера, иако је већ крајем XVII века овакав начин организовања војске превазиђен. У Француској се овај процес одиграо између 1670. и 1680. У Бранденбургу се то десило нешто раније, док је Аустрија, као што смо већ видели, донекле каснила.¹⁹⁰ Цар је давао патенте-привилегије командантима, којима им је допуштао да оснују пешадијски или коњички пук. Тај пук би понео име дарованог, а он се старао и за давање знамења (грба) и униформи. Међутим, наоружање и плате су давани из државних складишта и буџета. Тако да је на снази била мешавина неког вида старог и новог принципа, у којој је очувана само архаична форма. Командовање је било у надлежности другог пуковника или потпуковника.¹⁹¹ Међутим, било је и случајева да инхабер буде истовремено и командант, поготову ако је био способан војсковођа.¹⁹²

Једна од великих предности аустријске и царске војске над османском је постојање разгранате командне структуре на нивоу пука и чете (штабови). Било је тачно

¹⁸⁹ Исто, 192-193

¹⁹⁰ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, 51

¹⁹¹ *Feldzüge des Prinzen Eugen I*, 205, 701-702

¹⁹² L. C. Cavanaugh, „Irish Colonels Proprietors of Imperial Regiments,“ *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* 17/2 (1927), 117-126. Требало би поменути случај генерала Одвијера, који је прво био потпуковник пука *Кенигсег*, а касније је постао инхабер пука *Ревентлау*. Ernst Schmidhofer, *Das irische, schottische und englische Element in kaiserlichen Heer* (Wien, 1971), 118. Alfred Arneth, *Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls grafen Guido von Starhemberg, 1657-1737* (Wien, 1853), 481.

прописано ко све мора да уђе у састав штаба, као и шта су свачија конкретна задужења.¹⁹³ Ова пракса се показала као веома корисна, што су и сами османски коментатори приметили.¹⁹⁴

Значајан вид организације нижих тактичких јединица (на четном нивоу) представљао је четни штаб, у изворима називан *prima plana*, коју су чинили млађи официри и подофицири. Осим ових организационих предности над турском војском, велико преимућство царске војске представљао је добар штабни рад и боља организација официра и подофицира. Постајали су штабови на нивоу пука, као и штабови на нивоу чета.¹⁹⁵

Упркос рату на више фронтова, бирократској и финансијској неефикасности и релативној немоћи централне власти, Хабзбурзи су током Великог бечког рата успели да достигну Османско царство у нумеричком и тактичком погледу сопствене војске. Може се рећи да војна технологија крајем XVII века није пружала нарочиту предност аустријској војсци у борби против Османлија, односно технолошки јаз између две силе није био толико изражен; оправдано је поставити питање и да ли је уопште постојао. Оно по чему се аустријска и царска војска почела издвајати у односу на противника била је увежбаност и ефикаснија командна структура.¹⁹⁶

Овај тренд јачања аустријске војске током XVII века није прошао незапажено од стране Османлија, који су настојали да на ове промене адекватно одговоре. Пропаст класе тимариота је принудила власт Османског царства да децентрализује регрутацију и регрутацијом нерегуларних војних одреда једноставно реши проблем попуне људства за фронт, као и питање контроле над насиљем у провинцијама, односно унутрашњости државе. По овоме се поступак турске државе није битно

¹⁹³ Montecuculi, *Kriegs-Nachrichten*, 3-7.

¹⁹⁴ Agoston, „Empires and warfare,“ 133-134.

¹⁹⁵ Montecuculi, *Kriegs-Nachrichten*, 4-7. *Feldzüge des Prinzen Eugen I*, 207.

¹⁹⁶ Agoston, „Empires and warfare,“ 111-112.

разликовао од начина на који су сличан проблем решавале државе западне Европе.¹⁹⁷ То је пре свега учињено повећањем броја јањичара, као и укључивањем у војни систем наоружаних припадника потчињеног становништва. Постојало је мноштво група наоружаних и регрутованих на локалном нивоу, јачине од 500 до 1000 људи. Такве јединице су се називале секбани (sekban), сарице (sarica) или левенд (levend), при чему је овај последњи израз означавао и „снагатора“ или разбојника, односно бандита или чак луталицу. Они се појављују у XVII веку, или чак и раније, за време Дугог рата 1593–1606, а од XVIII века долази до драстичне експанзије употребе леванда.¹⁹⁸

Међутим, јединице секбана и леванда нису се у пракси показале као најпоузданије решење, јер су се они често након завршетка похода одавали пљачци и приступали локалним бандама разбојника, нарочито у Анадолији, тако да је централна власт била принуђена да користи јањичаре против њих.¹⁹⁹ Упркос оваквим искуствима, одреди секбана коришћени су током XVII века, са предвидљивим последицама – непослушност, непоузданост и дезертерство на страну непријатеља.

Као што се и могло очекивати, са децентрализацијом регрутације је ишла и појава административног увећавања броја пријављених војника. Према неким проценама, број војника који су се стварно налазили у јединицама је износио само једну трећину оног на папиру. Разлика у платама је ишла у цепове команданата и административног особља одреда. Ово није била појава која је била карактеристична само за турску војску, од ове „бољке“ боловале су све европске војске XVII и XVIII века.²⁰⁰

Иако се може рећи да су у неким видовима војне организације Османлије заостајале за Хабзбурзима, у области производње барута, муниције и оружја и оруђа, нарочито

¹⁹⁷ Aksan, „War and peace,“ 91-92. Uyar и Erickson, *Military History of the Ottomans*, 81-82.

¹⁹⁸ Aksan, „War and peace,“ 89.

¹⁹⁹ Agoston, „Empires and warfare,“ 127

²⁰⁰ Aksan, „War and peace,“ 94

топова, стајали су далеко испред. Све до осамдесетих година XVII века су далеко надмашивали Аустријанце по количини ускладиштеног оружја и муниције у својим арсеналима. Иако се независност Османског царства у производњи барута окончала средином XVIII века, производња топова у истанбулској тополивници је настављена несмањеним капацитетом и у позном XVIII веку.²⁰¹

Као што је у претходном поглављу било поменуто, успешно савладавање логистичких изазова био је један од великих квалитета османске војске. Снага тог система се посебно јасно могла видети у Европи, где су њихови магацини и складишта провијанта у знатној мери олакшавали концентрацију и покрет војске. Може се рећи да је та мрежа магацина представљала први такав стални систем у Европи, који је претходио чувеним складиштима ла Телијеа и Лувоаа за читавих педесет година.²⁰² Снабдевање армија на европском ратишту било је олакшано постојањем великих река, тако да је снажна речна флотила могла да доставља залихе без већих проблема. Војска на угарском ратишту могла се снабдевати и копненим путем. У том случају је провијант носила са собом; важну улогу у овој врсти транспорта играле су камиле.²⁰³

Снага османског логистичког система се најбоље може сагледати ако га упоредимо са његовим европским савременицима. На пример, током Тридесетогодишњег рата је концентрација више од 20.000 војника на једном месту била изузетна појава. Насупрот томе, Османлије су биле у могућности да окупе и до 80.000 људи, што би им давало знатну предност над противницима.²⁰⁴ Важан адут турске војске био је индивидуални квалитет војника, који је био издржљивији у подношењу тешкоћа похода од европских ратника. Није без значаја ни чињеница да турски војници нису

²⁰¹ Agoston, „Empires and warfare,“ 131

²⁰² Угар и Erickson, *Military History of the Ottomans*, 83-84

²⁰³ Исто, 84-85

²⁰⁴ Исто, 86

конзумирали алкохол, што је ослобађало простор за пренос других намирница; осим тога, трезвеност је имала и позитиван утицај на дисциплину.²⁰⁵

Ако се говори о индивидуалном квалитету османских војника, мора се истаћи њихова велика покретљивост, агресивност и храброст. То се поготову очитовало у појединачној борби, до које је најчешће долазило приликом препада, заседа и током вођења „малог рата.“ Иако је овакав менталитет у одређеним аспектима ратовања био од велике користи, могао је да буде сметња током већих битака на отвореном пољу. Турске пешадијске и коњичке јединице се тада нису бориле у стрикно уређеним формацијама, што је потенцијално могло да доведе до нереди и смањивало је ефективност командовања и контроле над људством.²⁰⁶

Иако су Европљани, а поготову Хабзбурзи, заостајали у питањима логистике за Османлијама, ипак су имали знатне предности на другим пољима. Једна од њих било је постојање „ратних министарстава“ која су вршила систематизацију знања нужног за побољшање свих аспеката вођења рата – од опремања и снабдевања, до унапређивања наоружања. Такође је и школовање официра и нарочито бројност подофицирског кадра у Европи доприносило бољој контроли над војском него што је то било у случају Османлија. Угарски пребег Ибрахим Мутеферика (1674–1754), оснивач прве штампарије са арапским писмом у Цариграду, означио је оне карактеристике европских војски које су им давале предност на бојном пољу насупрот Османлијама. Био је то пре свега уједначен састав, односно одмерен број и сразмера коњице, драгона и пешадије, као и одлична сарадња између ових врста јединица. Осим тога, значајан утицај су имали методи обуке војника, висок проценат официра 25%, способност врховне команде, уређеност логора, обавештајне и

²⁰⁵ Исто, 86

²⁰⁶ Marcus Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel von Bayern als Feldherr* (München: Herbert Utz Verlag, 2000), 42-44

контрабавештајне активности, геометријске формације, као и техника отварања ватре у салвама, чиме се осигуравао континуитет паљбе.²⁰⁷

Нажалост, још увек недостају добре студије похода из XVII и XVIII века написане из османске визуре. Постоје, међутим, студије европских историчара, али оне су ”заробљене” у наративу који контрастира европско рационално и напредно насупрот османском верском обскурантизму и регресији, на тај начин објашњавајући спектакуларне успехе Европљана и турске неуспехе. У последње две деценије појавила се генерација историчара која је настојала да проблематику развоја османске војске и војне вештине сагледа ван окова овог традиционалног наратива.²⁰⁸ Најзад, потребно је истаћи да је слика деветнаестовековне турске војске обележене расулом, очајем, дезертерством и сличним проблемима и кризама анахронистички примењена на претходне векове, и стога је спречавала историчаре да стекну јаснију слику османског војног живота из ове епохе.²⁰⁹

Осим наведеног општег прегледа организације армија Хабзбуршке монархије и Османског царства, требало би рећи и нешто о организацији аустријске војске на тактичко-формацијском плану. Наиме, иако се аустријска и царска војска делила на пукове као основне пешадијске или коњичке јединице, улога пука је заправо била да пружи административни оквир. Пук је био четног састава, а могао је имати до осам чета. Прве четири чете биле су „штабне чете“: прва се зове Лајб (*Leib*) чета и припада инхаберу, затим следе чете обриста (данас *Oberst*, односно пуковник), обрист-лејтнанта (потпуковник) и обрист-вахтмајстера (еквивалент мајора; био је задужен за снабдевање и логоровање пука). Тим четама су командовали капетани-поручници (данашњи еквивалент би био капетан прве класе), док су осталима командовали само „обични“ капетани. Чете су се током похода организовале у

²⁰⁷ Agoston, „Empires and warfare,“ 133-134

²⁰⁸ Aksan, „War and peace,“ 81-82

²⁰⁹ Исто, 95

батаљоне, који су били заправо били главне тактичке јединице, организоване на *ad hoc* принципу. Батаљони су могли да имају између три и шест чета.

Коњички (кирасирски) пукови су, попут пешадијских, били четног састава. Имали су до 12 чета, а на тактичком нивоу су две чете чиниле један ескадрон. Ескадрони су били еквиваленти батаљона – тактичке *ad-hoc* јединице. Пукови драгона су били организовани на сличном принципу с тим што су у свом саставу имали 10 чета. Овај број је од времена Рата за шпанско наслеђе повећан на 12, чиме су се изједначили са кирасирима. Хусари су првобитно били организовани у одреде неуједначеног састава и бројности, да би труд на њиховом униформисању и усклађивању са осталим јединицама војске започео крајем XVII века. Као узор су послужили кирасирски пукови.

Нерегуларне или помоћне јединице аустријске војске – хајдуци, милиција и граничари – биле су у тој мери различито уређене, да се чак ни аустријски команданти нису трудили да направе посебну разлику између њих када би их наводили у својим извештајима или наређењима. Такође, ни њихова унутрашња структура не може се поуздано утврдити.

Аустријску војску XVII века су, дакле, одликовали висока дисциплина и самопожртвовање, односно самопрегор. Што се тиче третмана заробљеника, однос према њима је био бољи него према сопственим војницима, барем у Европи. У рату против Османлија у Угарској владала су другачија правила – тамо се милост није могла очекивати, али се није ни давала. Само особе високог положаја могле су се надати откупу из заробљеништва. Обични војници и официри преживљавали су заробљавање и избегавали евентуалну продају у робље само ако би имали среће. Стога на фронту према Турцима нема појаве дезертерства у оној мери као на другим ратиштима, нити се војници лако предају.²¹⁰

²¹⁰ *Feldzüge des Prinzen Eugen I*, 423-425.

Иако у овој епохи обука и дрил војника нису достигли стандарде постављене у XVIII веку (војник-аутомат), започето је са њиховом интензивном применом. Велики акценат стављао се на развијање везе између официра и редова, са циљем да се дође до таквог степена разумевања између њих да вербалне команде постану непотребне, односно да се војницима у бици може командовати само гестикулацијом. Наравно, овај идеал је остао неостварен, али евидентно је било да је стандард обуке знатно порастао у овој епохи.²¹¹

Осим егзерцира, велика пажња посвећивана је пуњењу оружја и начинима и брзини отварања ватре. Постојала је разлика између брзине пуцања која се од војника очекивала у рату против Турака и других непријатеља. Против Османлија се захтевала спора, константна ватра, како се противнику не би пружила могућност да се упусти у блиску борбу. Против осталих непријатеља отварала се ватра у салвама. У сваком случају, пуцање без команде се најстроже кажњавало.²¹² Коњица је такође имала посебан режим у рату са Турцима; инсистирало се на што је могуће већој употреби ватреног оружја. Разлог томе лежао је у знатној бројчаној предности османске коњице, тако да је употреба ватреног оружја представљала начин да се та предност анулира. Попут пешадије, и аустријска коњица је правила каре у судару са турским коњаницима.²¹³

Артиљерија је у овој епохи коначно постала самосталан род војске. Стандардизација калибара оруђа још увек није била изведена, тако да су се топови категоризовали према маси пројектила који су избацивали. Лакши, такозвани „пуковски“ топови или „трофунташи“ били су распоређени у првом борбеном реду, најчешће два до четири по једном пуку. Тим топовима би управљали војници пука, а сама оруђа не би била

²¹¹ Исто, 372-381.

²¹² Исто, 382.

²¹³ Исто, 395.

органски део пешадијске формације, већ су били додељивани према потреби. Тежа оруђа била су груписана у батерије – једна батерија је могла да има и до 80 топова.²¹⁴

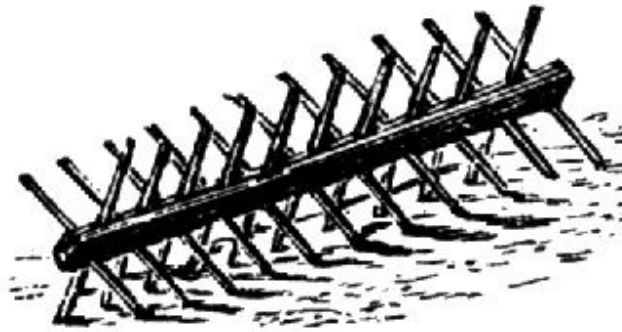
Брзина ватре артиљеријских оруђа у XVII веку није била велика. Цев се морала хладити мокрим крпама након десет испаљених салви. У случају да то није било изводљиво, паљба се морала прекидати на неко време. О домету ових оруђа је вођено много расправа у историографији и научно-популарним круговима; као стандардни домет топ од три фунте се рачунало до 1.500 корака, док су тежа оруђа директном ватром могла да гађају до 1.000 корака. За веће дистанце се користила убацна путања. Према неписаном правилу, не мете удаљене више од три стотине корака се пуцало ђуладима, док се на мањим дистанцама дејствовало картечом.²¹⁵

Аустријска војска је увела и једну тактичку иновацију познату под именом „шпански јахач“ (*Spanische Reiter*), односно „фризијски коњ“ (*Cheval de frise*) како су је звали Французи. Наиме, радило се о дрвеној запреки уређеној на следећи начин: кроз једно хоризонтално постављен балван била би провучена копља или кочеви тако да би формирали облик ћириличног слова „Х“.²¹⁶

²¹⁴ Исто, 398-399.

²¹⁵ Исто, 403-404.

²¹⁶ Исто, 226.

Слика 2: „Шпански јахач“

(преузето са <http://www.zeno.org/Brockhaus-1911/I/bk20733a>)

На крају, требало би се осврнути и на санитарске и здравствене прилике на угарском ратишту. То је неопходно учинити, јер су климатски услови који су владали у Угарској били веома утицајан фактор на вођење рата. Недовољна насељеност, недостатак намирница и пијаће воде, велике осцилације између дневне и летње температуре, као и претежно мочваран терен стварали су услове за развитак бројних болести (дизентерије, маларије и „мочварне грознице“). Те болести у комбинацији са неодговарајућом исхраном наносиле су више губитака царској војсци него противник. Као одлична илустрација може нам послужити пример баварског контингента у војсци Хабсбурга. Током десет година (1683-1693), Баварска је као помоћ цару Леополду послала укупно 60.000 војника. Од тог броја, 30.000 се никада није вратило из Угарске. Међутим, само око 3.000 војника је погинуло од непријатељских акција; остатак од 27.000 је страдао услед болести, глади, топлотних удара и змијских уједа.²¹⁷

²¹⁷ Melchior Landesdorfer, *Das Schicksal der bayerischen Soldaten im Türkenkrieg. Krankheiten, Hunger, Marsch- und Gefechtsverluste, Militärsanitätswesen* (München, 1984), 51-54

Положај Аустрије пред Велики бечки рат

Након што је неким аспектима ратне вештине позног XVII века посвећена пажња, у наставку ће бити приказане унутрашње прилике Хабсбуршке монархије. Пре свега, главно питање које је мучило управљачке кругове у Бечу било је питање финансија, односно државног буџета. Важно питање представља и однос са угарским сталежима и аристократијом.

Председник дворске коморе Кристофер Абеле заслужан је за успон нивоа опорезивања између 1677. и 1683. Сталежи су у то доба пристали да изгласају 1.800.000 флорина, а у периоду 1681-1683 пристали су чак на 3.700.000. Изражено у процентима, краљевина Чешка је давала две трећине, док су по једну шестину давале Унутрашња Аустрија (Штајерска, Каринтија, Карниола) и Горња и Доња Аустрија. Сталежи су имали право да преговарају о висини износа, па би договорену суму изгласали и сакупили. То је био веома неефикасан систем. Цео процес је трајао месецима и упркос врло свечаној форми, представљао је огромно губљење времена и енергије. Владала је пракса да се изгласане, али неисплаћене суме пребацују за наредну годину. Тиме се додатно слабио приход круне. У сваком случају, кад је Абеле преузео контролу 1680, ствари су се знатно проправиле, односно у аустријске финансије је заведено више реда. У последње две деценије XVII века буџет Хабсбуршке монархије је непрекидно растао, али су га истим темпом пратили и расходи. Највећи део ових средстава био је утрошен на војску. Војни издаци у ратним годинама 1683-1699 чинили су између 76% и 92% целокупних државних прихода.²¹⁸

²¹⁸ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 76-78; Thomas Winkelbauer, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I*, (Wien, Carl Ueberreuter, 2003), 449-500; Thomas Winkelbauer, „Nexus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700,“ у *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, ур. Petr Mat' a и Thomas Winkelbauer (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006), 179-198.

Такође, може се поставити питање како су те покрајине успеле да изнесу један такав рат на својим плећима? То нису била само давања у новцу, већ и давања регрута, стоке, кола, превоза... Заиста је у питању био један огроман људски напор које су те провинције уложиле ради ослобађања Угарске.²¹⁹ Можда се тај аспект Великог бечког рата може и тако посматрати – исцрпљивањем Аустрије плаћено је освајање Паноније и Угарске.

Занимљиво је посматрати у којој мери аустријске војне власти нису имале тачну представу о географији Угарске, раздаљинама и уопште терену будућег ратног подручја. На пример, Леополдови војни саветници су имали планове пограничних тврђава, али се уопште нису сматрали битним да мапирају њихову околину. На тај начин су имали само уопштену представу о изгледу терена, удаљеностима, положају мочвара итд. Једини који се истицао другачијим начином размишљања и интересовањима био је Луиђи Марсиљи, велики географ, који се тада налазио у тврђави Ђур као добровољац. Он је крајем 1682. скицирао ток реке Рабе изнад Ђура.²²⁰

Важна ставка унутрашње политике Аустрије био је однос двора и угарских магната. Склапање мира између Аустрије и Турске 1664. огорчило је угарске аристократе, који су сматрали да је тада пропуштена прилика за коначно протеривање Турака из Угарске. Стога су одговорили ковањем завера и сплеткама. Чувена „магнатска завера“ је разоткривена 1671. због аматеризма и неусклађености племића који су учествовали у њој. Коловође су похватане и погубљене без суђења. Овај чин је само подстакао аристократију Угарске на револт – букнуо је устанак који је у наредних једанаест година паралисао прилике у хабсбуршком делу Угарске.²²¹

²¹⁹ Самарџић, *Француска и Турска*, 103, п89 .

²²⁰ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 81-82

²²¹ Winkelbauer, *Ständefreiheit und Fürstenmacht*, 151-163.

Један од разлога мађарске нелојалности је и питање религије, односно реакције на притисак који су католички двор и пре свега верски кругови вршили на протестанте. Може се рећи да је присуство Турске у Панонији било гарант опстанка протестаната у Хабзбуршкој Угарској. Осим верске димензије значајан је и економски аспект, односно питање опорезивања аристократије, али се ипак не може све редуковати на питање финансија.²²²

Важно је истаћи да нису сви угарски магнати, од оних који су се сврстали уз двор, били једнако одани Хабзбурзима. Естерхази је био веома лојалан. Драшковићи и Батањи су одржавали тајне везе са Текелијем, како би заштитили своје поседе у близини границе. Они јесу сарађивали са Дворским ратним саветом током 1683, али су гледали да ухвате контакте и на другим странама.²²³

Ови сукоби су у Османском царству праћени са помном пажњом. На Порти су дошли до закључка да је Аустрија веома слаба, чим није била у стању да изађе на крај са устаницима пуних једанаест година. То их је онда подстакло на акцију. Човек који је тада држао konce политике Османског царства у својим рукама, велики везир Кара Мустафа се још раније одлучио на рат, али ово је био идеалан тренутак да план спроведе у дело, јер је немоћ била јасно демонстрирана Хабзбурга. Они не само да су имали слабу војску, већ је она била и малобројна.²²⁴

Алберто Капрара, аустријски посланик у Цариграду, јасно је схватао ситуацију и преклињао је цара да предузме енергичну акцију против побуњеника, како би се учинио утисак на Турке. То је била могућност да се рат избегне. Уништењем побуњеника Турци би били натерани да се се предомисле и не објаве рат. Такође, велико посланство које је било упућено у Цариград да преговара о продужетку мира, у очима Османлија било је само доказ немоћи и слабости. Цар Леополд је знао да

²²² Исто, 161-162.

²²³ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 82-83

²²⁴ Leitsch, „Kara Mustafa,“ 504.

Турци спремају напад, али мислио је да има довољно времена да се припреми за нову сезону ратовања (1683).²²⁵

*Ратне операције од опсаде Беча 1683. до освајања Београда 1688.*²²⁶

Велики бечки рат је започео покретом османске војске крајем маја 1683. У Осијек је стигла 2. јуна, где је провела дванаест дана како би јој се прикључиле преостале јединице, а затим је наставила своје напредовање ка северу, прешавши преко чувеног дрвеног моста.²²⁷ Ова ордија ступила је на непријатељску територију крајем јуна, а већ 1. јула се налазила се у близини реке Рабе и града Ђура.²²⁸

Хабзбурзи су користили ово време да се адекватно припреме за борбу. Већ у јануару 1683. основано је осам нових пукова, а ратни план је предвиђао да се изврши превентивни упад на турску територију, како би се пореметили непријатељскенамере. Међутим, реализација овог плана није била на задовољавајућем нивоу. Испоставило се да није било могуће извршити концентрацију трупа у предвиђеном року. Осим ових организационих пропуста, војску Хабзбурга је спутавала и подељеност врховне команде. Као резултат бројних интрига и активности разних котерија, председник Ратног савета је постао Херман Баденски, док је за главнокомандујућег постављен Карло Лоренски. Између њих двојице је владао велики лични ривалитет, а осим тога је постојало и суштинско неслагање у вези са стратегијом коју је потребно применити пре него што турске снаге избију на границу.²²⁹

²²⁵ Исто, 505-506.

²²⁶, „Die Eroberung von Ofen,“

²²⁷ Олга Зиројевић, „Il famoso ponte d'Essek,“ *Зборник Матице српске за историју* 35 (1987), 83-90.

²²⁸ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 14-16.

²²⁹ Исто, 103-107.

На крају је победила Карлова концепција – покушај превентивног удара. Повео је војску прво ка Ђуру и Комарому, а потом, крајем маја, према Естергому. Међутим, тада су пристигле вести да се турска војска налази код Осијека, што је пореметило његове планове, па је Карло наредио хитан повратак. Бојао се да не изложи свој бок нападу надмоћног непријатеља. У међувремену се у Бечу уводило ванредно стање. Командант одбране града Ридигер Штаремберг претио је да ће употребити силу у случају да се не сакупи довољно добровољаца за одбрамбене радове. Већи проблем од људства је представљало питање финансија. Иако су грађани Беча давали бројне прилоге, морало се прибећи реквизицијама и запленама. Поготову је на мети била имовина бискупа из Естергома. На тај начин је сакупљено довољно средстава како би се организовала успешна одбрана.²³⁰

У очекивању неумитне опсаде, Штаремберг је спалио све грађевине у оквиру глациса. То је било неопходно учинити, јер су те зграде могле бити од користи опсађивачима. Међутим, судбина се поиграла. Ветар је наносио пламен ка складиштима барута у тврђави, а у случају детонације, град се не би могао бранити. Срећом, ветар је променио правац, па су складишта барута остала нетакнута. Штаремберг је наредио градским властима да реквирирају подруме за складиштење барута, како убудуће не би дошло до сличних ситуација.²³¹

Недуго након ових догађаја, под зидинама града се појавила и османска војска и опсада је започела 14. јула. Наредна два месеца су протекла у грчевитој и тешкој борби, у којој су опсађивачи настојали да копањем прилазних ровова и лагума, као и жестоком канонадом пробију брешу у бечким зидинама. Срчаном одбраном је 11.000 бранилаца одолевало непријатељу снаге од око 90.000 војника довољно дуго да се окупи помоћна војска која је имала задатак да подигне опсаду. Ову у основи мултиетничку армију, која је садржавала одреде из Пољске, Баварске, Саксоније,

²³⁰ Исто, 108-122.

²³¹ Исто, 123-124.

Лотарингије, као и бројне добровољце из западне Европе предводио је пољски краљ Јан III Собјески, док је оперативни план у главним цртама израдио војвода Карло Лоренски. Дана 12. септембра ова војска је заузела каленбершки вис изнад опсађеног града и напала опсађиваче. Османлије су у овом жестоком судару претрпели тежак пораз. Лоренски и Собјески су гонили разбијеног противника, наневши му још један пораз код Паркања 9. октобра, а Естергом су заузели 27. октобра.²³²

Након ове велике победе под зидинама Беча уследила је промена хабзбуршке политике. Заузет је помирљив курс према Француској и простор који је створен овом акцијом на западу искоришћен је за агресију према истоку. У Линцу је из папино посредовање закључена Света лига између Аустрије, Пољске и Млетачке републике у марту 1684. Аустријске снаге су током те године патиле од оскудица свих врста: није недостајало само људства, већ је недостајало и ратног материјала, топова, муниције, фашина, понтона и ратних бродова – укратко свега што је неопходно за успешно вођење рата. За време квартирања војске током зиме 1683/84 било је пуно инцидената, болести и дезертирања. Међутим, захваљујући позајмицама савезника, Шпаније и папства, царска војска је могла да под заставу позове 75.000 војника.²³³

Ратне операције током 1684. и 1685. нису донеле неке знатније успехе Аустријанцима. Освојени су Вишеград, Вац, Токај, Нојхојзел (Нове Замки) и Мали Варадин. Царски команданти су освајали утврђења у горњој Угарској која су била одана Текелију; већина ових тврђава се предала споразумно, уз обећање да ће се поштовати слобода вероисповести. Имре Текели је након ових догађаја побегао у Ердељ, где су га Турци ухапсили и бацили у тамницу. Надали су се да ће моћи да га искористе као адут у мировним преговорима са царем Леополдом, али пошто је постало евидентно да споразум није изгледан, пуштен је на слободу.²³⁴ Од тог тренутка ће се Текели борити на страни Османлија. Његов положај није био

²³² Stoye, *Die Türken vor Wien*, 127-223. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 263

²³³ Stoye, *Die Türken vor Wien*, 238-242; Hochedlinger, *Austria's Wars*, 157-158.

²³⁴ Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 264

једноставан; Хабсбурзи су га сматрали издајником и непријатељем, док му Турци никада нису у потпуности веровали.²³⁵ Године 1685. покушана је и опсада Будима, али она се завршила великим неуспехом царске војске. Она још увек није била оспособљена нити опремљена да осваја јаке и велике тврђаве попут Будима или Великог Варадина.²³⁶

Наредна година је донела знатније успехе аустријском оружју. Осим неколико мањих победа над Татарима код Сегедина и освајања Сент Јоба, главни напори Хабсбурга били су усмерени на освајање Будима. На Ратном савету је одлучено да је овог града најважнији циљ, не само због његове близине, већ зато што би се тиме ток Дунава ставио под аустријску контролу. Дунав је био најважнија артерија за снабдевање војске у Угарској. Аустријанци би заузимањем Будима добили одрешене руке за даље вођење операција у Панонији.²³⁷

Опсада Будима трајала је од 18. јуна до 2. септембра. Сама тврђава је била опасана троструким зидинама, а узвишење на коме се налазила је обезбеђивала браниоцима знатна преимућства. Аустријанци су у наредним недељама чинили све да принуде гарнизон на предају: вршили су канонаду из тешких оруђа, копали су лагуме са циљем да минирају одбрамбене положаје браниоца и настојали су да изграде прилазне путеве којима би се пешадијски јуриш могао извршити. Турски гарнизон се бранио свим силама. Копали су контра-лагуме са циљем да осујете противничке инжињере, вршили су и бројне испаде из утврђења. Иако је опсађенима у више наврата нуђено да се споразумно предају, они су то сваког пута одбијали.²³⁸ Командант одбране Абдурахман-паша заправо није ни имао избора, јер му је султан поручио „или да погине од руке непријатеља, или од султановог свиленог гајтана.“²³⁹

²³⁵ Никола Самарцић, „Имре Текели на Дунаву (1688-1690),“ *Историјски часопис* 36 (1989), 81-97.

²³⁶ Angeli, „Feldzug gegen die Türken 1685,“ 197-257.

²³⁷ „Die Eroberung von Ofen,“ 5-9.

²³⁸ Исто, 30-57.

²³⁹ Исто, 63.

Најуспешнији дан за нападаче од почетка опсаде био је 22. јул. Једна граната испаљена из мерзера погодила је складиште барута и начинило страховиту детонацију. Очевици су наводили да се сунце помрачило од прашине. Град је био на много места у пламену и отворила се бреша у дужини од 100 корака. Наводно је детонирало 8.000 центнера²⁴⁰ барута и 1.500 бранилаца је нашло тренутну смрт у експлозији. Међутим, испоставило се да бреша није била баш на доброј позицији, односно није било једноставно извршити напад преко таквог терена, али се дошло до мишљења да би се ту могао организовати напад милиције, што би принудило опсађене да поделе своје снаге. Ипак, сукцесивни јуриши царских војника у наредних неколико дана нису успели да освоје тврђаву. Почетком августа се пронео глас да опсађенима у помоћ долази велики везир са својом војском, што им је унело нови елан.²⁴¹

Последњи напад на Будим уследио је 2. септембра, када је град коначно освојен. Јуриш аустријских војника је наишао на жесток отпор; развила се крвава и беспштедна борба у тврђави и градским улицама. До вечери су преживели браниоци капитулирали. Помоћна војска великог везира није стигла на време, тако да се повукла према Осијеку. За даље операције те године није остало пуно времена, а и временски услови нису омогућавали Аустријанцима да у потпуности искористе тријумф. Освојен је Сегедин, а преостало време утрошено је на пацификацију до тада освојене територије у горњој Угарској и Потисју.²⁴²

Година 1687. донела је нови замах у Османском царству са циљем да се поврате изгубљене територије након четири неуспешне године.²⁴³ Са друге стране,

²⁴⁰ Један центнер има сто фунти, а свака фунта 500 грама. Стога један центнер има приближно 50 килограма.

²⁴¹ „Die Eroberung von Ofen,“ 57-77.

²⁴² Исто, 92-113.

²⁴³ Самарџић, „Битка код Харшања,“ 75. Самарџић, *Француска и Турска*, 81-82.

Аустријанци су желели да искористе замајац који им је дао пад Будима. Први сукоб две војске догодио се код Осијека 18. јула, када су Турци добрим тактичким постављањем успели да нанесу пораз непријатељу.²⁴⁴ Та битка је трајала три дана. Турци су се првог дана држали дефанзивно; бокови и позадина били су им заштићени Дравом и Дунавом. Другог дана су успели да посеку добар део немачке пешадије, а трећег дана су их артиљеријским дејствима и коњичким јуришима натерали на повлачење. Охрабрени овим успехом, кренули су у опрезно напредовање. Царска војска се повукла према Мохачу и утврдила се у подножју брда Харшањ.²⁴⁵ Одлучујућа битка се одиграла 12. августа. Као да се поновио претходни окршај, само су овога пута улоге биле замењене. Карло Лоренски је осигурао тактичку предност јер је изабрао терен који је био подесан за његову војску. Налазили су на обронцима Харшања, добро укупани, чиме се њихова одбрамбена моћ знатно увећавала. Пут којим су турски војници морали да прођу био је тешко проходан. Развио се одсутан бој, али је после више часова изгледало да Турци попуштају. Њихов главни напад уследио је на лево крило на коме се налазио Макс Емануел. Три пута су кидисали, три пута су били одбијени.²⁴⁶ Онда је паника захватила редове спахија, који су окренули своје коње и дали се у помамни бег, газећи сопствену пешадију. За њима су кренули и јањичари. Аустријанци су тада кренули да их прогоне и заробили су и посекули велики број бегунаца. Гонили су их све док мрак није пао. Победник је заробио логор са комором и топовима.²⁴⁷

Леополд је решио да ову прилику искористи како би коначно сломио угарске сталече. Они су били принуђени да се одрекну права на побуну и признали су

²⁴⁴ Самарцић, „Битка код Харшања,“ 75-76; Самарцић, *Француска и Турска*, 82-83.

²⁴⁵ Самарцић, „Битка код Харшања,“ 76; Самарцић, *Француска и Турска*, 83-85.

²⁴⁶ Karl von Martens, *Allgemeine Geschichte der Türken-krieg in Europa, von 1356 bis 1812, I-II* (Stuttgart, 1829), 273-278

²⁴⁷ Самарцић, „Битка код Харшања,“ 77-78.

Хабзбурге за наследне краљеве Угарске. Престолонаследник Јосиф је исте године и крунисан.²⁴⁸

Након тога је главнина царске војске отишла ка Ердељу, док је генерал Диневалд са својим одредом кренуо да освоји Славонију. Освојио је сва значајна места до краја те године, укључујући Петроварадин, Илок, Пожегу, Карловац, Вуковар и друга.²⁴⁹ Исте године и Русија улази у рат против Турака и приступа Светој лиги. Кнез Василије Галицин је повео неуспешни поход на Крим, али је напредовао без реда. Ангажовање огромне војске (помиње се број од 200.000 војника) на овом походу није донело никакве резултате.²⁵⁰

Дворски ратни савет у Бечу је као циљ похода за 1688. годину одредио Београд, који је тада имао статус једне од најважнијих тврђава у Османском царству. Као прво место концентрисања аустријских снага за овај поход одређен је Осијек. Војска би, након почетног окупљања, прешла у Петроварадин, где је требало да сачека долазак преосталих аустријских јединица и контингентата из савезничких држава Светог римског царства. Након доласка комплетне војске у ту тврђаву, требало је извести напад на Београд.²⁵¹

Царска војска, предвођена баварским кнезом-изборником Максом II Емануелом је почетком августа дошла до Земуна и заузела леву обалу Саве. На основу положаја противника, било је јасно да се прелаз реке може тешко извести. Међутим, извиднице су потврдиле да је прелаз могућ узводно од Београда; погодно место се налазило у

²⁴⁸ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, 145. Самарцић, „Битка код Харшања“, 81.

²⁴⁹ Martens, *Allgemeine Geschichte*, 276.

²⁵⁰ Martens, *Allgemeine Geschichte*, 278.

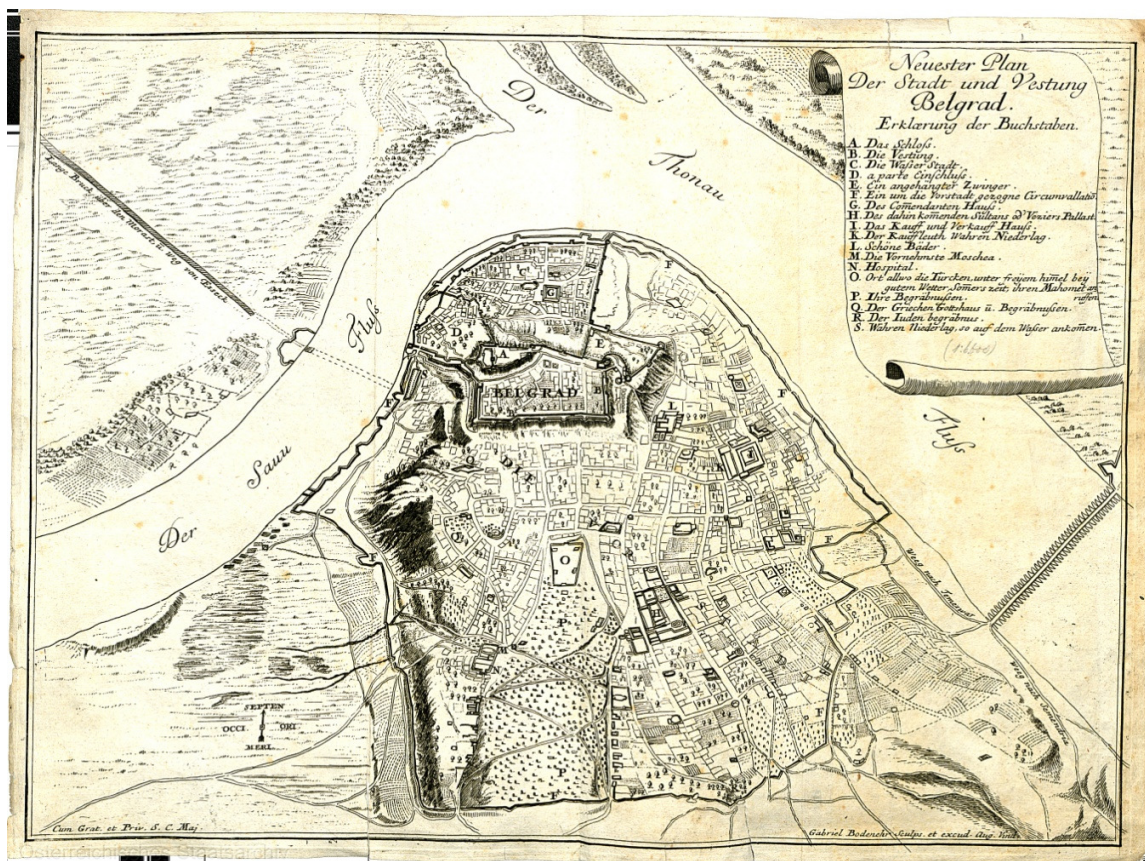
²⁵¹ Веселиновић, „Ратови Турске и Аустрије“, 465-468. Röder von Diersburg, *Markgrafen Ludwig Wilhelm, II*, 52-53. „Kriegs-chronik Österreich-Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie. III theil. Der südöstliche Kriegsschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone, in Dalmatien und Bosnien,“ *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, NF III (1889), 109-110.

близини Остружнице.²⁵² Под окриљем ноћи је пребачено између 30 и 50 пешака како би успоставили мостобран. Они су се добро ушанчили, тако да су успели да се одрже против напада једног мањег турског одреда који се нашао у близини. До јутра је преко реке било пребачено око 4.000 царских војника. Тада је један непријатељски одред јачине 5.000 до 6.000 људи покушао да уништи овај мостобран, али је након кратке и жестоке борбе био принуђен да се повуче.²⁵³ Повлачење није било изведено на дисциплинован начин, тако да је део турских снага под вођством Јеген Османпаше побегао са бојног поља у правцу Смедерева и касније Једрена. Тај слом дисциплине код Османлија је искористио Макс Емануел који је са комплетном војском прешао Саву.²⁵⁴

²⁵² Веселиновић, „Ратови Турске и Аустрије,“ 471-472. Међутим, „Kriegs-chronik Österreich-Ungarns,“ 111. наводи да је прелаз реке извршен код Аде Циганлије (Zigeuner-Insel). Тачно је да је понтонски мост постављен код Аде Циганлије, али до тога је дошло *након* што је царска војска прешла Саву код Остружнице. Понтонски мост је онда пребачен низводно. Упореди Веселиновић, „Ратови Турске и Аустрије,“ 472.

²⁵³ Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, 72.

²⁵⁴ Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, 73–75.

Слика 3: План Београда из 1690.
(KA, Karten- und Plansammlung (=KPS), Kartensammlung (=KS), Belgrad G I b, 22)

Опсада Београда је започета; 17. августа је отворена канонада, али она није донела већих резултата све док из Будима није допремљен велики опсадни топ 24. августа. Као последица његовог дејства, на бедемима града почеле су да се отварају бреше. Интересантно је напоменути да се Макс Емануел стално излагао опасностима током радова на опсади, што је подстакло његовог таста, цара Леополда, да га је саветује да се беспотребно не излаже погибији („sich nit zu viel exponieren, sondern dero hohe Person zum besten conservieren.“).²⁵⁵ Међутим, баварски кнез-изборник није послушао Леополда, већ је наставио са укључивањем у акције на првој линији фронта. Чак је једном приликом отишао до првих ровова према непријатељским положајима, када је бацио ручну гранату на њих.²⁵⁶

До 6. септембра све припреме за општи јуриш биле су готове. Пешадија је наступала у четири колоне; три су имале улогу да развуку непријатељске снаге, док је само једна под командом генерала Срењија имала задатак да преко бреше упадне у град. Међутим, испоставило се да су нападачи направили кључни превид. Иза бреше се налазио дубок ров, који је био фланкиран још једним зидом. Колона генерала Срењија се нашла у веома тешком положају. Гарнизон је искористио тренутак и нанео је тешке губитке противничкој пешадији, служећи се свим доступним оружјима – мускетама, камењем, па чак и врећама напуњеним барутом.²⁵⁷ Тада се Макс Емануел ставио на чело резерви и повео их је са исуканим мачем у јуриш на други зид, трудећи се да подстакне војнике својим личним примером.²⁵⁸

Овај обновљени напад царских снага је био успешан, тако да су убрзо упали у град са свих страна. Само око 250 бранилаца је успело да се забаракадира у цитадели, молећи за милост. Њих је Макс Емануел поштедео, али остатак гарнизона и цивила

²⁵⁵ Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, 76.

²⁵⁶ *Tagebuch eines Soldaten des fränkischen Truppenkontingents aus dem Feldzug gegen die Türken bis zur Einnahme von Belgrad durch Kurfürst Max Emanuel* (S. I. 1688), 42r–42v.

²⁵⁷ Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, 78.

²⁵⁸ *Theatrum Europaeum XIII*, 288; Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, 78.

није био те среће. Они су били измасакирани без милости, и без обзира на пол и узраст. Процењује се да је тада било убијено око 6.000 житеља Београда.²⁵⁹ Запис у дневнику једног анонимног франконског војника, који је учествовао у опсади, говори нам да је велики број људи одлучио да себи одузме живот скачући са зидина, или бацајући се у Дунав.²⁶⁰ Након ове победе, Макс Емануел је отишао у Беч, док је Београд поседнут са 8.000 војника. Главнина војске је одмарширала ка Будиму, када је постало извесно да су се Турци повукли према Нишу и да не планирају контранапад.²⁶¹

Тријумфи и порази 1689-1690

Освајање Београда 1688. је све изменило. Нанело је велики ударац османској сили, а подигло је углед царског оружја и престиж Леополда. Луј XIV је проценио да је сада прави тренутак да отвори фронт на Рајни, јер је сматрао да је Аустрија довољно заглибила у Угарској и на Балкану. Желео је да искористи и перцепирану слабост царске војске, о којој је нешто више било речено раније.

Суочени са отварањем рата на два фронта, Аустријанци су пребацили део своје војске на запад, док су за дејства јужно од Саве и Дунава одређене јединице под командом Лудвига Баденског, који је добио прилику да управља целокупним операцијама на Југоистоку. Њему се почетком 1689. прикључио генерал Ветерани, који је у току претходне године командовао одредом царске војске у Ердељу; док је главнина армије била заузета освајањем Београда, он је под власт цара довео Оршаву,

²⁵⁹ Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*, 79-80

²⁶⁰ *Tagebuch*, 47r-50v.

²⁶¹ Исто, 52v-54r.

Липу, Лугош и Карансебеш, док је Влашкој наметнуо контрибуцију. Уместо Ветеранија, команду у Ердељу је преузео генерал Хајслер.²⁶²

На основу преписке принца Баденског и цара Леополда може се видети да се аустријска војска у северној Србији налазила у веома тешком положају. Оскудевала је у провијанту, а у нарочито тешкој ситуацији се налазила коњица, јер у недостатку траве није било могуће вршити фуражирање и обезбедити испашу за коње.²⁶³ Стога су намирнице морале да буду допремане из Петроварадина и Београда; Баденски је чак тражио да се доставе резерве зимске хране за коње, јер се бојао да ће у супротном сви коњи угинути.²⁶⁴ У преписци са Леополдом вођеном током јула и августа, главнокомандујући се залагао за офанзивну акцију, јер је био свестан да мировање може само да доведе до пораза. Са друге стране, цар је саветовао опрезност и претежно дефанзивне акције. Баденски се ипак одлучио на покрет почетком августа.²⁶⁵ На основу ове преписке могу се извести интересантни закључци у вези са наступањем царске војске у Србији у лето 1689. године. Иако површно посматрано изгледа да је постигнут низ изузетних победа, и да је Баденски командовао врло вешто и смело, анализа ове преписке нам открива да је тај напад према југу заправо био изнуђен потез. Може се рећи да је на неки начин предузет велики ризик, односно аустријски командант је кренуо на све или ништа. Победа је могла да донесе плен и преко потребне залихе, док је пораз могао да значи пропаст комплетне војске.

²⁶² КА, FA, AFA, 195 X-XIII Türkenkrieg (1689), 1689-13-1, Annotationes No. 5, 1r

²⁶³ КА, FA, AFA, 194 I-IX Türkenkrieg (1989), 1689-7-1

²⁶⁴ КА, FA, AFA, 194 I-IX Türkenkrieg (1989), 1689-7-ad1

²⁶⁵ КА, FA, AFA, 194 I-IX Türkenkrieg (1989), 1689-8-1

Слика 4: Карта Србије са уцртаним аустријским освајањима током 1689.
 (KA, FA, AFA, 195 X-XIII Türkenkrieg (1689), 1689-13-1)

Први окршај између аустријске и турске војске десио се у близини Баточине 30. августа. Аустријанци су се поставили у два реда код излаза из једне шуме. Лево крило се ослањало на Мораву, а десно на шуму. Центар је био заштићен „шпанским јахачима“. Још Баденски није поставио распоред, када се појавила комплетна противничка коњица, која је до тад била сакривена маглом. Њихов напад је био одбијен, па се турска коњица повукла и решила да се ушанчи. Први ров је убрзо освојила царка пешадија. Други ров је био неких 400 корака иза, и био је снажно брањен. Пешадија је припрему за јуриш морала да обави под артиљеријском ватром. Док се она престојавала у две колоне, Турци су се дали у изненадни бег. Царска војска је заробила комору и 98 топова. Изгубила је 400 људи (мртвих и рањених) од 18.000, док су Турци имали 3.000 губитака од 40.000. Ова победа је изазвала комешање међу балканским хришћанима, те су они почели прилазити Аустријанцима и чак самостално нападати Турке.²⁶⁶

Баденски је морао да направи предах како би распоредио провијант и опоравио војску, а затим се 20. септембра запутио даље ка југу. Дана 22. августа је био на једну миљу од Ниша. Турци су покушали да га додатно утврде. Њихово лево крило се ослањало на Нишаву, десно на брда према северу, док је центар је био добро утврђен и ојачан топовима. Турци су имали око 40.000 војника; Баденски једва више од 16.000. Упркос томе, одлучио се за напад. Двадесет трећег септембра је поставио мост преко Нишаве, а наредног дана је напао непријатељско десно крило у четири колоне. Једна од њих се пробила преко брда и ударила у леђа остатак турске војске. То је царској војсци донело победу. Опкољени са свих страна, Турци су се повукли у великом нeredу. Цео њихов логор је припао победнику.²⁶⁷

²⁶⁶ Angeli, “Die kaiserliche Armee,” 165-169; Станојевић, *Србија у време Бечког рата*, 117-120; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 280.

²⁶⁷ Angeli, “Die kaiserliche Armee,” 171-175; Баденски је цару похвалио истакнуте појединце у овој бици: КА, FA, AFA, 195 X-XIII *Türkenkrieg* (1689), 1689-10-3

Слика 5: План битке код Ниша 1689.
 (KA, FA, AFA, 195 X-XIII Турски рат (1689), 1689-13-1)

Затим се царска војска поделила на два дела – један под командом Баденског је отишао да освоји Видин, док се други под Пиколоминијевим вођством спустио према Косову и Македонији. У одреду генерала Пиколоминија су осим војника из Аустрије и Светог римског царства били и хајдуци грофа Палфија, Хрвати и Срби под заповедништвом Павла Несторовића Деака (коњаници и пешаци). Током напредовања ка Косову прилазили су им устаници Срби као и Албанци.²⁶⁸

²⁶⁸ Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 282-284; Станојевић, *Србија у време Бечког рата*, 125; Веселиновић, „Срби у Великом рату,“ 513-519; Веселиновић, „Ко су 'Албанци' и 'Клименти',“ 93-124; Костић, Мита. „Прилози историји српско-арбанаског устанка“ *Архив за арбанаску старину, језик и етнологију* 2 (1924), 11-20

Слика 6: План освајања Видина 1689.

(KA, FA, AFA, 195 X-XIII Türkenkrieg (1689), 1689-13-1)

Видин је освојен на јуриш 19. октобра, након чега је одред од 2.500 људи упућен ка Никополу. Остатак је прешао Дунав и ушао у Влашку. У међувремену је на Косову и у Македонији дошло до преокрета. Пиколомини је успео да продре до Скопља, кога није освојио, већ га је спалио. То је учинио због куге која је тада беснела у његовој околини. Та мера га ипак није спасила, јер је он убрзо преминуо. Хановерски принц који је преузео команду се није показао као добар предводник. Он није успео да са устаницима оствари тако добру сарадњу као што је то умео Пиколомини, тако да је успео да устанике одбије од себе. Ни само држање царске војске није било добро; својим реквизицијама је окренула локално становништво против себе. Убрзо потом су Турци организовали контраофанзиву и успели да поразе царске снаге код Качаника. Одред принца од Хановера је бројао од 1.300 људи и 4 топа, којима се придружило 1.500 Срба и Албанаца.²⁶⁹

Након пораза, команду над војском у Србији преузео је генерал Ветерани. Он је успео да окупи остатке разбијене војске у околини Прокупља почетком јануара 1690. и донекле организује одбрану и стабилизује фронт.²⁷⁰ Ветерани је са 12.000 људи успешно водио „мали рат“ против Турака са положаја северно од Ниша. У међувремену је пао Пирот, па се Ветерани повукао ка Јагодини са 14.000 људи. Баденски је дошао 28. августа како би лично преузео команду. Међутим, развој догађаја у Ердељу (пораз царске војске под командом Хајслера) приморао је ову војску на повлачење ка северу, ка Смедереву.²⁷¹

Донета је била одлука да се територије јужно од Саве и Дунава препусте њиховој судбини, а да се главни одбрамбени напори концентришу на Ердељ. Постојала су два разлога зашто је тако одлучено. С једне стране, из Ердеља се лако могао организовати упад у горњу Угарску, или вршити напади у дубину хабзбуршке

²⁶⁹ Станојевић, *Србија у време Бечког рата*, 155-168; Веселиновић, „Срби у Великом рату,“ 519-523; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 285-291; Костић, Мита. „Спаљивање Скопља 26-27 октобра 1689,“ *Јужна Србија* 1 (1922), 121-128

²⁷⁰ КА, FA, AFA, 196 I-XIII Türkenkrieg (1690), 1690-1-1

²⁷¹ Angeli, „Die kaiserliche Armee,“ 230-236.

територије, пошто на том простору није било подесних одбрамбених положаја. С друге стране, бечком двору је предводник непријатељског напада задавао велике бриге – био је то Имре Текели. Аустријанци су страховали да би његов успешан напад могао да има политичке последице на још увек недовољно пацификованим просторствима Угарске, где је Текели имао још присталица. Да ова бојазан није била неоснована, сведочила је масовна подршка коју је Текели добио од локалног становништва и нижег племства. Пораз корпуса генерала Доната Хајслера, кога је Текели уз помоћ Татара потукао до ногу а њега лично заробио, је знатно утицао на пораст ове подршке.²⁷² Стога је Лудвиг Баденски прешао пут од Смедерева до Карансебеша, где се повезао са тамошњим царским јединицама 8. септембра. Наредна три месеца су протекла у маневрисању и бескрајним маршевима; тек 19. децембра су Аустријанци успели да изненаде Текелија у Гилауу, где се налазио са главнином своје војске. Војска Баденског је била малобројна, али вештим маневром успео је да изненади свог противника и натера га у бег. Заправо, до праве битке није ни дошло – Текели се дао у бег када је царска војска изненада појавила у близини његовог логора, док се остатак његових следбеника, оставши обезглављен, разбежао. Текели је побегао преко Карпата, а у његовом одсуству је драгично спласнуо ентузијазам његових присталица у Ердељу, који су врло брзо након тога осули.²⁷³

Штаремберг је у међувремену успео да се у Нишу одржи три недеље, када је споразумно предао тврђаву у замену за слободан пролаз према Београду. Према уговору који је склопљен, Османлије су гарантовале слободан пролаз за царске војнике и припаднике српске милиције који су се налазили са њима.²⁷⁴ Међутим, Турци су починили издајство тиме што су похватили припаднике српске милиције и ликвидирали их, док су немачку колону непрестано узнемиравали током повлачења.²⁷⁵

²⁷² Исто, 234, 245.

²⁷³ Исто, 250-253

²⁷⁴ КА, FA, AFA, 196 I-XIII Türkenkrieg (1690), 1690-10-17b

²⁷⁵ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 240.

Аустријској војсци у Србији је преостало још само једно значајније упориште – Београд. Град је бранио гроф Аспермонт са око 8.000 војника. Он је настојао да организује ефикасну и активну одбрану; у томе је имао извесног успеха упркос томе што су неки редуги ван линије утврђења пали у непријатељске руке.²⁷⁶ Међутим, 8. октобра је једна бомба испалена са турских положаја погодила складиште барута и изазвала страховиту детонацију. У ваздух је одлетео велики део зида, док су бројни браниоци нашли тренутну смрт у експлозији и у рушевинама. Генерал Аспермонт је пуком срећом преживео – ако је веровати извештају једног савременика, њега је спасило то што је у тренутку експлозије стајао поред прозора свог стана, тако успео да искочи напоље. Само трен касније, на кућу у којој је боравио обрушиле су се тоне камења, уништивши је у потпуности.²⁷⁷ Београд је брзо пао под јуришем, док је неколико стотина обезглављених бранилаца побегло чамцима према Петроварадину и даље ка Осијеку.²⁷⁸ Аспермонт је 13. октобра у Осијеку саставио извештај о паду Београда, у коме је драматичним речима описао губитак тврђаве, изразивши став да је пад Београда једнак губитку Јерусалима.²⁷⁹

Турци су након заузимања Београда продрли дубље у Угарску, стигавши до Осијека (који ипак нису освојили) и заузевши Липу, Оршаву, Карансебеш и Лугош. Тиме су потиснули царску војску северно од Саве и Дунава и бар донекле надоместили губитке из претходних година.²⁸⁰

Ово повлачење царске војске пратиле су групе бегунаца из Старе Србије, бежећи пред обновљеном турском офанзивом и њеним татарским претходницама. Ове људе је пут водио на север, према Београду, и даље преко Дунава и Саве. Дезинтеграција

²⁷⁶ КА, FA, AFA, 196 I-XIII Türkenkrieg (1690), 1690-10

²⁷⁷ Исто, 242-243

²⁷⁸ Исто, 243.

²⁷⁹ КА, FA, AFA, 196 I-XIII Türkenkrieg (1690), 1690-10-23

²⁸⁰ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 248-249

фронта у Србији забринула је дворске кругове у Бечу, па су покушали да стабилизују ситуацију упућивањем Инвитаорије (6. априла), којом су се балкански хришћани позивали на устанак против Османлија. Међутим, такви планови су били сасвим нереални – турска офанзива се није могла зауставити таквим провизорним мерама. Суочен са великом опасношћу, црквено-народни сабор се састао у Београду 18. јуна 1690, и донео је следеће одлуке: цар Леополд је признат за српског краља и прихваћено је да се поведе борба против Турака, али под условом да се она води из Угарске. Осим тога, тражено је да се српској православној цркви потврде следећа права: слобода вере, слободно и саборско бирање епископа, употреба старог календара, слободно патријархово и епископово вршење јурисдикције у областима где се Срби већ налазе или где ће се налазити, ослобођење црквених имања од дажбина и слободно располагање њима, као и патријархово право да суди вишој и нижој јерархији. Ове пунктације је Исаија Ђаковић однео у Беч.²⁸¹

Пошто се Аустрија налазила у тешкој војно-политичкој ситуацији, цар је ову молбу усвојио и 21. августа 1690. издао прву привилегију, којом су усвојени закључци београдског сабора и којом је српски народ признат као посебна политичка целина у оквиру Хабсбуршке монархије.²⁸² Међутим, иако је овим актом уређен положај српског народа, сам положај на фронту се није изменио, тако да су избеглице масовно прелазиле Саву и Дунав и разливале се широм угарских пространа. Неке групе су стизале чак до Будима и Сентандреје.²⁸³ Ово досељавање није прошло без инцидената са локалним становништвом, племством, католичким свештенством и жупанијским властима, па су војне власти морале интервенисати у више наврата како

²⁸¹ Веселиновић, „Срби у Великом рату,“ 524-527; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 292-293; Мита Костић, „О постанку и значењу тзв. 'Инвитаорије' Леополда I балканским народима од 6. априла 1690.“ *Историски часопис Српске академије наука* 2 (1949-1950), 144-156; Јован Радонић, „Српска народна скупштина у Београду у јуну 1690.“ *Београдске опитинске новине* 58/6 (1940), 517-522

²⁸² Веселиновић, „Срби у Великом рату,“ 527-528; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 299-300. Јован Радонић и Мита Костић, „Српске привилегије од 1690. до 1792,“ *САНУ, Посебна издања ССХХV, Одељење друштвених наука, нова серија* 10 (1954). Иларион Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Чарнојевићу са три излета о Великој сеоби* (Београд, 1896).

²⁸³ Веселиновић, „Срби у Великом рату,“ 534-535; Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 296-298

би се заштитио статус задобијен привилегијама. Тај однос између досељеног становништва и староседелаца био је амбивалентан; међутим, истрајност у очувању привилегованог статуса и војна служба у царској војсци допринели су формулацији нове заједнице Срба и њиховом уобличавању као ентитета у Угарској.

Аустријски поход из 1691. и битка код Сланкамена

Рекапитулација ратне 1690. године. Дипломатске и војне припреме за нов поход.

Стање архивске грађе

Као што је у претходном поглављу било изложено, 1690. година се завршила веома лоше по војску Аустрије и Светог римског царства. Изгубљене су биле све територије и освајања јужно од Саве и Дунава, док се Ердељ у једном тренутку нашао у озбиљној опасности.²⁸⁴ Пад Београда је посебно болно одјекнуо, а као што смо могли да видимо из извештаја генерала Роберта Аспермонта, који се налазио на челу одбране, тај догађај је упоређен са падом Јерусалима.²⁸⁵ Стога је донета одлука да се у току 1691. изведе поход на Београд, са циљем да се преотме иницијатива из турских руку.²⁸⁶

Први месеци године протекли су у припремама за поход. На основу сачуване грађе у Ратном архиву у Бечу, пре свега у оквиру фонда *Alte Feldakten – Türkenkrieg*, могуће је реконструисати ток ових припрема само у општим цртама. На основу тих докумената, можемо увидети да је на почетку године (јануар 1691) начињен један од ретких покушаја да се ускладе ратне операције између чланица Свете лиге. Наиме, тада је аустријском посланику у Москви предата инструкција да покуша да уговори истовремену аустријско-московитску операцију против Османлија.²⁸⁷ Међутим, тај план је остао само на нивоу предлога. Тадашњи ниво комуникација и логистике још увек није допуштао организовање једног тако крупног подухвата.

²⁸⁴ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 217-253; Hochedlinger, *Austria's Wars*, 162

²⁸⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (=KA), Feldakten (=FA), Alte Feldakten (=AFA), Krieg gegen Frankreich. 196 I-XIII Türkenkrieg (1690), 1690-10-23

²⁸⁶ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 253-257.

²⁸⁷ KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-1-1

На основу сачуване архивске грађе у бечком Ратном архиву, у могућности смо да пратимо друго значајно повећање обима активности аустријских војних власти које се десило у периоду од маја до јуна. Тада се уочава повећање броја сачуваних докумената, а који су се односили на потребе савезничког контингента из Бранденбурга.²⁸⁸

Извори у фонду *Türkenkrieg* дају мало корисних података за нашу тему током јуна и јула; обим сачуваних докумената се знатно повећава од августа месеца. Тај број касније поново опада, када су у питању фасцикле које чувају податке о јесењим и зимским месецима 1691. године. Ипак, иако смањен, њихов обим знатно надмашује сачуване документе из прве половине године.

Упоредо са војним припремама и дипломатском иницијативом усмереном према Москви, текли су и преговори са османским посланством које је већ трећу годину боравило у Бечу. Ово посланство се налазило у некој врсти кућног притвора, будући да је било смештено у Потендорфу покрај Беча, под сталном стражом и ограниченим могућностима контакта са спољним светом. На његовом челу је стајао Зуфилкар-ефендија, док је као тумач радио Маврокордато, који ће касније одиграти важну улогу приликом склапања Карловачког мира 1699. Преговори су трајали веома дуго и били су у суштини неуспешни. Они заправо нису ни могли да буду закључени са успехом, и то из следећег фундаменталног разлога: Аустријанци су желели мир према начелу *uti possidetis*, али уз услов да им се предају још неосвојене тврђаве које су се налазиле северно од Саве и Дунава.²⁸⁹ Пошто османско посланство није уопште имало овлашћења да разговара о предаји територија и градова који нису били изгубљени, свака рунда разговора се завршавала без промене ситуације. Узалудни су били бројни планови, пројекти и иницијативе саветника цара Леополда – турска

²⁸⁸ КА, FA, AFA, 197 *Türkenkrieg* (1691), 1691-5-2

²⁸⁹ Joseph v. Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VI (Graz: Akademische druck – U. Verlagsanstalt, 1963), 550-551; 571-573.

делегација једноставно није могла да преговара о ономе што су Аустријанци сматрали кључним за постизање споразума.²⁹⁰ Паралелно са овим преговорима, развијала се и мировна иницијатива Енглеске и Низоземске, покренута са циљем да посредује како би се између Хабзбуршке монархије и Османског царства склопио мир. Аустријски западни савезници су желели да ослободе њене снаге за рат против Француске на Рајни, у Италији и Фландрији. Међутим, ни ова иницијатива није уродила плодом.²⁹¹

Леополдови саветници су били мишљења да пораз може присилити Османлије на мир, па су и инструкције упућене Баденском пре почињања похода одражавале ово веровање.²⁹² Међутим, као што се на крају показало, чак ни катастрофалан пораз није могао да приволи Османско царство на мир. Наравно, било је и илузорно очекивати да ће се због пораза код Сланкамена променити држање Зуфилкар-ефендијиног посланства у Путендорфу. Иако су чланови турске делегације примили вести о катастрофи веома драматично, у њиховом ставу се заправо није ништа променило.²⁹³ Посланство се вратило кући током наредне, 1692. године. О томе ће још бити речи на крају овог поглавља.

²⁹⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv (=HHStA), Staatenabteilungen (=StAbt), Türkei I, Turcica 1691, März, fol. 117r-158v

²⁹¹ Самарџић, „Битка код Сланкамена,“ 8-9.

²⁹² HHStA, StAbt, Türkei I, Turcica 1691, April-Juni, fol. 245r-254v

²⁹³ KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-9-9

Стање и припреме српске (рацке) милиције у пролеће 1691.

Војне припреме за поход током 1691. годину могу се посматрати као процес који је текао у два правца. Први и главни је представљало сакупљање и опремање главнине царске војске, која се састојала од пукова регрутованих и плаћених са територије аустријских наследних земаља, као и јединица које су дошле са територије Светог римског царства, попут баварског и бранденбуршког контингента. Други правац је представљао уређивање помоћних, нерегуларних јединица српске (рацке) и угарске милиције. Иако је на основу извора неупоредиво лакше пратити формирање и опремање редовне војске, ни у вези овог другог питања не стојимо у потпуном мраку. Драгоцен извор информација у вези са припремањем одреда милиције представљају протоколи Ратног савета. Они нам у форми кратких, концизних обавештења пружају податке на основу којих можемо стећи увид у ситуацију на бојиштима на којима је била распоређена царска војска и њене помоћне јединице. Посебно је занимљиво што се на основу њих могу донекле пратити догађаји и кретања становништва у Угарској и на фронту према Турској, а поготову нека политичка питања која су била повезана са тиме, а о чему у фонду *Türkenkrieg* нема ни помена.

Тежња која се енергично провлачи кроз мноштво записа у протоколима представља настојање да се све нередовне јединице у што краћем року „униформишу,“ односно да се њихова припадност учини што уочљивијом. На пример, на основу две белешке можемо видети да су издавана наређења да се Рацима који би ступили у милицију, односно у царску службу, поделе царске заставе, хлеб (провијант), нешто новца и муниција.²⁹⁴ Нешто опширнији запис датира са почетка априла, где се мало детаљније говори о потреби њиховог снабдевања. Ту се између осталог описује како су изгледале заставе које су дељене српској милицији. Са једне стране заставе се

²⁹⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (=KA), Zentralstellen (=ZSt), Wiener Hofkriegsrath (=HKR), Hauptreihe(=HR), Bücher 386/1, Protokoll-Registatur mit Index (1691), 63, 89

налазио царски орао, док је са друге био „Свети крст“.²⁹⁵ У питању је био крст светог Ђорђа али са обрнутим колоритетом, односно, био је представљен бели крст на црвеној позадини. То је био амблем са ратне заставе Светог римског царства немачког народа, називане још и *Reichssturmflagge*, *Reichsflagge* или *Reichsstandarte*.

У наставку истог извештаја се говори и о деспоту Ђорђу Бранковићу, односно о инструкцијама за његово хапшење и постављање замене на његово место. Као заменик је изабран Јован Монастерлија у чину подвојводе свега неколико дана касније, 11. априла.²⁹⁶ На основу ових података се може видети да су претензије деспота Бранковића схватане озбиљно и да су аустријске власти размишљале неколико корака унапред, имајући већ спремну замену.²⁹⁷

Протоколи Ратног савета нам омогућавају да детаљније пратимо ситуацију са снабдевањем рацке милиције заставама и провијантом. Потреба за муницијом се помиње знатно ређе, док се само на једном месту помиње потреба за оружјем (стр 220, 8 мај). Наиме, тада је тражено да им се обезбеде музички инструменти (бубњеви, тимпани и трубе), као и карабини и пиштољи. Између осталог, у овој белешци се наводи и да су припадници српске милиције били задовољни заставама које су им биле додељене.²⁹⁸

Шта се може закључити на основу ових кратких бележака у протоколима Ратног савета? Да је, осим упорног инсистирања да се српска милиција „униформише“, односно да се ратним заставама значи њена припадност, приметно да се набавка оружја за њу не налази на врху листе приоритета. То нас посредно може упутити на закључак да су припадници српске милиције већ били наоружани када су ступили у

²⁹⁵ КА, ZSt, НКР, HR, Bücher 386/1, 156

²⁹⁶ КА, ZSt, НКР, HR, Bücher 386/1, 173, 175

²⁹⁷ Јулка Ђорђевић-Хлапец, „Подвојвода Јован Монастерлија,“ *Летопис Матице српске* 247 (1908), 15-16

²⁹⁸ КА, ZSt, НКР, HR, Bücher 386/1, 220

царску службу. Ако ову претпоставку прихватимо као тачну, можемо поставити питање – одакле им онда оружје? Могуће је да су ови одреди добровољаца заправо били одметнути секбани – нерегуларне јединице Османског царства састављене од хришћана.²⁹⁹ Да ли овај тренд сведочи о слому османске власти на Балкану? Или, ако је слом сувише снажна реч која антиципира догађаје који ће се одиграти током XIX столећа, да ли је можда по среди криза власти, односно криза легитимитета власти династије Османових потомака? Поменути тренд можда сведочи о осипању османске помоћне војске која је била састављена од балканских житеља.

На основу протокола Ратног савета се даље може видети да су аустријске војне власти настојале да српској милицији исплате одређене своте новца (у износу од неколико стотина форинти) на име плата за официре, али да тај новац није стизао редовно (или уопште).³⁰⁰ Наравно, овакав развој догађаја је изазивао незадовољство међу припадницима српске милиције. Као илустрацију можемо навести и ремонстрацију коју су њени припадници направили у Ердељу због тога што нису примили плату три месеца.³⁰¹ Као што се може претпоставити, нису се сви Срби ограничили на ремонстрације и подношење петиција. Многи су правили нередне или ексцесе разне врсте, о чему постоје записи.³⁰² Међутим, требало би имати на уму да аустријска ратна каса често није била у могућности да исплати редовну војску, која је такође оскудевала у новцу и провијанту, тако да се та нередовност не може приписивати постојању неких задњих намера.

Ипак, приметан је и несклад између ставова централне команде и локалних команданата на терену, па је Ратни савет морао често да интервенише у вези са

²⁹⁹ Не и искључиво од хришћана, о чему сведочи чињеница да је било и муслиманских секбана. Међутим, чињеница је да су османске власти хришћанске секбане сматрале мање поузданим. Такође, постоје и раније забележени случајеви да су се одреди секбана-хришћана одметали од државе Османлија и прелазили на страну Хабсбурга. Agoston, „Empires and warfare,“ 127; Aksan, „War and peace,“ 89.

³⁰⁰ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 162

³⁰¹ КА, ZSt, HKR, HR, Akten 70, Exp./Jän.-Reg./Dez. (1690-1694), 1691 juny, fol. 335

³⁰² КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 283; 527

питањем ослобађања од обавеза и давања порција оних Раца који су се борили као припадници милиције.³⁰³ Дажбина је ослобођен и Монастерлија,³⁰⁴ што је сигурно представљало велико олакшање за његову породицу, јер нам је познато да није била имућна.³⁰⁵ Такође, припадницима српске милиције нису чињени уступци само финансијског типа; 3. априла 1691. упућен је допис пуковнику барону Арејцаги, команданту будимске тврђаве, којим се наређује да се на основу царског патента допусти да српска милиција има сопствене, „националне“ офицере, који би били искусни у војним стварима. Осим тога, захтевано је и да им се царске заставе што пре доставе.³⁰⁶

Требало би рећи и да српска милиција, упркос својој војничкој вредности, није увек била поуздана формација. На пример, запис од 8. јула 1691. говори о томе да су њени припадници напустили своје положаје и прешли преко Дунава.³⁰⁷ На другом месту се каже да су Срби из Ердеља напустили своје положаје на патријархов позив и сви скупа кренули према Осијеку, притом правећи инциденте и држећи се дрско (...und unterwegs grosse Insolentien verüben...); Монастерлија је због овог догађаја био укорен од стране војних власти.³⁰⁸ Занимљиво је навести и ситуацију у којој су припадници једног одреда српске милиције у Ердељу напали Фернанда Марсиљија са пратњом, јер нису препознали о коме се ради. Гроф Марсиљи је том приликом био рањен сабљом у главу, али срећом по њега, тај сусрет са српском милицијом није оставио других тежих последица.³⁰⁹

³⁰³ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 92; 105; 183; 209; 487

³⁰⁴ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 173

³⁰⁵ Ђорђевић-Хлапец, „Подвојвода Јован Монастерлија,“ 15-16

³⁰⁶ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 201

³⁰⁷ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 334

³⁰⁸ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 326

³⁰⁹ КА, FA, AFA, 197 *Türkenkrieg (1691)*, 1691-10-6. John Stoye, *Marsigli's Europe 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso* (New Haven, London: Yale University Press, 1994), 115. Више о Марсиљијевом ангажману у Подунављу види Jelena Mrgić, „Tracking the Mapmaker: The Role of Marsigli's Itineraries and Surveys at Karlowitz and Passarowitz“ у *The Peace of Passarowitz*,

Припреме главнине царске војске и поход према Београду

Припреме редовне царске војске су боље документоване и, иако то није описано нарочито опширно, већина материјала се налази на једном месту. Осим тога, у овом одељку се и детаљно хронолошки приказују операције вођене 1691. године, пошто им до сада у историографији није поклањана довољна пажња, односно посвећивано им је тек неколико пасуса у радовима који обухватају ширу епоху, што није довољно за потпуније сагледавање ових збивања.

Можда најбоље сведочанство о припремама, бројности и распореду царске војске даје генерал-квартијермајстер (данашњи еквивалент би био начелник штаба) Хајнрих Тобијас фон Хаслинген у свом дневнику похода.³¹⁰ Међутим, ни његов извештај није сасвим без мана, поготову у делу где даје процене бројности војске Османског царства. Том приликом је често записивао контрадикторне реченице, а које ћемо настојати да истакнемо и осврнемо се на њих на одговарајућем месту. Такође, морамо бити обазриви и када читамо о бројном стању царске војске. Давно је уочен раскорак између формалног (жељеног, односно пријављеног) броја војника у пуку и стварног броја војника на терену.³¹¹ Познато је да су у то време пукови били полу-приватне јединице и да су инхабери често лажирани (увешавали) број војника, како

1718, ур. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2011), 221-237.

³¹⁰ Хајнрих Тобијас фон Хаслинген (Heinrich Tobias Freiherr von Hasslingen; 1649-1713) је био припадник корушког племства који је у војску ступио 1668. године. Чин генерал-квартијермајстера добио је 1689, а 1713. је постао члан Ратног савета. Умро је исте године. <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=88274>

³¹¹ Hochedlinger, *Austria's Wars*, 102-104. Michael Hochedlinger, „Onus Militare“. Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500-1750,“ у *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum ende des Habsburgischen Kaisertums 1740*, ур. Peter Rauscher (Münster, Aschendorff Verlag, 2010), 112-115.

би од државе добили више опреме и новца за плате и на тај начин стекли материјалну корист. Стога бројеви које Хаслинген наводи могу бити само апсолутни максимум. Требало би напоменути да ова појава није била бољка само аустријске војске, већ је то био општи тренд у Европи тог доба.

Имајући претходно наведено на уму, требало би обратити пажњу и на чињеницу да ће број аустријских војника драстично опадати током похода, јер су они у великом броју били покошени врућином, дизентеријом и „угарском грозницом (болешћу)“. Ако се бројно стање регуларних јединица царске војске не може увек сматрати поузданим, неодређеност у процени броја бораца била је још израженија приликом навођења броја ратника који су се борили као припадници угарске и српске милиције. Хаслинген процењује да њихов број оквирно износи између 10.000 и 15.000.³¹²

Пре него што ће детаљније изложити ток припрема и бројност војске, Хаслинген даје кратку рекапитулацију догађаја из претходне године. Ту се говори како се поход из 1690. несрећно завршио, те да је турска моћ поново освојила Србију, Бугарску, Рашку и Босну; да су осим Ниша и Београда изгубљена и нека мања места, а да су Турци приликом своје контраофанзиве продрли све до Осијека. Царска војска је претрпела велике губитке приликом тих операција. Хаслинген је то чак окарактерисао речима „у потпуности уништена армија“. Почетком наредне године, 1691, војска је обновљена и појачана контингентима из Светог римског царства, и стављена је под команду Лудвига Баденског.³¹³

Након овог уводног дела, Хаслинген прелази на генералштаб и његов састав, као и састав аустријске војске и њен распоред. Према његовим подацима, у Угарској се налазило укупно 36.608 пешака (20 ½ пукова) и 18.680 коњаника (18 пукова кирасира и драгона). У Ердељу се налазио посебан корпус који су сачињавали 5.400 пешака (3

³¹² Österreichisches Staatsarchiv, KA, Militärische Nachlässe (=NL), 1510 (B), Band VI, 9

³¹³ KA, NL, 1510 (B), Band VI, 1-3

пука и 6 чета) и 6.372 коњаника (6 пукова). Осим ових јединица, били су присутни и пешадијски пук Бавараца (2.000 војника),³¹⁴ као и контингент Бранденбуржана (4.740 пешака и 1.300 коњаника). Укупан број царске војске на фронту према Османском царству је износио 75.100 војника, не рачунајући гарнизонске посаде и слободне чете.³¹⁵ Наравно, требало би имати у виду да је ово највероватније максималан могући број, јер је познато, као што смо навели раније, да су команданти увек наводили више војника него што су имали, како би се богатали на разлици у платама. Међутим, чак иако прихватимо да је прави број био нешто нижи, може се рећи да је бројност враћена на ниво од претходне године, односно да је војска поново оспособљена за борбу. Пошто су већину финансијског, људског и материјалног терета ових припрема поднеле аустријске наследне земље и Краљевина Чешка, може се поставити питање како су то успеле да изнесу са својом ограниченом људском и материјалном базом. Али, то је тема за неко посебно истраживање.³¹⁶

Осим ових регуларних јединица, уз царску војску је оперисала угарска и српска милиција: она је дејствовала у Ердељу, као и Горњој и Доњој Угарској, а њен број се процењивао између 10.000 и 15.000, као што смо већ навели.³¹⁷ На овом месту је важно напоменути да су извори најнеодређенији када говоре о нерегуларним трупама, милицији, хусарима и хајдучима. Иако је највероватније долазило до прецењивања њиховог броја, слично као и у случају са регуларним јединицама, приметно је да се тај број увек заокруживао, за разлику од редовних јединица, које су макар на папиру имале тачно наведено бројно стање. На пример, пешадијски пук *Баден* је имао 1.508 војника, док је пешадијски пук *Кауниц* имао 2.100 војника.³¹⁸

³¹⁴ Извештај команданта овог пешадијског пука, пуковника Цакоа, послужио је као студија случаја о висини неборбених губитака које су трпеле јединице царске војске. Landesdorfer, *Das Schicksal*, 47.

³¹⁵ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 8

³¹⁶ Самарџић, *Француска и Турска*, 103, п89.

³¹⁷ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 9

³¹⁸ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 6

Иако се главнина царских снага налазила у Угарској, неки контингенти су били распоређени на фронту према Француској. На Рајни се налазило 6.750 пешака и 2.000 коњаника под командом генерала Капраре. Главни терет борбе против Француске на том ратишту носиле су војске локалних немачких кнежева. Овај фронт ће добити на значају од 1693, када на место главнокомандујућег долази прослављени принц Баденски, али о томе ће више речи бити касније. У Италији се налазило 8.250 пешака и 6.326 коњаника под командом баварског кнеза изборника. Међу овом војском се налазио и принц Еуген Савојски.³¹⁹

Војска за поход на Београд се сакупила последњег дана маја 1691. у Будиму, одакле је кренула ка југу. До краја јуна се налазила у близини Фелдвара (данас Дунафелдвар), где је примљен извештај од Гвида Штаремберга који се налазио у Осијеку. У извештају је стајало да су Раци потукли извесног Мустафа пашу у близини Митровице; као последица ове победе уследило је напуштање Митровице и Шапца од стране турских посада, па је на тај начин читав Срем био очишћен од њиховог присуства. Аустријски команданти на терену су желели да искористе новонасталу ситуацију, па су послали пуковника Кауница са 600 људи, неколико топова и одредом Раца са идејом да се поново освоје Пожега и Брод, као и Рача и Купина на Сави. Истог дана је у логор царске војске стигао и потпуковник бранденбуршког контингента са вестима да ће се његов одред прикључити главнини царске војске без даљег одлагања. Након тога, настављено је кретање према Осијеку.³²⁰

Царска војска је десетог јула поставила свој логор у близини Мохача. Хаслинген каже да је логор био веома лепо уређен и да је Лудвиг Баденски извршио парадну јединицу које су му стајале на располагању. У међувремену је рацки оберкапетан

³¹⁹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 10

³²⁰ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 16

Монастерлија³²¹ добио обавештење из Београда да су Турци са београдске тврђаве скинули велики број топова и прикључили га својој војсци.

На овом примеру се може видети значај односно корист коју је царска војска имала од српске милиције у свом саставу. Осим што је играла важну улогу у вођењу „малог рата“, односно што је била главна извиђачка и чаркашка јединица, мрежа контаката коју су њени припадници одржавали са својим сународницима у дубини Балканског полуострва је аустријској војсци пружала прворазредне обавештајне податке.

Такође, истог дана (10. јула) је у аустријски логор из Београда дошла и супруга неког аустријског официра, која је допала ропства током једног од претходних похода и која је сада успела да се откупи. Она је донела вести да се у турском логору поред Београда налази три стотине француских официра и артиљераца. Они се нису крили, пошто су, према њеним речима, носили своју „француску“ одећу (*französischer gewöhnlichen Kleydern*).³²²

Присуство ових официра је касније коришћено да се објасни зашто је квалитет турских шанчева био на високом нивоу, па чак и да се објасни маневрисање турске војске. Донекле се стиче утисак, читајући изворе, а поготову познију историографију, да је присуство француских официра коришћено као оправдање за ситуацију у којој се царска војска нашла 18. августа, када је била одсечена од сопствених линија снабдевања и на неки начин опкољена и принуђена да прихвати битку по себе неповољнијим условима.

³²¹ Интересантно је да Јована Монастерлију у изворима именују веома неконзистентно. Час је *Vice Ducatis* или *Vice Ductor*, док га једном приликом називају и *Vice Despot*. Или у овом случају оберкапетан. Његово име је такође писано на више начина: *Monasterly*, *Manasteri*, *Monasteri*, или нека од могућих варијанти писања тог презимена, док је на овом месту код Хаслингена преименован у *Monostrel*.

³²² КА, NL, 1510 (B), Band VI, 39

Слика 7: План логора царске војске код Осијека
(KA, NL, 1510 (B), Band VI, p12)

Покрети и локација царске војске сигурно нису били непознаница за Турке, пошто је њихова сопствена, веома бројна лака коњица служила као одлично извиђачко средство. Једна таква непријатељска извидница је прешла Саву и улогорила се код Сланкамена 13. јула.³²³

Може се констатовати да је, са приближавањем пољу борбених дејстава, у аустријској војсци појачан рад на психолошкој припреми војника за будући сукоб. Царска војска је тада парадирала скоро сваки дан, а непрестано су испаливане салве из топова. Да ли се на основу ове забелешке може закључити да је у питању била психолошка припрема војника пред очекивану битку?³²⁴ Осим ових припрема, долази и до приметног поштравања дисциплине – сва наређења се строго спроводе, а сви преступници одмах хапсе и кажњавају. Прослеђено је наређење вишим и нижим официрима да све дисциплинске прекршаје најоштрије кажњавају – *Execution in flagranti delicto*.³²⁵

Ово кретање царске војске пратило је непрестано патролирање угарске и српске милиције у околини Вуковара, по Славонији и Срему. Осим извиђања, циљ је био да се осигурају бокови царске војске, односно да се спречи свакодневно узнемиравање које би бројна и лако покретљива била у стању непрекидно да спроводи. Осим тога, један од разлога патролирања налазио се и у жељи да се заробе „језици,“ како би се добила прецизнија обавештења о непријатељу. Хаслинген каже да је била обећана награда у висини од сто дуката за онога ко би заробио „часног“ (*rechtschaffene*) Турчина.³²⁶

³²³ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 41

³²⁴ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 48

³²⁵ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 58-59

³²⁶ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 60

Војску која је напредовала ка Петроварадину је 21. јула на кратко посетио Марсиљи, пре него што је наставио пут даље ка истоку.³²⁷ Наредног дана су сазнали од једног турског заробљеника, који је платио откуп и био је пуштен да оде, да је султан умро пре месец дана и да је његов брат наследио престо. Велики везир је задржао свој положај, али је морао да отпутује до Једрена како би био потврђен.³²⁸

Хаслинген је под 30. и 31. јулом сачинио интересантну забелешку, када је писао о томе да је за време мировања царске војске током ова два дана у њен логор дошао један турски чауш. Он је рекао да велики везир шаље своје поздраве и комплименте Лудвигу Баденском, као и да се радује њиховом будућем сусрету [на бојном пољу]. Јавио је и да је гроф Марсиљи уз дужно поштовање испраћен на двор султана. Даље је наставио о томе како велики везир није имао никаква обавештења о бројности царске војске и да га је француски резидент на Порти подстицао на напад, тврдећи да Аустријанци немају више од 20.000 војника. Стога је везир одлучио да са сопственом војском пређе преко Саве и нападне царску војску. Међутим, Аустријанци су посумњали да је чауш заправо шпијун, па су га брже-боље испратили назад ка Београду.³²⁹

*Ратне операције непосредно пре битке код Сланкамена и сама битка 19. августа
1691.*

Царска војска се почетком августа још увек налазила у Петроварадину. Док је ту боравила, настојала је да у границама могућности поправи утврђење; дневно је на овом задатку радило 4000 војника. Тада су добили и прве информације о снази непријатеља, када је процењено да Турци код Београда имају око 60.000 до 70.000

³²⁷ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 61

³²⁸ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 64

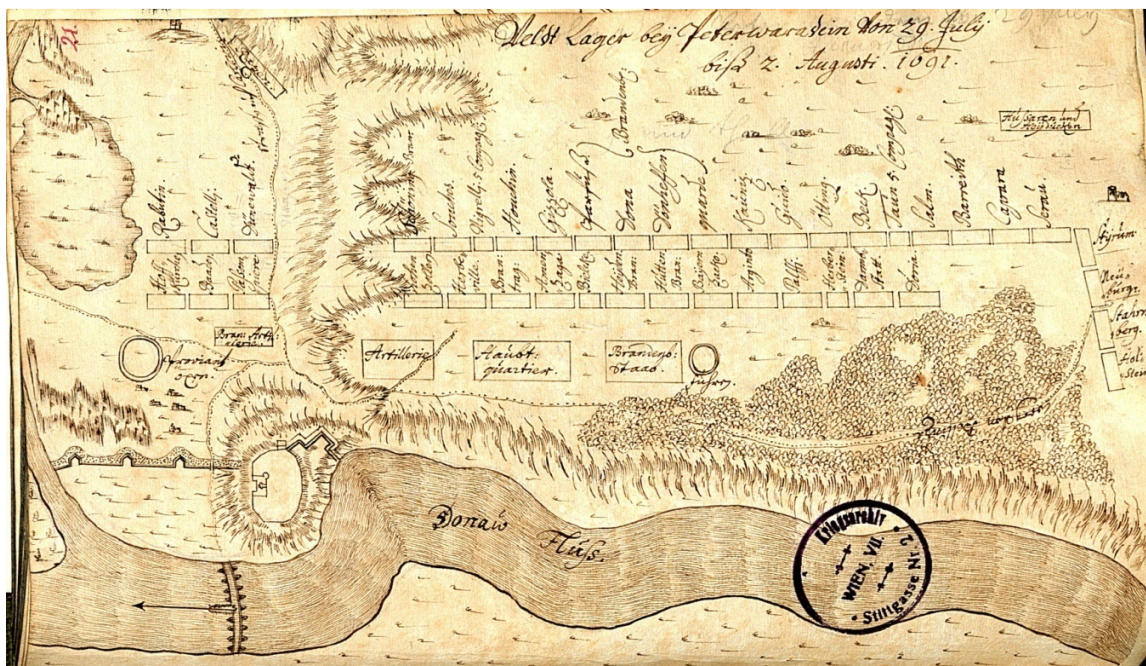
³²⁹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 82-83

људи, а можда и свих 100.000, заједно са 100 топова.³³⁰ На овом месту Хаслинген даје мало прецизније податке о бројности нерегуларних трупа, када каже да се са царском војском налазило ефективно 2000 Раца, пешака и коњаника, као и нешто Будијанијевих и Зичијевих³³¹ хусара.³³²

³³⁰ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 88

³³¹ Антоније Валеријан Зич фон Знорић, оберкапетан српске милиције, пореклом из Ердеља.

³³² КА, NL, 1510 (B), Band VI, 88

Слика 8: Логор царске војске код Петроварадина
 (KA, NL, 1510 (B), Band VI, p21)

Хаслинген даље описује шта су све успели да сазнају о противнику. Сазнали су да се велики везир налази у Београду са својом војском, а да турски логор није био ни упола тако велики као логор аустријске војске,³³³ као и да је турска сила била слабија у односу на прошлу годину. Ипак, у том тренутку су још увек чекали да им се придружи Текели са својим одредима, Татари и јединице из Босне. Са везиром се у Београду налазило седам паша, део јањичара и 106 топова, од којих шест тешких, као и речна флотила. Хаслинген даље говори о томе да су Турци изградили два моста – један преко Саве и други преко мочваре на левој обали реке (данашњи Нови Београд). Тврдио је да су имали проблема приликом тога, јер је први мост однела река, а премошћавање мочваре је отежавала киша која је падала током више дана.³³⁴ Изгледа да је замисао турског војсковође била да се пређе Сава и започне напредовање према Осијеку, али се од тог плана одустало када су се приближили на три дана од Аустријанаца, те су се повукли назад.³³⁵ Баденски је желео да искористи споро прелажење Саве од стране турске војске, али пошто је велики везир на располагању имао много више коњаника, био је тачно обавештен о сваком кораку царске војске. Тако да о неком изненађењу није могло бити ни говора.³³⁶

Царска војска је после предаха од пет дана (5. августа) кренула ка Сланкамену у бојном поретку, где се налазила турска извидница јачине од око 2.000 коњаника. Осим њих, на Дунаву су се налазили бродови турске речне флотиле, који су својим топовима настојали да омету кретање царске војске.³³⁷ Шестог августа је настављен марш ка Земуну у борбеном поретку. Хаслинген наводи да је тада владала велика врућина, која је пре свега односила жртве међу пешадијом. Велики број војника је био избачен из строја услед сунчанице и топлотних удара.³³⁸

³³³ Једна од Хаслингенових контрадикторности.

³³⁴ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 89

³³⁵ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 90

³³⁶ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 258-259

³³⁷ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 93

³³⁸ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 94; КА, FA, AFA, Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

Наредна три дана (7-9 август) царска војска је мировала, док су патроле настојале да извиде терен и положаје противника према Земуну. Дошло је и до окршаја једне групе хусара са турском патролом, када су хусари успели да натерају противника у бег и заробе двојицу војника. Од њих су сазнали да је непријатељ сакупио све своје снаге и да је заузео положаје на узвисини изнад Земуна. Положај је имао облик лука који се пружао од земунске узвишице до Аде Циганлије и био је добро ушанчен. Турске снаге су бројале између 40.000 и 50.000 људи, а требало је још да им стигне и Текели који је имао у том тренутку око 600 коњаника. Осим њих, у својој пратњи је водио и грофа Хајслера, кога је претходне године заробио у Ердељу. Генерал ће касније бити замењен за Текелијеву супругу Јелену, која се у том тренутку налазила у хабсбуршком заробљеништву.³³⁹

Напредовање према Земуну је настављено 10. августа. Непријатељ је са снагама од око 5.000-6.000 коњаника, према Хаслингеновој процени, настојао да омете и успори ово кретање. Иако напредовање царске војске није заустављено, била је принуђена да се развије у борбени поредак, за шта је утрошено око два сата. Током овог марша је по кратком поступку погубљено неколико коњаника, који су се налазили у претходници, и који су побегли пред непријатељем.³⁴⁰ То нису биле и једине егзекуције, пошто се наводи да је још војника стрељано (аркебузирано) за пример. Осим ових погубљења, Хаслинген наводи да су имали још рањеника и погинулих од сукоба са непријатељским предњим елементима, јер су Турци све до вечери водили чарке.³⁴¹

Дванаестог августа је царска војска стигла на пола сата од Земуна, када се пред њом указао коплетан непријатељски логор. Тада су имали прилике да га у потпуности сагледају и лично се увере у снагу и бројност турске војске. Њен утврђени логор се у облику лука пружао од земунских висова па све до Саве, узводно од Аде Циганлије,

³³⁹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 95

³⁴⁰ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 96

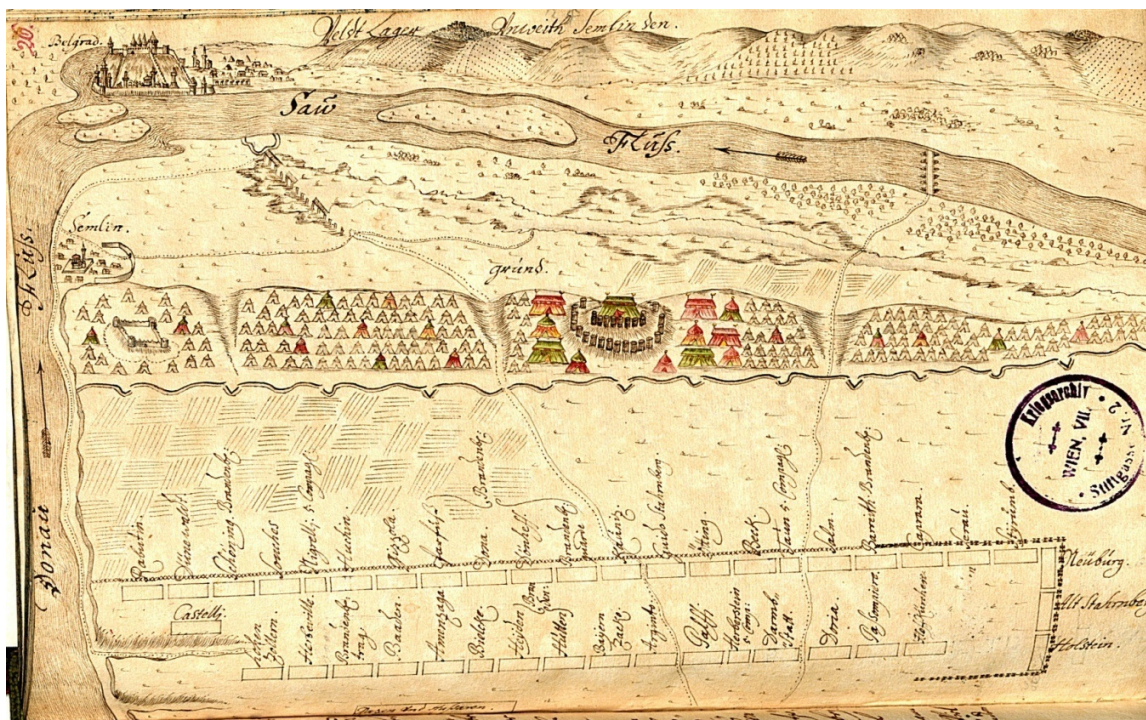
³⁴¹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 97

што их је стављало у веома повољан положај. Османска пешадија се налазила у рововима, док је коњица била постављена иза пешака. Цео њихов положај је био ојачан са 200 топова. Овакав распоред непријатељских снага је отежавао фуражирање царској војсци, јер им је довлачење залиха са велике удаљености представљало велики проблем. Осим тога, постојао је велики отворени терен око две супротстављене војске, што је такође чинило царске линије снабдевања порозним. Осим тога, постојао је велики отворени терен око две супротстављене војске, што је такође чинило царске линије снабдевања порозним. Принцу Лудвигу Баденском је било јасно да се фронтални напад не може предузети.³⁴²

Француски посланик Шатонеф је наводно инсистирао да везир нападне непријатеља, када је увидео да су царске снаге малобројније. Међутим, османски великодостојник је добро познавао и сопствену и непријатељску војску, тако да се одлучио да чека. Знао је да би се његов пораз завршио катастрофом, јер војска не би могла да се повуче преко реке, већ би у том случају била измасакрирана. Такође је био свестан да војска Баденског не може дуго остати у том положају, већ се мора одлучити између напада и одступања. У случају да се аустријска војска повуче, отварао се простор за његов напад. Везир је калкулисао са чињеницом да у случају да његова војска претрпи пораз негде у Срему, имала би простора да се врати до својих ровова поред Земуна и организовано пређе реку.³⁴³

³⁴² KA, NL, 1510 (B), Band VI, 98; KA, FA, AFA, Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁴³ Битка код Сенте (1697) је одличан пример каквом се катастрофом може завршити прелазак реке за време непријатељског напада. Angeli, "Die kaiserliche Armee," 260.

Слика 9: Турски логор код Земуна
(КА, NL, 1510 (B), Band VI, р26)

Ипак, наредна два дана су протекла у одмеравању снага. Две војске су стајале једна насупрот друге, при чему ниједна није показивала жељу да изврши неки покрет или напад.³⁴⁴ Хаслинген је овде имао прилику да боље осмотри противника, па је дао и можда најпрецизнију процену његовог броја. Навео је да Турака има између 50.000 и 60.000, да коњицу чине одреди из Азије и Анатолије, као и да се у логору налази 15.000 јањичара. Даље наводи да се међу пешадијом налазило мноштво пешадије из Семенери(ја)?, као и Арнаута. Даље описује како су изгледали утврђени турски положаји. Шатор великог везира је био опасан двоструким шанчевима и брањен са 24 топа. Сва гарнизонска артиљерија из Београда је била скинута и пребачена у логор преко Саве. Сваког дана се очекивао долазак између 7.000 и 10.000 Татара.³⁴⁵

Хаслинген нас даље обавештава и да су се генерал Хајслер и маркиз Д'Ориа налазили у Београду и, према Хаслингеновим речима, указивано им је поштовање и дужна пажња од стране свих Турака. Од пребега су сазнали да се под Текелијевом командом налазила комплетна турска коњица, затим да се француски резидент у Цариграду налази у турском логору и да се сваког дана састаје са великим везиром; при томе тврдећи да царска војска не броји више од 20.000 људи, са намером да тако подстакне Османлије на борбу.³⁴⁶

Пошто је постало јасно да је оваква пат позиција за царску војску неиздржива, јер је трпела оскудицу у провијанту и свакодневно су војници бивали избацивани из строја услед несносне врућине и болести, 14. августа је кренула са одступањем.³⁴⁷ Било је јасно да су турски положаји превише јако утврђени, и да би се нападом на њих довео у питање опстанак целокупне царске војске. Овај покрет је пратило неколико стотина турских коњаника, који су почели да их следе. Наредног дана је царска војска наставила да се повлачи, док је главнина непријатељске војске стоји непомично у

³⁴⁴ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 98

³⁴⁵ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 99

³⁴⁶ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 100

³⁴⁷ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

свом логору. Даље Хаслинген каже да су Аустријанци јасно могли да их све време држе у видокругу и да су све шта се дешава јасно, као на длану, могли да виде. Тог дана, 15. августа, Татари су прешли преко Саве и прикључили су се главнини османских снага.³⁴⁸

³⁴⁸ KA, NL, 1510 (B), Band VI, 101

Слика 10: Повлачење царске војске према Сланкамену
(КА, NL, 1510 (B), Band VI, p27)

Лудвиг Баденски је своју војску до 16. августа, поново довео до Сланкамена. Непријатељ је својом коњицом нападао заштитницу и задавао јој проблеме током целог марша. Вођене су непрекидне чарке између заштитнице и истурених турских коњаника.³⁴⁹ Следећег дана је настављен покрет, након што се јутарња магла подигла. Овога пута их нису следили само турски коњаници-чаркаши, већ се покренула комплетна непријатељска војска. Хаслинген каже да је овај покрет био праћен звуцима непријатељских великих бубњева. Турску копнену војску је у овом покрету пратила и турска речна флотила.³⁵⁰

Аустријанци су били донели одлуку да заузму погодан положај код Сланкамена; положај је изабран тако да је бокове царске војске штитио неприступачан терен – лево крило се ослањало на сланкаменачки шанац, док је десно било фланкирано једном јаругом. Оваквим позиционирањем се Османлијама остављала само могућност фронталног напада под врло неповољним условима.³⁵¹ Међутим, турска војска није прихватила да јој се наметне борба под овако неповољним условима, већ се одлучила за изузетан маневар којим је непријатељу препречила пут према Петроварадину. Запоседнуто је било једно узвишење насупрот царске војске, уз Дунав; цео овај покрет је пратило кретање османских чајки и речних бродова.³⁵²

Овај турски маневар, којим је царска војска одсечена од снабдевања код Сланкамена, у историографији се приписивао француским саветницима. Ангели каже да тај маневар, изведен у ноћи 17. на 18. август, нема паралелу у историји ратовања. Турска војска је, заштићена коњицом, у широком луку заобишла противника и утаборила се на узвишењу западно од Сланкамена. Овај маневар је царску војску ставио пред избор или да прихвати борбу или да капитулира – односно, да скапа од глади. Повлачење није долазило у обзир, јер маневрисање није било могуће због близине

³⁴⁹ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁵⁰ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 102

³⁵¹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 103; КА, FA, AFA, Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁵² КА, NL, 1510 (B), Band VI, 104

непријатеља и оскудице у провијанту. Пут снабдевања реком је такође био пресечен, јер је непријатељска флотила на челу са Мецомортом блокирала Дунав.³⁵³

На тај начин се ситуација у потпуности преокренула.³⁵⁴ Можда је оправдано рећи и да је маневар великог везира обе војске довео у безнадежан положај, тако да је и једнима и другима била пресечена одступница. Постојала је само могућност пораза и тоталног уништења или победе и могућности да се део војске сачува.³⁵⁵ Једна колона са залихама од 200 запрега,³⁵⁶ која је долазила из правца Петроварадина у пратњи драгонског пука, није знала за овај најновији развој ситуације и наишла је право на непријатељске положаје. Комплетна колона је била уништена, а људи из пратње су били посечени скоро сви до једног.³⁵⁷ Осим драгона, у овој групацији налазили су се и регрути из пукова *Капријани* и *Хофкирхен*; и они су имали исту судбину као драгони. Овај окршај је трајао око два сата, да су преживели одбачени у Дунав или посечени. Осим регрута, уништено је и двеста педесет запрега са провијатом. Затим каже да губитак ових регрута није била мала штета, јер су припадали једном од најбољих пукова у царској војсци.³⁵⁸ Једини који су успели да се спасу били су четворица драгона и један ађутант из њиховог пука, који су успели да се докопају Дунава и пливањем се спасу.³⁵⁹

Свакоме је било јасно да се борба морала прихватити, пошто другог избора једноставно није било. Пошто су две војске једна другој браниле пут повлачења, било је јасно да предстоји борба до уништења.³⁶⁰ Деветнаестог августа је царска војска

³⁵³ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 261

³⁵⁴ KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁵⁵ Rehm, „Markgraf Ludwig Wilhelm,“ 32

³⁵⁶ Баденски у свом извештају каже да је било 250 запрега. KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁵⁷ KA, NL, 1510 (B), Band VI, 105

³⁵⁸ KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁵⁹ KA, NL, 1510 (B), Band VI, 106

³⁶⁰ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 262

заузела следећи распоред према непријатељу: десно крило се налазило ослоњено на Дунав; на његовом челу се налазио војвода Кристијан фон Холштајн; осим његовог пука, налазило се ту још и 20 батаљона пешадије,³⁶¹ под командом генерала Суша и Гвида фон Штаремберга. Ова групација је била појачана са два коњичка пука (*Нојбург* и *Холштајн*). Њихов задатак је био да нападну непријатељске снаге на левом крилу (на узвишици) из све снаге, и да ту узвишицу освоје. Највећи и најтежи (топови највећег калибра) су били груписани у једну батерију чији је задатак био да својом ватром подрже напад аустријског десног крила. Знак за напад је требало да буде дат испаливањем бомби из ове батерије. Лево крило царске војске је имало задатак да нападне противника истовремено кад и десно. На овом месту се извештај Лудвига Баденског разликује од Хаслингеновог дневника, јер код Хаслингена стоји да је задатак левог крила био да изврши опкољавање противника и удари га у леђа. Да ли је овде у питању било писање пост-фестум, или је заиста првобитни план био да се изврши опкољавање?³⁶² Комплетна српска и угарска милиција, заједно са Будијанијевим и Зичијевим хусарима, била је распоређена у резерви, иза друге линије левог крила и центра, као што се може видети на приложеним плановима.

Узвишење насупрот Аустријанаца било је запоседнуто од стране главног контигента јањичара и ојачано топовима. Комплетна турска коњица налазила се насупрот левог царског крила, док је сам бок коњице био донекле ушанчен. Турски логор је био добро утврђен и укопан са стране која је гледала ка непријатељу, док је његов бок био заштићен само запрегама које су формирале барикаде. Задњи део турског логора није био утврђен. Хаслинген описује како су изгледали њихови шанчеви – на сваких сто корака или мање налазио се редут, четвороугаони или у облику троугла. Хаслингену је било чудно да су Турци били у стању да овако прецизно и брзо

³⁶¹ Баденски у свом извештају наводи и колико је који пук дао батаљона: *Ернст Штаремберг* – четири; *Салм* – један; *Суш* – три; *Бек* – један; *Бранденбург* – три; *Гвидо Штаремберг* – три; *Кауниц* – један; *Чизола* – један; *Етинг* – два; *Водемон* – један. КА, FA, AFA, *Türkenkrieg* (1691), 1691-8-2

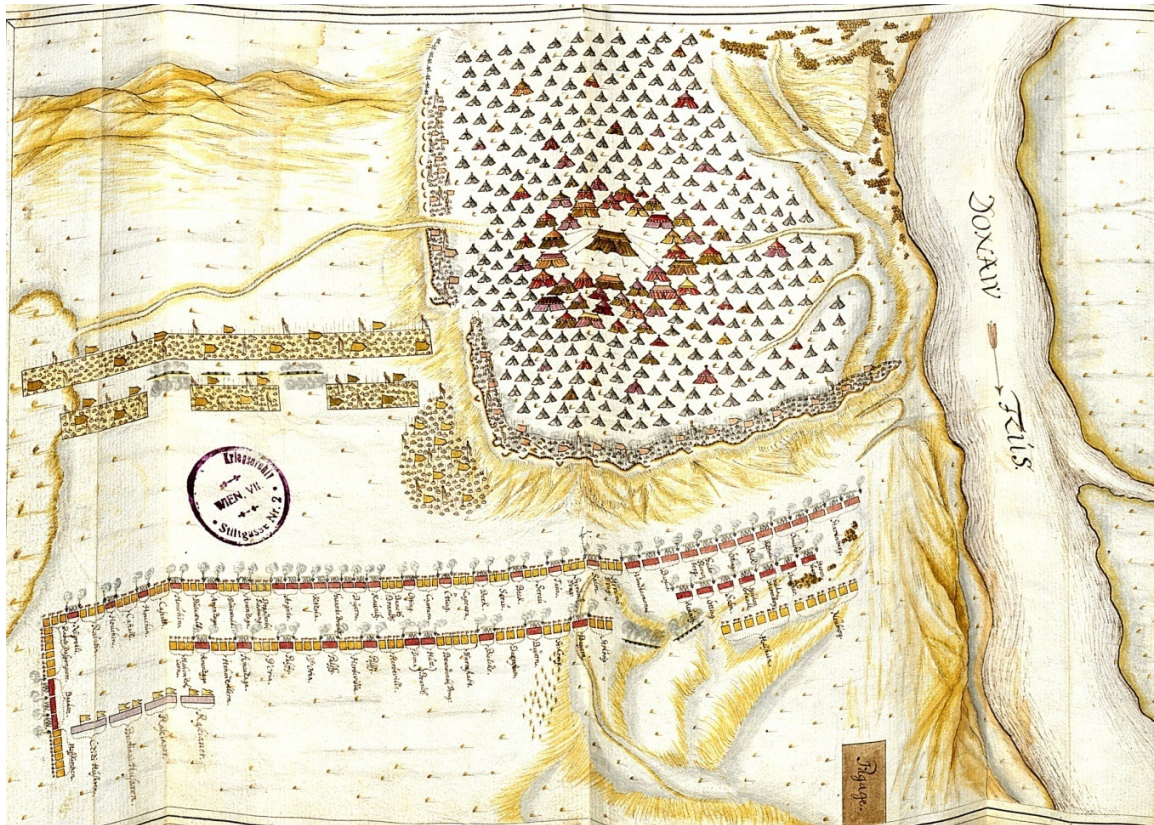
³⁶² КА, FA, AFA, 197 *Türkenkrieg* (1691), 1691-8-2; КА, NL, 1510 (B), Band VI, 107-108

савладају (усаврше) изградњу шанчева, па је то објаснио интервенцијом француских инжињера, који су се налазили у турској војсци.³⁶³

Царска војска је споро заузимала положаје за напад, јер је кретање пешадије ометала висока и густа трава, тако да је репозиционирање трајало до 3 сата поподне. Висока трава није ометала само постављању батаљона, већ је и приликом извођења самог напада утицала на кашњење левог крила, односно његово укључивање у акцију није коинцидирало са наступањем десног крила.³⁶⁴

³⁶³ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 108-109

³⁶⁴ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 107-108

Слика 11: Битка код Сланкамена 19. август 1691.

(KA, NL, 1510 (B), Band VI, p28)

Ратни план је предвиђао да фелдмаршал Диневалд заједно са генералом Штируммом предводе лево крило царске војске у нападу на противничково десно крило и покушају да изврше опкољавање и удар у леђа. Паралелно са овим маневром је требало да наступа и десно крило под командом генерала Суша и Гвида фон Штаремберга. Напад десног крила је требало да подржи артиљерија жестоком ватром. На самом почетку битке се чинило да се све одвија према плану, јер је пешадија са десног крила у свом првом налету успела да упадне у противнички шанац. Међутим, била је одбијена жестоком ватром јањичара, који су се налазили иза грудобрана. Том приликом су Аустријанци претрпели високе губитке, пре свега у нижим и вишим официрима. Од значајнијих високих официра који су рањени овом приликом истиче се генерал-фелдцогмајстер гроф Суш.³⁶⁵ Царска пешадија није била поколебана овим првим неуспехом, већ је наставила да срчано јуриша на противничке положаје. Упркос томе што је извршила је нападе у три наврата, није успела да сломи одлучну непријатељску одбрану. Након ових неуспелих јуриша, јањичари су изашли из ровова и са сабљама у рукама извршили контранапад на сада већ ослабљену и поколебану пешадију противника.³⁶⁶ Насталу пометњу је отклонио генерал вахтмајстер фон Холштајн, који је преузео команду над деловима пукова *Нојбург*, *Холштајн*, *Сент Крој* и *Дармитат*, и који их је потом повео у нов напад на противничку линију утврђења. Том приликом се истакао генерал гроф Гвидо фон Штаремберг, који је личним примером и залагањем подстицао војнике на храбру борбу.³⁶⁷

Жестоки окршаји на овом крилу су трајале од три сата поподне, када је почела битка, до вечери, када је сломљен отпор непријатеља и извршено опкољавање. Наравно, том приликом су и сами претрпели и тешке губитке, посебно у командном кадру – између

³⁶⁵ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁶⁶ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 108-109

³⁶⁷ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2; КА, NL, 1510 (B), Band VI, 108-109

осталих, били су рањени Гвидо фон Штаремберг и принц Шарл Водемон (који ће касније имати ту част да однесе вест о победи цару Леополду у Беч).³⁶⁸

Иако се ситуација на десном боку донекле стабилизовала, неусклађеност у извођењу напада левог крила је непријатељу пружила прилику да изврши нов напад. Овога пута се активирала турска коњица, која се устремила на простор који се отворио између аустријског десног крила и центра, чиме су јединице на том месту биле доведене у веома тежак положај. Царска војска је тада претрпела тешке губитке. Нешто раније поменути принц Водемон се са својом јединицом налазио баш на шпицу тог удара.³⁶⁹ Овај напад је унео пометњу међу царску пешадију и коњицу, које су стајале измешане, тако да су том приликом претрпеле знатне губитке. Овај неред међу јединицама царске војске је отклонила правовремена реакција центра царске војске, који се налазио под командом бранденбуршког генерала Барфуса, као и ангажовањем бригаде генерала-вахтмајстера барона Цанта.³⁷⁰

Након ових догађаја, принц Лудвиг Баденски је преузео иницијативу и лично отишао на лево крило, повевши притом јединице под командом генерала Диневалда, Штирумба, Кастелија и Хофкирхена у обухватни напад на непријатељски десни бок и леђа. Док их је тако потискивао ка логору, издао је наређење да свих 5.000 угарских и рацких коњаника, који су се до тада налазили у резерви, заобиђу противника у широком луку и упадну у непријатељски логор с леђа.³⁷¹ Они су постављени задатак извршили успешно, направивши притом покољ.³⁷² У једном кратком запису у протоколу Ратног савета наводи се да је и српска пешадија учествовала у овом

³⁶⁸ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁶⁹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 111

³⁷⁰ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁷¹ Интересантно је да Баденски у свом извештају прећуткује сопствену улогу у извођењу овог обухватног маневра, као да је до њега могло доћи самоиницијативно или спонтано. Хаслинген приписује принцу Лудвигу Баденском знатно већу улогу у свом ратном дневнику.

³⁷² КА, NL, 1510 (B), Band VI, 113-114

нападу.³⁷³ Ови маневри су били изведени један сат пре ноћи, а пружили су остатку царске војске простор за дисање. Она је овај простор и пометњу у непријатељским редовима искористила да га нападне дуж целог фронта и потисне према ушанченом узвишењу и Дунаву.³⁷⁴ Османска борбена линија је у том тренутку доживела колапс. Дошло је до великог масакра, који је дуго трајао, све док османска војска није била у потпуности потучена. Један део непријатељске коњице је успео да искористи празнину која се отворила између центра и десног крила аустријских снага, и да тим путем побегне у правцу Београда. Међутим, противничка пешадија нија била те среће, јер се својим главним делом налазила ушанчена на брду, у логору. Стога је она готово у потпуности уништена, јер је била опкољена и притиснута са три стране.³⁷⁵ Јањичари су се такође дали у бег, углавном према Дунаву, али се велики део њих подавио у мочварама или је био посечен. Царској војсци је у руке пао комплетан непријатељски логор, са свим топовима, шаторима, камилама и ратном касом, у којој се налазило 54 велике кесе бакарног новца, као и 20 кеса са одећом и неколико стотина кафтана.³⁷⁶

Хаслинген каже да се овако жесток и тежак бој није водио током целог Турског рата, те да непријатељ до тада није претрпео тако велике губитке.³⁷⁷ Баденски у свом извештају каже да су и царске и турске јединице извеле пуно лепих акција (sic!), и како сматра да се у том веку није одиграла крвавија и тежа битка. Затим даље каже да су сви ескадрони и батаљони, као и генерали и официри, дали свој допринос победи сопственим храбрим држањем.³⁷⁸

³⁷³ KA, ZSt, HKR, HR, Bücher 386/1, 415

³⁷⁴ KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁷⁵ KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁷⁶ KA, NL, 1510 (B), Band VI, 115

³⁷⁷ KA, NL, 1510 (B), Band VI, 116

³⁷⁸ KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

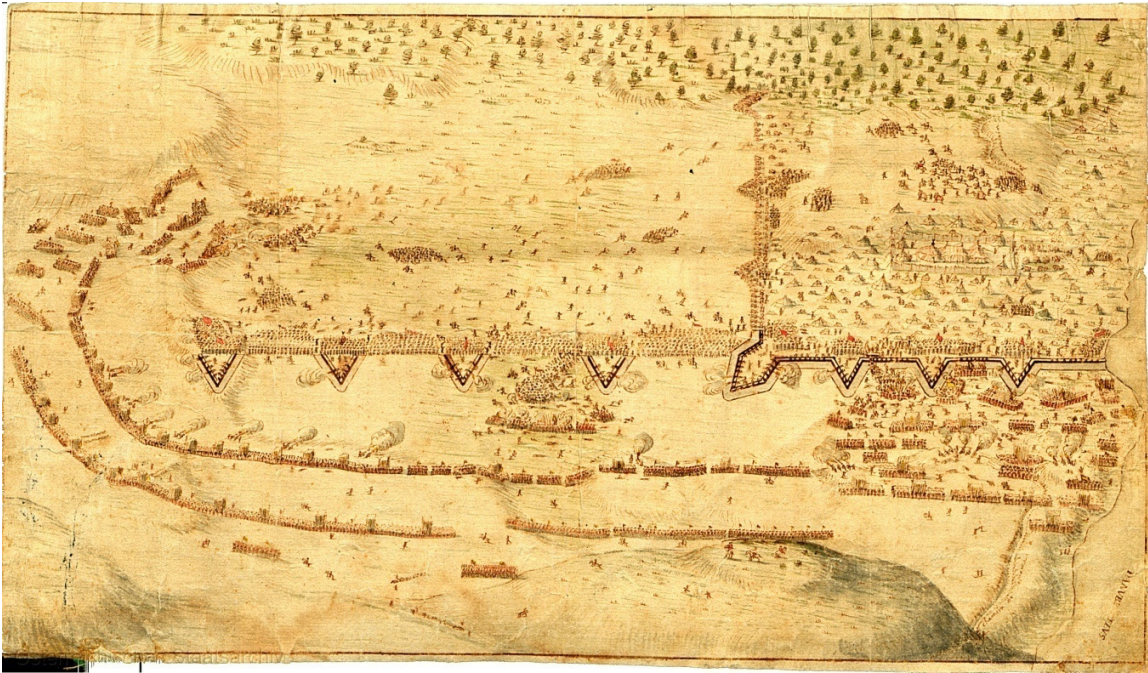
Његове речи потврђује и Хаслинген, записујући да су турски напади били тако жестоки да су и генерали царске војске били принуђени да се лично боре: он дословно тврди да не може наћи генерал који није био принуђен да опали из своје пушке или да се мачује.³⁷⁹ Хаслинген такође хвали поступке противника у бици и каже да се турској храбрости и држању не може довољно дивити. На крају сумира своје излагање тиме да је Текели командовао турском коњицом, док су француски резидент и француски главни инжењер саветовали великог везира; према Хаслингеновом мишљењу, везир ништа не би предузео без њиховог савета.³⁸⁰

Баденски на овом месту завршава свој извештај, објашњавајући како је то све што цару може рећи у овом писму, као и да није сасвим у могућности да до детаља и по тачном редоследу опише шта се све дешавало током битке. Такође је желео да напомене да су се сви генерали и официри веома храбро борили на својим местима, а при чему су се посебно истакли и припадници вишег генералитета, попут фелдмаршала Диневалда, генерала-фелдцојгмајстера Суша, генерала коњице грофа Штирума и бранденбуршког генерала Барфуса. Иако Баденски каже да није био у могућности да све заслужне саборце наведе у овом извештају, изражава наду да ће цару Леополду све детаље битке и распореда царске војске усмено саопштити принц Водемон, кога је послао да однесе извештај.³⁸¹

³⁷⁹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 116

³⁸⁰ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 116

³⁸¹ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

Слика 12: Цртеж битке код Сланкамена
(КА, КРС, КС, Н Ш с 124 - 1691)

Процене губитака сопствене и непријатељске војске се донекле разликују код Хаслингена и принца Баденског. Хаслинген оквирно процењује да су Турци изгубили око половине војске – раније је било речи да је противничке снаге проценио на око 60.000 људи. Рачунао је укупне губитке у које би ушли мртви, рањени и заробљени. Тврдио је и да је јањичарска ода такође претрпела тешке губитке; њена бројност се процењивала на 15.000 до 18.000, а од тог броја се једва 2.000 докопало Београда након битке. Осим њих, сматрало се да се између 12.000 и 15.000 других преживелих турских војника докопало Београда и да су се касније пребацили према Нишу.³⁸² Осим ових огромних губитака у људству, у руке победника је, према Хаслингеновој евиденцији, пало и 153 топа, комплетна ратна каса, као и цели логор. Број погинулих турских великодостојника и команданата је нешто прецизније одређен. Наводи се да су пали велики везир, јањичарски ага и 18 паша.³⁸³ Сопствени губици су процењени знатно прецизније; они су износили 3.185 мртвих и 4.176 рањених.³⁸⁴

Принц Баденски такође прилаже листу мртвих и рањених царских војника и официра. Према његовој рачуници, укупно је погинуло 3.172 војника и официра, а рањено је њих 4.129. Као што се може видети, наведене бројске су приближно исте као и код Хаслингена.³⁸⁵ Баденски је много детаљнији када говори о плену задобијеном од пораженог непријатеља, где пописује сто педесет и четири топа, мноштво застава, између којих су се налазили барјак великог везира и заставе свих паша. Такође напомиње да им је цео логор пао у руке, заједно са камилама и мазгама.³⁸⁶

Његова процена непријатељских губитака је веома висока. Истиче да су нарочито страдали старији и најбољи јањичари, којих је према његовим речима погинуло

³⁸² КА, NL, 1510 (B), Band VI, 134

³⁸³ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 117

³⁸⁴ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 132

³⁸⁵ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁸⁶ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

између десет и дванаест хиљада. Број палих непријатељских коњаника је такође био невероватно висок, док за тим цифрама није заостајао ни број заробљених и рањених. У наставку извештаја наводи се да је од заробљеника и Раца који су долазили из правца Београда потврђено да је велики везир пао у бици, заједно са јањичарским агом, сераскером и другим пашама и високим официрима.³⁸⁷ Интересантно је да он ни на једном месту не говори да су ту чињеницу знали током битке, нити да је она утицала на сам ток борбе. Што се тиче других извора, они су ту контрадикторнији.

Баденски на крају свог извештаја даје листу турских команданата и официра за које поуздано зна да су погинули у бици, као и коначну процену укупних непријатељских губитака. Он говори о томе да није могуће описати број мртвих турских пешака и коњаника који су лежали расути између Сланкамена и Земуна; процењује да су непријатељски губици износили преко 25.000 мртвих.³⁸⁸

Замислимо се за тренутак над овим бројем. Број од 25.000 мртвих заиста изгледа застрашујуће. Помислимо на 1. јул 1916. године, на први дан битке на Соми; тог дана је британска пешадија изашла из својих ровова и напала немачке положаје брањене снажном митраљеском и пушчаном ватром. До краја дана је британска армија имала око 60.000 људи избачених из строја, од тога око 20.000 погинулих. Тај број се оквирно поклапа са горе наведеним губицима турске војске код Сланкамена. Требало би имати на уму и да је битка на Соме вођена на знатно ширем простору, него што је терен на обронцима Фрушке горе и равницама Срема пружао зарађеним странама XVII века. Да ли се може замислити да је масакр тих размера спроведен у епохи када није било аутоматског оружја и када су пушке и пиштољи могли да пуцају једном до два пута у минути?³⁸⁹ То нас наводи на логични закључак да је већина ових губитака

³⁸⁷ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁸⁸ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2

³⁸⁹ Иако је теоретска брзина гађања била већа, требало би имати на уму да у реалним условима, током борбе, један војник није могао да испали више од два зрна у минути. Често је тај број износио и мање од једног метка, поготову ако урачунамо и факторе као што су замор, недовољна ухрањеност, болести

нанета *хладним* оружјем, борбом прса у прса, поготову у завршном стадијуму битке, када се турска војска нашла нападнута из три правца.

Да ли можемо да замислимо количину физичког труда да се за четири или пет сати, колико је трајала битка, убије толики број људи, који се при том бране и активно учествују у борби? Ако бисмо прихватили ову процену погинулих турских војника као тачну, и упоредимо је са знатно нижим, али опет релативно високим губицима царске војске, уочили бисмо велику несразмеру. Једно од објашњења би могло да буде то да је већину губитака турска војска претрпела у завршном стадијуму борбе, када је био сломљен њен бојни поредак и када се изгубила кохезија. Друго објашњење би могло да буде то да је процена Баденског претерана, односно да је број погинулих османских војника знатно нижи. Већ смо били сведоци да аустријски официри и команданти нису били увек у стању да тачно процене бројност сопствених лаких, нерегуларних јединица, попут хусара и хајдука, као и угарске и српске милиције.³⁹⁰ Такође, ни њихове процене бројности непријатеља се такође не чине поузданим. Стога је врло могуће да је „неописиво велики број“ у стварности заправо био (знатно) нижи од поменутих 25.000. На овом месту бисмо могли да истакнемо извештај генерала Барфуса, који је командовао бранденбуршким одредом, у коме је проценио непријатељске губитке на око 8.000 погинулих, док је губитке царске војске проценио на око 4.000 мртвих.³⁹¹ Ово је знатно умеренија процена у односу на оне бројке које су навели принц Баденски и Тобијас Хаслинген.

Који би могао да буде разлог овакве несразмере између различитих процена губитака османске војске? Да ли је Лудвиг Баденски свесно увећавао противничке губитке мотивисан жељом да себи припише веће заслуге за победу? На основу увида у расположиву изворну грађу, мислимо да таква претпоставка није оправдана. Принц

и врућина. При том се не мисли само на овај конкретан случај, већ на начин вођења рата у Европи тог доба уопште.

³⁹⁰ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 9

³⁹¹ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-2d

Баденски је увек у својим извештајима и мишљењима био одмерен и реалан. Стога је вероватније да је до претеривања дошло ненамерно, под утиском битке. Индикативан је у том смислу први извештај који је командант царске војске саставио непосредно након битке. У њему је кратко навео да је извојевана велика победа уз Божју помоћ, као и да верује да се у том веку није водила крвавија битка. Такође је написао да су се Турци веома храбро борили и да су током једног сата имали победу у својим рукама. Осим ових информација, у неколико редова се говори и о високим губицима царске војске у официрском кадру, као и о храбрости принца Водемона. За овај документ је карактеристично да је написан руком која је дрхтала и карактерише га за Баденског неуобичајен број правописних и граматичких грешака.³⁹² Овако написано писмо стоји у оштром контрасту са другим званичним извештајима писаним његовом руком, или на пример у поређењу са његовим приватном преписком.³⁹³ Стога сматрамо оправданом претпоставку да је до претеривања дошло под стресом и утиском након битке.

Што се тиче наше процене турских губитака на основу расположиве изворне грађе, мислимо да се процена изнета у извештају генерала Барфуса може обазриво прихватити. Осим тога, важно је истаћи да су одређени бројеви, који су у вези са битком код Сланкамена навођени у изворима, касније некритички преузимани у литератури и историографији. О томе ће још бити речи у овом поглављу.

Победничка војска није одмах напустила околину Сланкамена. Двадесетог августа се улогорила у непосредној близини, леђима окренутим ка турском логору; настојали су да се што је могуће више удаље од попришта, јер се подигао страховит смрад. Није вођено превише рачуна о распореду, већ су се јединице смештале како је која долазила. Наредна три дана су провели на том месту. Током овог мировања мировала, стигле су потврде да је велики везир погинуо. Глас о томе донела су

³⁹² КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-1

³⁹³ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv (=FHKA), Sammlungen und Selekte (=SUS), Autographensammlung (=AUTO), 181 Ludwig, Markgraf von Baden (1691)

тројица Раца из Београда.³⁹⁴ Говорило се о томе да га је топовско ђуле погодило у бок. Осим његове, потврђене су и погибије аге јањичара и сераскера.³⁹⁵

Хаслинген у свом дневнику наводи да ову велику победу није било могуће искористити због болести која је из дана у дан косила војнике и на тај начин спречавала напредовање. Двадесет другог августа је умро војвода Кристијан фон Холштајн, командант десног крила, док су у Осијек на лечење били пребачени Гвидо фон Штаремберг,³⁹⁶ гроф Корбели и још неколицина високих официра. Они су трпели велике болове, али су имали добре изгледе да оздраве. Ипак, умрло је пуно њих, поготову обичних војника, што од болести, што од рана. Хаслинген даље каже да је разлог овоме лош ваздух и врућина, која је за њих била фатална исто колико и непријатељ.³⁹⁷

Тек 24. августа је царска војска напустила поприште битке и запутила се према Карловцу, где је сахрањен и војвода од Холштајна.³⁹⁸ Марш се наредног дана наставио према Петроварадину. Тог дана је од рана умро и генерал Суш, док су 26. августа умрли принц Аремберг и гроф Хоенхајм, који су сахрањени у Петроварадину.³⁹⁹ Док су боравила у Петроварадину, десио се један напад Татара – њихов број је био процењен на око 3.000 коњаника. Они су успели да отму неку стоку и коње, што је и био примарни циљ препада. Међутим, српска милиција је успела да им преотме део плена. Хаслинген на овом месту процењује број припадника српске милиције за које каже да их је могло бити 9.000 или 10.000; том приликом он преноси и њихову сопствену процену – они су свој број процењивали на 90.000 (sic!). Они су добили наређење да се издвоје од главнине војске – један део је

³⁹⁴ ННStA, Kriegsakten, 173 Kriegsakten (1691), 332r-334v

³⁹⁵ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 134

³⁹⁶ Интересантно је напоменути да скоро не постоји већа битка у којој Гвидо фон Штаремберг није био рањен: Београд 1688, Ниш 1689, Сланкамен 1691.

³⁹⁷ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 135-136

³⁹⁸ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 135

³⁹⁹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 138

отишао у правцу Саве, ка Митровици, док је други део отишао ка Илоку и Вуковару. Са њима је отишао и инжењер Корнаро, заједно са својим пртљагом и заробљеним женама.⁴⁰⁰

Број од 90.000, како су Срби своју бројност сами проценили, чини се заиста невероватним. Он је скоро дупло већи од комплетне војске коју је Хабсбуршка монархија извела на бојно поље током 1691. године. Врло је могуће да је дошло до неког неспоразума или грешке приликом записивања. Што се тиче бројева које Хаслингген наводи – 9.000 до 10.000 – он није био усамљен у тој процени. Јовану Монастерлији су принчеви Баденски (1701) и Водемон (1699) издали две захвалнице у којима су хвалили његово јунаштво и држање у бици код Сланкамена. Том приликом је Баденски навео да је Монастерлија командовао над 10.000 пешака и коњаника. Водемон такође наводи да је да је Монастерлија командовао над 10.000 коњаника и пешака, с тиме што даје њихов однос знатно прецизније – односно говори о 6.400 пешака и 3.600 коњаника.⁴⁰¹ О основаности ових тврдњи ће бити речи нешто касније у овом поглављу.

Царска војска је два дана мировала у Петроварадину и радила је на поправци утврђења и изради понтонског моста преко Дунава. Из Београда су све време стизале вести о великим турским губицима, конфузији и нередима; према тим вестима у Београду се налазило једва 15.000 људи којима је командовао Халил паша из Анадолије. Уз њих су били и Татари.⁴⁰²

Тридесетог августа одржан је ратни савет на коме је одлучено да принц Крој, заједно са генералом грофом Серауом и Хофкирхеном буде послат ка Осијеку, у пратњи

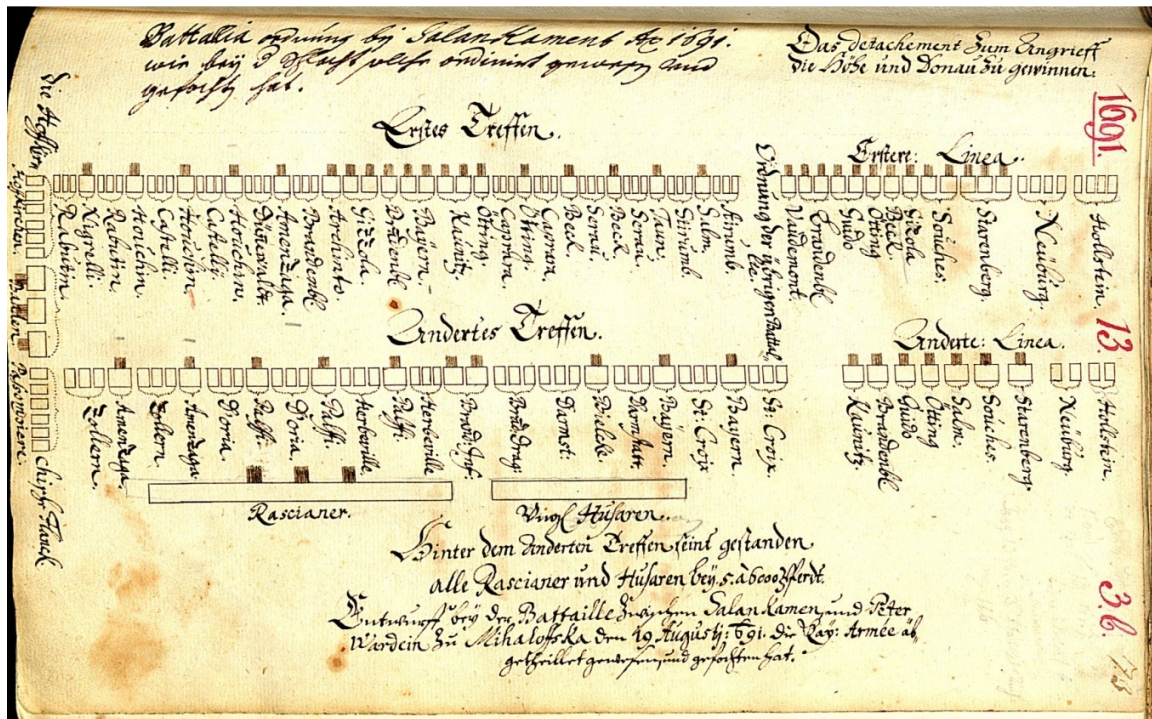
⁴⁰⁰ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 139

⁴⁰¹ Ове похвалнице је објавио Рајић у својој „Историји...“ али није навео одакле их је преузео. Нажалост, приликом истраживања у Ратном архиву у Бечу нисмо успели да пронађемо оригинале или макар преписе ових докумената, тако да ћемо их цитирати према Рајићу, односно Руварцу: Руварац, *Стари Сланкамен*, 44-45

⁴⁰² КА, NL, 1510 (B), Band VI, 139-140

пешадијских пукова *Серау* и *Рабутин*, драгонских *Хофкирхен* и *Дармитат* и коњичких *Бек*, *Кауниц*, *Нигрели*, *Палфи* и *Билке*, као и Будијанијевим хусарима и нешто Раца, док су сви болесници и рањеници пребачени тамо воденим путем. Петроварадин је поседнут са 800 људи, док је главнина војске кренула у марш према Сегедину. Хаслинген даље каже да је војска била ојађена болестима, и да то није био случај, као и да турска флотила под командом Мецоморта није била тако јака, Београд би сигурно пао у њихове руке. Понтонски мост је померен узводно, према Осијеку.⁴⁰³

⁴⁰³ KA, NL, 1510 (B), Band VI, 140-141

Слика 13: Распоред царске војске пред битку 19. августа 1691.

(KA, NL, 1510 (B), Band II, p73)

О погибији великог везира Фазил Мустафа-паше Ћуприлића

О погибији великог везира Мустафе-паше Ћуприлића постоји неколико контрадикторних сведочанстава, па ће овде неколико речи бити посвећено том догађају. На основу сачуваних турских извора којима се користио чувени аустријски оријенталиста Хамер приликом писања свог монументалног дела *Историја Османског царства*, може се само укратко реконструисати ток битке, док казивање постаје знатно детаљније од тренутка када се десио напад турске коњице на центар царске војске (6.000 Туркмена и Курда). Након што је овај јуриш био одбијен, Хамер преноси скоро поетичан дијалог османских команданата, у коме се константује непријатељско напредовање према светој застави. Велики везир Ћуприлић је упитао шта се може учинити поводом тога – а одговор је гласио да „нам не остаје ништа друго неко да нападнемо са исуканим сабљама.“⁴⁰⁴ Велики везир се онда ставио на чело коњице и са исуканом сабљом полетео према непријатељу. Међутим, том приликом га је погодило зрно из мускете и убило га на месту. У редовима турских коњаника завладали су неред и пометња, што је и довело до страшног пораза.⁴⁰⁵ Интересантно је да се скоро идентичан след догађаја може пронаћи и у Контаринијевој „Историји“ у делу који говори о овој бици.⁴⁰⁶

Међутим, у другом чланку који се бави овом темом, а који је објављен поводом јубилеја – двестагодишњице битке – ова дешавања су описана другачије. Ту се наводи да је велики везир Ћуприлић погинуо када је одступао према утврђеном логору своје војске, *након* што је десно крило било сломљено. Наводно је био одлучио да пружи последњи отпор заједно са јањичарима у које је још имао поверења, мислећи се да је боље погинути као мученик него без части отићи под земљу. Тек тада га је погодио залутали метак који га је и усмртио. Након овог

⁴⁰⁴ Hammer-Purgstall, *Geschichte*, 562

⁴⁰⁵ Hammer-Purgstall, *Geschichte*, 562-563

⁴⁰⁶ Самарцић, “Битка код Сланкамена,” 13

догађаја су и јањичари изгубили храброст и одступили су у утврђени логор. Тек тад су царски војници упали у логор са свих страна и настао је општи покољ.⁴⁰⁷

И у другом чланку који је објављен поводом двестагодишњице битке се говори о томе да је велики везир погинуо на крају битке, с тим што се наводи да га је погодило ђуле из топа. Даље се каже да у царској војсци нису одмах поверовали у ту вест.⁴⁰⁸ Мада, као што смо имали прилике да видимо из извора, Аустријанци су тек након битке дефинитивно сазнали да је велики везир Ћуприлић погинуо.⁴⁰⁹ На основу увида у изворну грађу сачињену од стране непосредних актера, не може се прихватити становиште да је погибија везира Ћуприлића драстично утицала на исход битке.

*Непосредне последице битке код Сланкамена и ратне операције до краја 1691.
године*

Интересантно је поменути како је рецепција вести о поразу одјекнула међу турским посланством у Бечу, које су ту налазило ради вођења мировних преговора. Када су вести о турском поразу дошле до Потендорфа, настало је велико славље. Када је један од Турака из посланства упитао стражара о чему се ради, добио је одговор да је његова армија претрпела тежак пораз. Када је чуо те вести, он се бацио на земљу и провео је тако лежећи неколико сати, док су остали Турци плакали, чупали се за браду и исказивали велику меланхолију. У овом документу се такође помиње број од 25.000 мртвих Турака.⁴¹⁰ Аутор овог извештаја описује реакцију посланства са

⁴⁰⁷ “Zur Erinnerung an den Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden und die Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691“, Beilage zu Nr. 228 der Karlsruher Zeitung, 21. August 1891. Сачувано у Ратном архиву под сигнатуром КА, FA, AFA, Türkenkrieg (1691), 1691-8-1 ½

⁴⁰⁸ Aloys Schulte, „Die Schlacht bei Slankamen (19. August 1691)“, Beilage zur Allgemeinen Zeitung 230, 20. August 1891, 3. Сачувано у Ратном архиву под сигнатуром КА, FA, AFA, Türkenkrieg (1691), 1691-8-1 ½

⁴⁰⁹ HHStA, Kriegsakten, 173 Kriegsakten (1691), 332r-334v

⁴¹⁰ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-9-9

извесном злобом и уживањем. И неоспорно је да су ове вести јако погодиле турског изасланика и његову пратњу. Међутим, нада да ће овај пораз присилити посланство да пристане на услове мира који би одговарали Аустријанцима се није обистинила.

Већ је било речи о томе да царска војска није имала снаге да настави даљи поход и да покуша да освоји Београд. Стога је донета одлука да се пређе Дунав и крене на север, у правцу Великог Варадина, са циљем да се овај одсечени османски гарнизон присили на предају и тако заузме ова важна тврђава. Хаслинген говори о томе да су имали пуно болесних, тако да је напредовање вршено јако споро; болесници су били транспортовани на запрегама.⁴¹¹ Тог дана, 22 септембра, налазили су се на 18 угарских миља од Великог Варадина.⁴¹² Од овог пута, 3 угарске миље су водиле преко мочварног терена, што је додатно отежавало наступање. Проблем је представљао и недостатак дрвне грађе од кога би се израдили понтони и мостови.⁴¹³

До десетог октобра је царска коњица дошла на једну немачку миљу од Великог Варадина (7,5 километара), док је пешадија почела да се распоређује око овог утврђења два дана касније, када је дошло и до размене артиљеријске ватре.⁴¹⁴ Једини успеси царске војске приликом опсаде било је заузимање две паланке у окружењу тврђаве – Белегиш (Belliviesh) и Олоши / Олаши (Oloschi / Olaschi) – које су освојене 13, односно 16. октобра; овим акцијама су руководили генерали Барфус и Штаремберг. Турци из гарнизона су се након овога повукли преко моста у тврђаву.⁴¹⁵ Опсађивачи су добили појачање 22. октобра, када је из Ердеља дошло 2.000 Раца и батерија од 11 тешких топова. Започета је канонада која је трајала до почетка новембра, али она није успела да сломи дух бранилаца. Тврђава је остала неосвојена,

⁴¹¹ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 157

⁴¹² Једна угарска миља је имала између 8.379 и 8.937,4 метара. Пошто су овде биле у питању такозване „јаке“ миље (8.937,4 м), њихов положај је заправо био око 160 километара јужно од Великог Варадина.

⁴¹³ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 157

⁴¹⁴ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 164-165

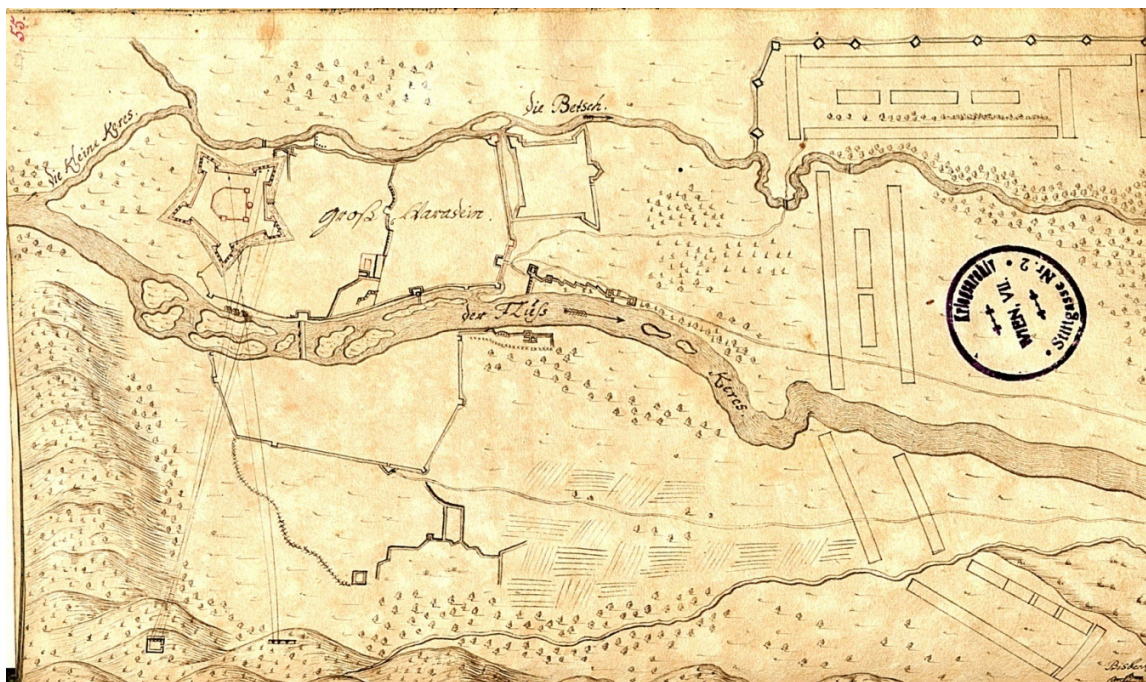
⁴¹⁵ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 168-169

тако да су се опсађивачи почели припремати за зимовање. Велики Варадин је остао у блокади којом је командовао генерал-вахтмајстер Ауершперг,⁴¹⁶ док је остатак војске упућен на зимовање у Горњу и Доњу Угарску, као и у Ердељ.⁴¹⁷ Велики Варадин ће капитулирати тек у лето наредне, 1692. године, када ће се гарнизон предати споразумно у замену за слободан пролаз до територије Османског царства.

⁴¹⁶ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 175-177

⁴¹⁷ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 178-181

СЛИКА ОПСАДЕ ВЕЛИКОГ ВАРАДИНА

Слика 14: Опсада Великог Варадина
(КА, NL, 1510 (B), Band VI, p55)

О питању заслуга за победу

У српској историографији се увек истицала улога подвојводе Јована Монастерлије и његов значај у бици код Сланкамена. Најстарији записи о томе потичу из пера српских калуђера, који говоре о томе да је Монастерлија водио бој са 10.000 својих момака против Турака на Михаљевцу на обронцима Фрушке Горе.⁴¹⁸ На основу овог исказа може се стећи утисак да је он тамо наступао самостално, као предводник неке посебне војске. Касније је углед Монастерлије порастао још више, након што је Јован Рајић објавио похвалнице које су му упутили принчеви Водемон (1699) и Баденски (1701). У овим писмима⁴¹⁹ се истичу велике Монастерлијине заслуге у бици код Сланкамена и уопште у бојевима са Турцима. Водемон чак наводи и тачну композицију Монастерлијиног одреда – 3.600 коњаника и 6.400 пешака. Даљи допринос подвојводином угледу дао је Руварац, који је објавио и једну до тада непознату даровницу којом је цар Леополд⁴²⁰ поклатио Монастерлији неке поседе у Угарској, наводећи притом његове заслуге у бици код Сланкамена.

Желели бисмо да анализирамо садржину ових докумената. Прво на шта ћемо се осврнути представља број припадника српске милиције. Оно што пада у очи је висок број бораца – 10.000 – и компактност команде. Друга ствар представља навођење тачног састава, односно броја коњаника и пешака. Занимљиво је да Хаслинген не даје тако прецизан број када пише о српској и угарској милицији, већ се оквирно изражава, тврдећи да је њен број у целој Угарској износио између 10.000 и 15.000. Такође, када Хаслинген описује ток битке, наводи да је 5.000 угарских и српских коњаника упало с леђа у непријатељски логор.

⁴¹⁸ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи III*, 95

⁴¹⁹ Руварац, *Стари Сланкамен*, 44-45

⁴²⁰ Као и у Рајићевом случају, Руварац није навео где се тај документ налази. Ми нисмо успели да га лоцирамо у бечким архивима упркос томе што смо прегледали неколико десетина докумената из архиве Леополдове канцеларије, која је издавала даровнице и потврде тог типа, а који су сачувани на микрофилмовима. Стога ћемо овај документ цитирати према Руварцу: Руварац, *Стари Сланкамен*, 45

Међутим, на другом месту на коме Хаслинген помиње бројност Раца говори о томе да их је било између 9.000 и 10.000; док у наставку наводи да су они сами тврдили да их има 90.000. Ако по среди није била грешка писца или тешки неспоразум, могуће је да су Срби мислили да их укупно има толико у Угарској, заједно са њиховим породицама. Други документ, дневник једног анонимног царског официра који се борио у бици,⁴²¹ наводи да се 6.000 Раца борило у склопу царске војске код Сланкамена.⁴²² У наставку аутор говори да је њих заправо било више, јер су дејствовали против непријатеља широм Угарске и Ердеља.⁴²³

Као што смо имали прилике да видимо, сви царски официри који су се током похода налазили у војсци дају прилично оквирне (и разнолике) процене броја и састава нерегуларних јединица. Једини који је изричит и прецизан у навођењу броја и састава милиције је принц Водемон. Међутим, његова белешка је настала осам година након догађаја. Однос пешадије и коњице је код њега скоро идеалан – две трећине пешака наспрам трећине коњаника. Због тога смо мишљења да је Водемон овај однос просто измислио, а да је укупни број заокружио на горе. Ако бисмо давали наше мишљење о бројности учесника нерегуларних јединица, односно милиције, рекли бисмо да је са царском војском код Сланкамена *укупно* било 10.000 угарских и српских бораца, с тим што је могуће да је од тог броја било 6.000 Срба. Са тим у вези, интересантно је осврнути се на инструкцију Павлу Несторовићу Деаку из 1689. године. Као што се из документа може видети, национални састав јединице није био хомоген, јер су међу официрима присутна и мађарска и српска имена.⁴²⁴ Можда је управо то разлог зашто немачки команданти у документима често наводе рацку и угарски милицију заједно и зашто не говоре децидно о њиховом тачном саставу.

⁴²¹ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-13-2

⁴²² КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-13-2, 874v

⁴²³ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-13-2, 874v

⁴²⁴ КА, FA, AFA, 195 X-XIII Türkenkrieg (1689), 1689-10-24; 1689-10-ad24

Друго питање на које бисмо желели да обратимо пажњу представља јединство команде над српском милицијом. Према историографији, Монастерлија је уживао неприкосновени ауторитет због своје титуле подвојводе и војничког умећа. Међутим, на основу увида у архивску грађу, извештаје, протоколе и дневнике, морамо да кажемо да то није одраз реалног стања на терену. Иако је Јован Монастерлија играо знатну улогу, једнако важну, а ако не и важнију улогу је имао Антоније Знорић; Павле Деак је такође био истакнут командант српске милиције, али заостајао је за претходном двојицом. Ако погледамо индексе протокола Ратног савета, видећемо да се Антоније Знорић помиње знатно више пута од Монастерлије: разлози са којима се њихова имена доводе у везу су слични, било да се ради о снабдевању, попуњавању људством, ексцесима и инцидентима, преписци итд. Међутим, чини се да је Ратни савет имао много поузданијег сарадника у Антонију Знорићу, ако је судити по обиму комуникације која је текла између њих. Индикативно је да се у Хаслингеновом дневнику Монастерлија помиње свега једанпут, и то под исквареним обликом имена,⁴²⁵ а док се Знорићеви (Зичијеви) хусари помињу неупоредиво чешће. Чак су били уцртани као посебна једница на плану битке. Шта је разлог овој несразмери? На основу увида у грађу, склони смо да искажемо мишљење да је Монастерлија донекле будио нелагоду у аустријским војним круговима својим контактима са патријархом Црнојевићем, и можда испољавањем амбиција које би надилазиле његова овлашћења подвојводе, бар онако како су их замишљали Аустријанци. Стога су настојали да насупрот њему истакну Знорића, називајући га у документима чак старешином „националног народа“ (National Völcker).⁴²⁶ Овом питању биће посвећено још пажње у наредном поглављу.

Шта је онда разлог толике позније Монастерлијине славе? Због чега су му онда цар Леополд и принчеви Водемон и Баденски упутили толике похвале? Мишљења смо да се одговор крије у следећем, веома једноставном објашњењу. Јован Монастерлија је био једини командант из своје генерације који је преживео рат. Антоније Знорић је

⁴²⁵ КА, NL, 1510 (B), Band VI, 39

⁴²⁶ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, Expedit Proto cum Indice (1694), 144

погинуо 1695, а са њим су у гроб отишли и евентуални планови о томе да преузме Монастерлијин положај. Павле Несторовић Деак је починио издају када је са својом комплетном јединицом хусара пребегао преко Рајне у француски табор 1694.⁴²⁷ Због тога су све његове раније заслуге пале у воду. Дакле, Монастерлија је био једини истакнути командант српске милиције који је остао у животу након Карловачког мира. Осим тога, он је подржао Хабзбурге током Ракоцијевог устанка, тако да је тиме још додатно поправио свој статус у очима владајуће куће. Зато сматрамо да је стицајем срећних околности по њега, ушао у историјско сећање и познију историографију као врховни командант српске милиције у Великом бечком рату, иако његов стварни положај није био ни изблиза тако истакнут.

Шта о питању заслуга за велику победу код Сланкамена говори историографија на немачком језику? Осим скоро универзалних хвалоспева главнокомандујућем принцу Лудвигу Баденском – поготову у локалној историографији Баден-Виртемберга, различити аутори су наглашавали улогу разних контингената царске војске, најчешће у складу са сопственим локалним пореклом. Тако је, на пример, у белинском *Militär Wochenblatt*-у у центар пажње стављен бранденбуршки корпус, коме је приписана готово одлучујућа улога, јер је својим сигурним држањем у центру царске војске пружио стабилност поколебаним крилима и, поставивши се као „сидро“, омогућио маневар којим је турска војска опкољена и уништена. Иако је овај опис донекле тачан, не сматрамо да се заслуге за победу могу приписати само једној јединици. Да сваки сегмент аустријског бојног поретка није одиграо своју предвиђену улогу, највероватније би дошло до колапса какав се десио османским снагама.

Укратко, да сумирамо: да није било истрајног десног крила, које је истрајавало у нападима упркос великим губицима, поготову међу официрским кадром, па чак и генералима; затим поузданог центра који није одступио под притиском и који је правовремено притекао у помоћ десном крилу; и коначно, окретног левог крила и

⁴²⁷ Lund, “The Generation of 1683,” 218.

агилне српске и угарске милиције који су брзом и координисаном акцијом извели потпуни обухват непријатеља, победа не би била могућа. Наравно, велике заслуге иду и принцу Лудвигу Баденском, који је умео да правилно оцени ситуацију и благовременим командама преузме konce над током битке, чак и у ситуацији где се чинило да се ратна срећа окреће и да му победа, па и живот полако клизе из руку.

Последице и значај битке код Сланкамена

Велика победа код Сланкамена изазвала је одушевљење на бечком двору и побудила је наду да ће се рат против Османлија убрзо завршити.⁴²⁸ Ова победа је уздигла и престиж цара Леополда, који се потрудио да крунисане главе Европе и званично обавести о свом тријумфу.⁴²⁹ Међутим, када се еуфорија око Сланкамена мало стишала, постало је евидентно да крај рата није извештан. Османлије су остале истрајне у непријатељству; аустријске војне власти су стога донеле одлуку да и у наредне две године (1692. и 1693.) покушају да заузму Београд, у уверењу да је потребан још један коначни напор како би се закључио повољан мир. Међутим, то се није показало као остварљиво из чисто војничког угла. Београд је и даље остао у сигурном османском поседу. Погоршање ситуације на Рајни и у Италији условило је прекоманду Лудвига Баденског на запад, док је заповедништво у Угарској остављено фон Кроју (1693), а касније саксонском кнезу-изборнику Фридриху Августу (1694–1696). Да то није био најбољи избор потврдиле су и обновљене турске офанзивне операције током 1693–1695; иако су оне биле ограниченог обима, било је јасно да су царске снаге донекле испустиле иницијативу из својих руку.

Принц Лудвиг Баденски је стекао велику славу победом код Сланкамена. Унапређен је у чин генерала-лајтанта (*Generalleutnant*), што је представљало највећи чин који би неки војсковођа Светог римског царства могао да добије. То је значило да се у командној структури војске царства налази непосредно иза владара. Признања су стигла и из иностранства – шпански краљ Карлос II произвео га је у витеза реда Златног руна. Баденски је добио и један надимак народног порекла – *Türkenlouis* – који је заслужио том и претходним победама у раду против Османлија. Међутим, година 1692. била је последња у којој је Баденски ратовао против Турака. Крајем те године је прекомандован на Рајну, како би преузео одбрану територије Светог

⁴²⁸ КА, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-9-9

⁴²⁹ HHStA, Ungarische Akten 183-3 Nr.28, Türkenkrieg 1683-1692, Fol. 53-60

римског царства од француских напада који су долазили са друге стране реке. Разлог томе био је двојак: бечке војне власти су сматрале да ће долазак тако истакнутог војсковође стабилизovati стање на фронту. Осим тога, он је био принц од Бадена, територије на југозападу Царства, које је било директно угрожено од Француза. Бечки двор је рачунао да ће великаши Швапског круга (*Reichskreis*) лакше пристати да се покоравају команданту који потиче са њихове територије.⁴³⁰

Битка код Сланкамена означава и једну етапу слабљења Османског царства. Не може се рећи да је опадање османске моћи и криза њихове власти на Балкану уследило као последица само једне битке, нити да је криза легитимитета била апсолутна. Сланкамен означава један важан сегмент прерасподеле моћи на југоистоку Европе и подвлачи неку врсту стратешког еквилибријума успостављеног након њега, односно на неки начин индикује реалан опсег двеју царстава и природну границу између њих.

Важно разлог којим се може објаснити ово исцрпљивање и немогућност даљег напредовања лежи у организацији и логистици ратовања позног XVII века. Наиме, свака европска војска може у току године да напредује највише 600 километара, ако се узме у обзир да је 20 километара дистанца коју војник XVII века може да пређе за један дан. Пошто се од сезоне погодне за поход (мај – октобар) морају одбити дани утрошени на концентрацију војске, организацију снабдевања, логоровање и сличне активности које захтевају мировање, остаје око 30 дана када је војска слободна да се креће.⁴³¹ Стога је свим европским војскама то максимална дистанца на којој могу водити рат, или ако би се употребио модерни израз, да пројектују своју моћ. Следствено томе, тоталан пораз непријатеља у једној бици или у току једне године је за армије Европе неостварив циљ. Чак и када би непријатељ био потпуно разбијен, победник не би могао да га прогони више од неколико километара, јер се онда излагао опасности да остане превише удаљен од сопствених линија снабдевања, или

⁴³⁰ Plassman, *Krieg und Defension*, 141-180

⁴³¹ Perjes, „Army Provisioning,“ 152.

да непријатељ поврати организацију и преокрене свој пораз у локалну победу.⁴³² Ово је важило за сва бојишта Европе: и у Угарској, и на Рајни, Фландрији, северној Италији, Украјини... У питању је било једноставно физичко и материјално ограничење епохе. Да би се непријатељ присилио на мир, били су потребни сукцесивни походи у трајању од неколико година, који би заправо довели до изнуривања противника чиме би се он приволео да призна пораз и склопи мир.⁴³³

Наставак ратовања 1692–1699 и Карловачки мир

Као што је већ било речи, оба противника – Аустрија и Турска – била су исцрпљена након битке код Сланкамена. Осим тога, ситуација на фронту према Француској се погоршавала, поготову у Италији, тако да се фокус операција царских војски морао изместити из Угарске. Ипак, фронт према Османлијама није у потпуности напуштен. И за 1692. годину планиран је напад на Београд. Међутим, због оскудице у провијанту и новцу, концентрација аустријских снага се није могла извршити пре јула. Царска војска се тек средином августа окупила у Осијеку. Ситуација није била боља ни у османском табору. Они су имали око 25.000 војника у Темишвару, око 4.000 у Босни, док је остатак од 31.000 логоровао код Београда, користећи прилику да поправи зидине утврђења. Укупне турске снаге бројале су 60.000 војника.⁴³⁴

Време је и те године било неповољно за ратне операције. Владала је велика врућина; дизентерија је поново харала. Само 14. августа је из строја избачено 200 официра и 3.000 војника услед сунчанице и болести.⁴³⁵ Од 46.500 војника, колико их је номинално било на броју, 32.000 их је било здраво и способно за борбу. Чак је и

⁴³² Исто, 150-151.

⁴³³ Исто, 153-154.

⁴³⁴ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 282

⁴³⁵ Исто, 286

главнокомандујући Лудвиг Баденски пао у постељу. Поход је вођен споро и уз пуно оклевања и одлагања. Једина акција вредна помена било је освајање Титела 18. августа. Баденски је опозван крајем октобра како би преузео команду на Рајни, док је заповедање поверено принцу Кроју. Он није ни покушао да нападне Београд, и пошто се сезона погодна за вођење рата ближила крају, војска се запутила у своје зимовнике у горњој Угарској. Једини успех у овој години била је капитулација Великог Варадина, који се предао крајем јуна.⁴³⁶

Походи вођени на угарском ратишту у наредне четири године (1693–1696) били су првенствено дефанзивне природе. Под вођством принца Кроја предузет је поход са циљем да се освоји Београд 1693, али он се завршио неуспешно. У међувремену су Татари упали у Угарску и опустошили Потисје све до Дебрецена.⁴³⁷ И наредна година (1694) донела је ограничени опсег операција. Једине акције вредне помена биле су освајање османске енклаве Јено северно од Арада у пролеће и тврђаве Ђула у децембру. Тако је у Угарској само Темишвар остао у турском поседу.⁴³⁸

Године 1695. и 1696. биле су сведоци обновљеној османској активности на угарском ратишту. Овај период успона турски војних активности поклопио се мандатој вероватно једног од најнеспособнијих команданата који су предводили царску војску – саксонског кнеза-изборника Фридриха Августа.⁴³⁹ Он је склопио договор са бечким двором, према коме је у замену за одред од 8.000 војника добио 200.000 флорина и врховну команду у Угарској. План за 1695. предвиђао је опсаду Темишвара, међутим због неадекватног спровођења операције, Турци су успели да предузму иницијативу и освоје Тител, а затим у близини Лугоша униште Ветеранијев корпус, који није успео да се споји са главнином царске војске.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Исто, 287

⁴³⁷ Hochedlinger, *Austria's Wars*, 164

⁴³⁸ Исто, 164

⁴³⁹ Angeli, "Die kaiserliche Armee," 289

⁴⁴⁰ Hochedlinger, *Austria's Wars*, 164

Године 1696. окупљена је нова војска чији је циљ поново требало да буде Темишвар. Међутим, ни овај поход није донео никакве резултате. Смрт Јана III Собјеског у јуну 1696. упразнила је престо пољске краљевине. Као један од озбиљних кандидата да постане нови краљ био је саксонски кнез-изборник Фридрих Август. Цар Леополд је подржао његов избор из два разлога. Први је био тај што би се његовим избором спречио долазак про-француског кандидата. Други, и можда важнији разлог био је тај што Фридрих Август не би више командовао царском војском у Угарској. Тако би она била поштеђена неспособне команде и отворило би се место за талентованијег команданта. Човек који је тада преузео команду над војском био је један од најталентованијих војсковођа своје генерације – принц Еуген Савојски. Под његовим енергичним вођством, аустријска војска је успела да Османлијама нанесе тежак пораз код Сенте 1697. Након овог пораза, Османлије су тражиле енглеску медијацију ради закључивања мира. Мир је потписан у Карловцима 26. јануара 1699. Цела Угарска, осим Темишварског Баната, припала је Хабзбурзима. То је био први мировни уговор којим је Османско царство морало да прихвати посредовање европских сила, као и знатне територијалне губитке.⁴⁴¹ Карловачким миром је учињен и први корак ка пацификацији границе између Османског царства и Хабзбуршке монархије.⁴⁴²

Српска милиција након битке код Сланкамена

Супротно често исказаном мишљењу да је након битке код Сланкамена дошло до редукције улоге, броја и значаја српске милиције у рату против Османлија, анализа изворне грађе пружа другачију слику. Важно је напоменути да са опадањем иницијативе коју је до тада имала царска војска и смањивањем обима операција ни

⁴⁴¹ Исто, 164-165

⁴⁴² Никола Самарџић, „Прво уређење Југоисточне Европе - Карловачки мир,“ *Новопазарски зборник* 30 (2007), 91-105.

српска милиција није могла имати прилике да учествује у великим бојевима. Главна специјалност српске (и угарске) милиције било је вођење малог рата. Милиција једноставно није могла да самостално води фронтоске операције, нити да запоседа или брани терен. Само у садејству са редовном војском могла је да постигне знатнију концентрацију на једном месту, као што је то био случај приликом битке код Сланкамена.

Ово релативно затишје нам омогућава да боље сагледамо односе који су владали између команданата српске милиције, као и о погледима аустријских војних власти на њих. У једном допису Ратном савету упућеном поводом планираног сабора у Баји који су заједнички организовали патријарх Црнојевић и подвојвода Манастирлија, изражава се бојазан да би се Раци, који би се тамо вероватно појавили у великом броју, можда одлучили на то да пређу на турску страну.⁴⁴³ Иако се та страховања аустријских војних власти нису остварила, честе преставке и молбе које је Арсеније Црнојевић упућивао двору у вези са заточеним деспотом Бранковићем,⁴⁴⁴ као и блиске везе између патријарха и Манастирлије, усмериле су Ратни савет да се окрене сарадњи са другим истакнутим вођама српске милиције.

Тако се на пример, у извештају о пријему писма Антонија Знорића он назива потпуковником и командантом над „националним народом“ (*National Völcker*).⁴⁴⁵ Овај назив представља интересантну формулацију, ако се узме у обзир да је Манастирлија као подвојвода макар номинално требало да буде старшина српског народа у Угарској. На основу других молби које је Знорић упутио Ратном савету, може се видети да имао амбицију да своје одреде уздигне на ниво редовних пукова аустријске и царске војске. У два наврата је тражио да своје коњанике уреди по узору

⁴⁴³ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, 69

⁴⁴⁴ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, 342

⁴⁴⁵ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, 144

на мађарски или хрватски коњички пук,⁴⁴⁶ а пешадију према узору на немачки пешадијски пук.⁴⁴⁷

Осим тога, Знорић је молио и да му се повери чин, попут других пуковника и да се његова рацка милиција почне плаћати из државне благајне.⁴⁴⁸ Изгледа да су аустријске војне власти размишљале о томе да одговоре позитивно на ове молбе.⁴⁴⁹ Постоји податак да је он добио похвалницу и био одликован на почетку 1694. са прошле и будуће (sic!) заслуге.⁴⁵⁰ Стиче се утисак да су аустријске власти биле склоне да подрже овакве амбиције Антонија Знорића, можда из жеље да створе противтежу патријарху Црнојевићу и подвојводи Манастерлији. Међутим, ти се планови нису могли остварити, јер је Знорић погинуо наредне године (1695) приликом опсаде Лугоша.

Потребно је и кратко се осврнути на употребу вештина лаких коњаника угарске и српске милиције на Рајни, против Француске током Деветогодишњег рата. И ту се може приметити да су ови одреди играли двоструку улогу. Наиме, били су веома ефикасни у пресецању линија снабдевања француске војске; на тај начин је царска војска под командом Лудвига Баденског успела да одбаци Французе преко Рајне практично без већег ангажовања главнине снага.⁴⁵¹ Међутим, проблем се налазио у томе што хусари на Рајни нису правили разлику између пријатељске и противничке територије, или између „немачких“ и „француских“ волова. Стога је царска војска била приморана да одвоји посебне снаге које би имале да пазе на понашање хусара, што је онда доводило у питање предности њиховог боравка на Рајни.⁴⁵² Ствари су се

⁴⁴⁶ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, 144

⁴⁴⁷ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, 206

⁴⁴⁸ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, 288

⁴⁴⁹ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 393, 281

⁴⁵⁰ КА, ZSt, HKR, HR, Bücher 394, Kanzley Reg. Proto (1694), 36

⁴⁵¹ Plassman, *Krieg und Defension*, 202-207.

⁴⁵² Исто, 279-280.

додатно закомпликовале када је Павле Несторовић Деак пребегао са целим својим хусарским пуком Французима.⁴⁵³ Он је овим чином у потпуности поништио све своје раније заслуге, које је стекао ратујући за Хабзбурге.

Судбина генерала

Требало би рећи и неколико речи о судбини значајних војсковођа који су предводили царску војску или њене делове у рату на угарском фронту. Пре свега пажњу се мора посветити принцу Лудвигу Баденском чији су личност и стил командовања обележили године између 1689. и 1692. Он је био комплексна личност. Његово држање и породичне везе отворили су му многа врата и задобили наклоност утицајних личности на бечком двору и аристократским круговима Аустрије и Светог римског царства. Међутим, његов темперамент се показао као мач са две оштрице. Заједљив, често дрзак, склон „паметовању“ (*Besserwisserei*) и неприкривеном исказивању антипатија – све ове црте личности доводиле су га у бројне конфликте са утицајним људима на двору цара Леополда.⁴⁵⁴ Посебно је била снажна његова антипатија према принцу Еугену Савојском. Њихово заједничко командовање у једном наредном рату – Рату за шпанско наслеђе – било је испуњено бројним трзавицама и сукобима. Радило се о години 1704, када је у фокусу савезника био покушај избацивања из рата француског савезника Баварске и протеривање француске војске са територије Светог римског царства. Операције су заједнички водили принчеви Баденски и Савојски у заједништву са енглеским војсковођом

⁴⁵³ Lund, “The Generation of 1683,” 218.

⁴⁵⁴ Marco Müller, “Der ‘Türkenlouis’ Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und die Türkenkriege,” у *Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit*, ур. Wolfgang Froese и Martin Walter (Gernsbach: Casimir Katz Verlag, 2005), 21

Марлбором.⁴⁵⁵ Лудвиг Баденски је имао лоше, затегнуте односе са двојицом команданата, почев од чисто личног анимозитета до озбиљног неслагања око избора стратегије и тактике. Пошто је идеја његових колега била да се Баварска опустоши и на тај начин ефективно избаци из рата, јер тако не би могла да издржава сопствену војску, нити да служи као база француске војске. Лудвиг Баденски је био веома озлојеђен оваквим поступком, говорећи да „Он жели да се бори као генерал, а не као хусар.“⁴⁵⁶

Осим ових његових личних, особина, квалитета и мана, главни фокус нашег интересовања је, природно, његов начин командовања и стил вођења ратних операција. Изузимајући природна ограничења ратне технике у XVII веку (снабдевање, покретљивост, комуникације, наоружање), стил руковођења принца Баденског може се окарактерисати као одлучан, онај који инсистира на хитности у маршу и маневру, који пуно рескира и пуно задобија и као онај који из неприлике излази једнако брзо као што је у њу и доспео. Иако је овакав начин можда деловао спектакуларно, и заиста доносио велике успехе, мора се истаћи да се често стицао утисак да су ствари висиле о концу. Још једна од његових одлика је брзо размишљање и сналажење у кризним ситуацијама и доношење исправних одлука.

Иако су операције у Србији 1689. пружале неколико примера који би могли одлично да илуструју стил командовања Баденског, попут битке код Баточине, опсаде Ниша и Видина, можда најбољи пример представља сама битка код Сланкамена. Када се испоставило да напад на Београд није било могуће извести, Баденски је донео одлуку да се изведе одступање са идејом да се непријатељ извуче на отворено. Када се то није остварило на начин на који је желео, повукао се према узвишењу код Сланкамена и утврдио се у исчекивању турског напада. Када се то показало као лоша

⁴⁵⁵ Max Plassman, „Erfolgreiche Abwehr. Ludwig Wilhelm von Baden als Oberkommandierender am Oberrhein,“ у *Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit*, ур. Wolfgang Froese и Martin Walter (Gernsbach: Casimir Katz Verlag, 2005), 50-51.

⁴⁵⁶ Pepper, „Operational art,“ 197.

одлука, јер их је турска војска једноставно заобишла, био је принуђен да изврши ротацију своје комплетне војске за 90 степени удесно. Због положаја у који је био доведен, једино што му је остало било је да нареди општи напад; од тог тренутка то је била буквално борба на живот и смрт. Исход битке се колебао, а чак се чинило да Турци у једном тренутку имају предност, па можда и победу у својим рукама. Тада је Баденски добро проценио ситуацију и донео исправну одлуку да се изврши обухватни маневар левим крилом. То је био одлучујући тренутак битке који је сломио отпор на турском десном крилу и довео до колапса њиховог бојног поретка и, последично, катастрофалног пораза. Овде се може јасно видети пресек командне вештине принца Лудвига Баденског – од предузимања ризичних потеза, преко погрешних процена које су га довеле у невољу, до исправног резонувања и преузимања иницијативе, и коначно жељених резултата. У ову сврху би илустративна била и анализа кампање у Ердељу, што је можда тема за неко посебно истраживање.

У сваком случају се мора истаћи да је Баденски био способан војсковођа и да су му успеси у рату са Турцима донели највише војне почести и народни надимак *Türkenlouis*, али да у поређењу са својим рођаком Еугеном Савојским ипак није задобио искрено признање оличено у синтагми „племенити витез“ (*Der Edler Ritter*). Узрок томе се налазио у чињеници да је имао незгодан темперамент, да се препуштао налетима беса, да је био „паметњаковић“, односно неко ко свакоме и свачему проналазио мане. Осим тога, био је горд и арогантан, а поседовао је и снажну жељу да се уздигне и побољша свој положај – што само по себи не би било спорно, али он је на томе радио без икаквог такта и дипломатске вештине.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Müller, „Der *‘Türkenlouis’*,“ 21. Wolfgang Froese, „*‘Nicht Geringeres verfolgen’*,“ у *Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit*, ур. Wolfgang Froese и Martin Walter (Gernsbach: Casimir Katz Verlag, 2005), 55.

Баденски је заједно са Карлом Лотариншким⁴⁵⁸ био против истовременог вођења рата на два фронта. Цар Леополд се са овим мишљењем није сложио и рат на југоистоку је настављен. Војска коју је Баденски добио била је сувише мала да би са успехом могла да изврши постављене задатке. Видин, Ниш и Београд су поново пали у руке непријатеља, а последично са њима и цела Србија, док су се царски положаји у Ердељу једва одржали.⁴⁵⁹

Победа код Сланкамена је Баденском донела највеће могуће војно признање – био је постављен у највиши чин у царској војсци – *Generalleutenant* – што је значило да само цар Светог римског царства има већи ауторитет од њега у војним стварима.⁴⁶⁰ Да бисмо илустровали колико је значано ово признање било, навешћемо да су током постојања Светог римског царства немачког народа осим њега само још четворица других војсковођа добила ову част – Отавио Пиколомини, Рајмундо Монтекуоли, Карло Лотариншки и Еуген Савојски.⁴⁶¹ Осим тога, Баденски је био одликован и орденом Реда златног руна од стране шпанског краља. Међутим, ни сам церемонијал у Бечу којим су прослављени овај догађај није прошао без трзавица. Према царичином налогу, церемонијал није био у потпуности посвећен Лудвигу Баденском, већ је искоришћена прилика да се одликује и царичин брат, што принц Баденски није лепо примио.⁴⁶²

Већ је било речи да је Лудвиг Баденски био у лошим односима са Еугеном и Марлбороом. Одлучујућа битка код Хехштета је била добијена без његовог

⁴⁵⁸ HHStA, Ungarische Akten 427-37, Herzog Karl von Lothringen schreibt an Kaiser Leopold I. wegen eines mit den Türken zu schließenden Friedens, 1689.04.09, fol. 147-148.

⁴⁵⁹ Müller, "Der 'Türkenlouis'," 29.

⁴⁶⁰ Исто, 31.

⁴⁶¹ Tatjana Lemke, "Pflichtbewusst bis zuletzt. Die späten Jahre des Türkenlouis," у *Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit*, ур. Wolfgang Froese и Martin Walter (Gernsbach: Casimir Katz Verlag, 2005), 95. Aloys Schulte, "Die Schlacht bei Slankamen (19. August 1691)", Beilage zur Allgemeinen Zeitung 230, 20. August 1891, 4. Сачувано у Ратном архиву под сигнатуром KA, FA, AFA, 197 Türkenkrieg (1691), 1691-8-1 ½

⁴⁶² Müller, "Der 'Türkenlouis'," 31.

учешћа.⁴⁶³ Још један извор неслагања налазио се у томе што он свој чин *Generalleutenant*-а није схватао само као празну титулу, већ је сматрао да је дужан да има важну, па чак и одлучујућу реч у вези са војним питањима.⁴⁶⁴ Наравно, то је стварало тензије са млађом генерацијом војсковођа попут принца Еугена и Марлбороа; осим тога, након смрти цара Леополда је дошло до сукоба и неспоразума са његовим сином, новим царем Јосифом. Јосиф је посматрао Лудвига Баденског као старог (и фигуративно и буквално) сарадника свог оца, као особу склону оклевању и увек неодлучну. Међутим, ова оцена није одговарала стварности. Оно што је он интерпретирао као неодлучност и оклевање је заправо било држање и промишљеност човека који је обиловао ратним искуством. Без обзира на то, нови цар Јосиф је био пун животне енергије и жеље за радом – особине које нису биле карактеристичне за Хабсбурге.⁴⁶⁵ Стога је било природно да се више ослањао на савете људи попут принца Еугена Савојског или Марлбороа.⁴⁶⁶ Међутим, упркос свим неслагањима, никоме у Бечу није падало на памет да Лудвига Баденског замене неким другим генералом. Он је до смрти остао на свом положају.⁴⁶⁷

Насупрот овој донекле фрустрирајућој каријери принца Баденског стоји личност Еугена Савојског, веома харизматичног и омиљеног команданта међу војницима и официрима. Он је стекао легендарни статус још за време свог живота. Та слава се временом само увећавала, да би до XX века достигла епске пропорције. Последично, принцу Еугену је посвећено мноштво биографија које су, природно, биле неуједначеног квалитета.⁴⁶⁸

⁴⁶³ Plassman, „Erfolgreiche Abwehr,“ 51.

⁴⁶⁴ Lemke, „Pflichtbewusst bis zuletzt,“ 95.

⁴⁶⁵ Charles Ingraо, *Josef I. Der vergessene Kaiser* (Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1982)

⁴⁶⁶ Wolfgang Froese, Martin Walter (hrsg.), *Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit*, Casimir Katz Verlag, Gernsbach, 2005, 97

⁴⁶⁷ Lemke, „Pflichtbewusst bis zuletzt,“ 98-99.

⁴⁶⁸ Као најбоље могле би се издвојити Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie, I-V* (Wien: Verl. für Geschichte u. Politik, 1963-1965) и Arneth, Alfred. *Prinz Eugen von Savoyen, I-III* (Wien, 1858)

Неоспорно је да Еуген Савојски представља једног од највећих војсковођа свих времена, али поставља се питање да ли би његови тријумфи, поготову онај код Сенте 1697, били могући без претходних победа које су задобили његови претходници? Већ је било речи о томе да се у XVII веку непријатељ није могао поразити и натерати на капитулацију или мир након само једне битке. Стога Карловачки мир (1699) није уследио као директна последица пораза Османлија код Сенте, већ због низа претходних изгубљених битака, од којих је Сента била само последња у низу.

Друге војсковође које су предводиле царску војску у Угарској су остале на маргинама историјског сећања. Карло Лоренски, један од твораца победе под Бечом 1683, никад није достигао славу Баденског и Савојског. О њему су објављиване само две, сада већ застареле, биографије.⁴⁶⁹ Ни други велики командант, Макс Емануел, није био у фокусу историјске науке. Он је имао потенцијал да постане веома велики и утицајан, због свог изразитог војничког талента и одличних веза са бечким двором и династијом Хабзбурга. Међутим, пошто је у наредном рату – Рату за шпанско наслеђе – променио страну и стао уз Француску. То се показало као кобан потез, јер је његова Баварска била окупирана и опустошена, а он се до краја рата борио са остатком своје војске у изгнанству. Након окончања непријатељстава био му је забрањен повратак, и живео је до смрти у Француској, скрајнут од свих политичких дешавања. Историографија му није посветила посебну пажњу. Издваја се његов приказ као војсковође од Маркуса Јункелмана.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ A. Möller, *Leben des Herzogs Karl V. von Lothringen, kaiserlichen Oberfeldherrn* (Wien, 1864); P. Wentzke, *Feldherr des Kaisers. Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen* (Leipzig, 1943)

⁴⁷⁰ Junkelmann, *Kurfürst Max Emanuel*

Закључна разматрања

Битком код Сланкамена одлучена су два важна територијална питања. Прво, Панонска низија је ослобођена турске власти, чиме је Османска империја коначно потиснута из средње Европе. Друго, утврђена је гранична линија између две царевине на Сави и Дунаву која није нарушена до самог краја XVIII века. Турска након Карловачког мира (1699) није озбиљно ни покушавала да поврати области северно од ове линије, док се сваки сваки покушај Аустрије да завлада областима јужно од Саве и Дунава показао као неуспешан (поход 1788-1791) или привремен (1718-1739). Аустрија у тим епохама једноставно није имала могућности и снаге, али ни воље да загосподари областима између Београда и Скопља.

Хабзбуршка монархија након Бечког рата постаје велика сила, по територијалним, војним, економским и политичким критеријумима тог доба. Њено тежиште се измешта ка истоку и југоистоку припајањем огромних угарских пространа, и повлачи се из Светог римског царства немачког народа, где више не може да игра онакву улогу какву је раније настојала да има, што је у будућности отворило простор за појаву неке нове силе у немачким земљама. Усмеравање Аустрије на исток отворило је централној Европи простор, вакуум који је нека друга сила могла да попуни. Последични успон Пруске може се разумети и као последица тога. Постоје мишљења у историографији да продор Аустрије у Панонију представља заправо продор атлантске Европе у Угарску. Аустрија доноси европске вредности, схваћене у контексту XVII века, на територију Угарске.

Велики бечки рат се наставио и након битке код Сланкамена. Трајао је још осам година и био је обележен променљивом ратном срећом. Могу се утврдити две тенденције које су обележиле ратовање у Угарској након битке. Пре свега, на сцени је било премештање аустријског фокуса према Рајни и прекоманда дотадашњег главнокомандујућег Лудвига Баденског на западни фронт. Затим можемо

идентификовати обнављање турских активности, када је њихова војна сила настојала да поврати изгубљене територије у Угарској. Она је делимично била успешна, користећи се тиме што су царске снаге биле концентрисане у рату на Рајни и у северној Италији, као и да је команда на угарском ратишту била знатно мањег квалитета у односу на претходне године. Завршни преокрет је уследио 1697. након битке код Сенте, где је османској војсци нанет тежак пораз. Османлије су брзо након тога затражиле посредовање Енглеске и Низоземске у мировним преговорима, и мир је склопљен у Карловцима почетком 1699.

Како се може објаснити да тако велика и значајна битка, попут Сланкамена, није донела опипљиве резултате одмах по свом окончању? На примеру битке код Сланкамена могу се јасно сагледати сва ограничења ратне технике позног XVII века, односно она јасно показује да ниједна савремена армија није у могућности да непријатељу нанесе фаталан пораз у рату. Рат није било могуће добити само једном битком, без обзира колико је та победа била велика или величанствена. Услед привредних, транспортних, комуникационих, санитарских и организационих услова који су владали у тој епохи, рат се није могао водити у континуитету који би довео до коначног пораза противника. Рат у XVII веку може се посматрати као низ редовних годишњих циклуса, условљених горе наведеним факторима. Свега неколико летњих месеци било је подесно за вођење борбе, док се војска током јесени, зиме и раног пролећа склањала у зимовнике. Зимске операције у овој епохи су биле изузетно ретке. У току године када је време дозвољавало ратне операције, војске XVII века су имале сувише мало времена да савладају противника на одлучујући начин. Чак и у случају када би се противнику нанео тежак пораз, ратовање се морало прекидати ради зимске паузе, што је пораженом омогућавало да се реорганизује и наредне године поново суочи са непријатељем у мање-више истом стању као и претходне. Као сликовите примере овог тренда могло би се навести османско ангажовање у Великом бечком рату, када се чинило се да су њихови људски ресурси неисцрпни. Они су црпели људске ресурсе са три континента, а територијално је њихово царство било веће од неколико западноевропских држава узетих заједно.

Битка код Сланкамена означава и једну етапу слабљења Османског царства. Не може се рећи да је опадање османске моћи и криза њихове власти на Балкану уследило као последица само једне битке. Сланкамен означава један важан сегмент прерасподеле моћи на југоистоку Европе и подвлачи неку врсту стратешког еквилибријума успостављеног након њега, односно показује реалан опсег двеју царстава и природну границу између њих.

Како се битка код Сланкамена вреднује у односу на друге битке Великог бечког рата или према другим великим окршајима своје епохе? Може се рећи да се она налази у самом врху – већ су је савременици окарактерисали као најжешћу и најкрвавију битку XVII века. Осим тога, битка одлично илуструје и једну од највећих предности аустријске војске у XVII веку – способност вођења „малог рата”, односно герилског рата, рата ниског интензитета. Аустријска војска је маестрално користила лако покретљиве коњанике и пешаке за извиђање, заседе, препаде, отимање провијанта, пресецање линија снабдевања и слично. Сама лака коњица (српска и угарска) имала је значајну улогу у бици код Сланкамена, али је ипак претерано приписати јој комплетне заслуге за победу. Та сарадња редовне пешадије и коњице и нерегуларних јединица била је врло плодна и донела је Аустрији титулу мајстора вођења малог рата у том добу. Тај спој редовних и нередовних јединица давао је велику флексибилност војсци Хабзбуршке монархије. Она је могла да се ефикасно бори и против Европљана и њихових линијских формација и против Турака и „ројева“ њихове пешадије, а првенствено коњице.

Аустријска војска је кроз Велики бечки рат градила борбено и командно искуство и ту је стекла способност велике оперативне прилагодљивости. Врло флексибилно је могла да се бори против било ког противника. Њене способности могу се окарактерисати као једна увежбана импровизација. Аустријска војска, иако је често била омаловажавана од савременика, никад заправо није била слаба као што је изгледала, нити је била јака онолико колико су можда сами Аустријанци мислили,

мада су они вероватно имали и најреалистичнију процену својих снага. Ова двозначност и немогућност да непријатељи тачно оцене њену снагу може се разумети и као нека (ненамеравана) камуфлажна одлика.

Битка код Сланкамена је за српски народ била од изузетне важности јер је довела до вишеструких промена у односу на њихов претходни положај. Иако се доношење привилегија поклопило са даном битке (19. август), окршај код Сланкамена није утицао на ту одлуку; била је то само случајност. Међутим, цео српски ангажман на страни Хабсбуршке монархије у Бечком рату допринео је додељивању привилегија, односно задобијању специјалног статуса у Угарској. За тај нови статус је осим војног учешћа заслужна и Велика сеоба из 1690. У историографији је постојао спор о томе колико се људи заправо преселило у Угарску, као и да ли је патријарх Арсеније III Црнојевић организовао сеобу. Иако је сам Арсеније процењивао број учесника Сеобе на 30.000 или 40.000 људи, познији историчари су говорили о броју од 40.000 породица, што би имплицирало да је број досељеника био већи од 300.000. Иако је Црнојевић највероватније тачно оценио број учесника Сеобе, сама бројност није донела промену на територији Угарске. Ту промену је донео посебан статус који су ти досељеници задобили за себе и за све Србе који су живели на том простору. На тај начин је побољшан и положај староседелаца и целокупног српског становништва у Угарској, које се нашло обједињено под тим привилегијама. Тако на неки начин се изнова формулише заједница Срба, односно може се говорити о њиховом издвајању и уобличавању као ентитета у Угарској.

Поменуте привилегије задобијене у последњој деценији XVII века утицале су и на будућу проблематику односа са другим народима Угарске. Новостечени статус Срба у Угарској био је сасвим у духу времена и у складу са начином размишљања и уређивања односа између владара и двора са једне стране, и неке друштвене групе са друге стране. Међутим, такво решење је оптеретило будуће односе између народа Угарске, Мађара, Срба и Хрвата, када је каснији успон национализма довео до заоштравања односа. Иако су саме привилегије инкорпориране у угарске законе

1790, и на тај начин фактички укинуте, тај посебан статус који су Срби добили крајем XVII века свакако је имао дуготрајне последице.

Важно је и осврнути се на српско учешће у Великом бечком рату у оквиру аустријске војске. Срби су учествовали на два начина: пре свега у оквиру српске односно рацке милиције коју су чиниле лако покретљива коњица (хусари) и пешадија. Други вид били су стари одреди из војне крајине. Након Карловачког мира је проширена војна граница уз Саву, Тису и Мориш; на том простору су аустријске војне власти настојале да населе Србе који су се борили против Турака током Бечког рата у ове нове области војне границе и да их на тај начин потпуније уклопе у свој војни систем. Постојање тих оружаних формација које су чинили припадници српског народа могу се посматрати као гарант привилегија и верске самосталности.

Једна од битних карактеристика која се огледа кроз Бечки рат и битку код Сланкамена је развој оперативне сарадње између редовне аустријске војске и нередовне српске и угарске милиције, хусара, пандура, хајдука и сличних формација. Та сарадња је аустријској војсци давала једну врсту тактичке флексибилности, динамике на бојном пољу, које друге европске војске тог доба нису имале. Међутим, упркос овој сарадњи, аустријски команданти се нису превише интересовали да боље упознају ко се све бори у редовима нерегуларних јединица. Аустријским генералима није била важна унутрашња структура и композиција тих јединица, па ни њихов тачан број. Та незаинтересованост је проистицала из неразумевања, па можда и презира који су царски команданти гајили према начину ратовања нередовних јединица, који их је превише подсећао на разбојништво. Ипак, то их није спречавало да се користе српском и угарском милицијом. Њихова сарадња и заједничка дејства на терену била су успешна, што је био фактор који је довео до остваривања главног ратног циља – ослобађања Угарске од турске власти.

ИЗВОРИ

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

Österreichisches Staatsarchiv (Беч, Аустрија)

Kriegsarchiv (КА)

- Feldakten (FA), Alte Feldakten (AFA):
 - 194 (1689 I-IX Türkenkrieg)
 - 195 (1689 X - XIII Türkenkrieg)
 - 196 (1690 Krieg gegen Frankreich. Türkenkrieg)
 - 197 (1691 Türkenkrieg, 1691)

- Zentralstellen (ZSt), Wiener Hofkriegsrath (HKR), Bücher:
 - 386/1 (Protokoll-Registratur mit Index, 1691)
 - 386/2 (Justiz-Protokoll mit Index, 1690-1691)
 - 393 (Protokoll-Expedit mit Index, 1694)
 - 394 (Protokoll-Registratur mit Index, 1694)

- Akten:
 - Akten 70, Exp./Jän.-Reg./Dez. (1690-1694)

- Karten- und Plansammlung (KPS), Kartensammlung (KS):
 - H III c 124 – 1691

- Militärische Nachlässe (NL):
 - 1510 (B)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

- Kriegsakten:
 - 173 Kriegsakten, 1691

- Staatenabteilungen (StAbt), Türkei I:
 - 159 Turcica 1691, (1691.03-1691.08)

- Ungarische Akten:
 - 183-3 Ungarische Akten, Nr.28, Türkenkrieg 1683-1692
 - 427-37 Ungarische Akten, Herzog Karl von Lothringen schreibt an Kaiser Leopold I. wegen eines mit den Türken zu schließenden Friedens, 1689.04.09

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

- Sammlungen und Selekte (SUS), Autographensammlung (AUTO):
 - 181 Ludwig, Markgraf von Baden (1691)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

Abelinus, Johann Philipp, Matthaeus Merian и Heinrich Oraeus. *Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten...* Bd 13. Frankfurt am Main, 1702

Abelinus, Johann Philipp, Matthaeus Merian и Heinrich Oraeus. *Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten...* Bd 14. Frankfurt am Main, 1702

Veterani, Federico, Carl A. zu Waldeck. *Des Grafen Veterani, Kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und den angränzenden Provinzen vom Jahre 1683 bis 1694 Mit vielen Anmerkungen, Berichtigungen und Erläuterungen durch Beyspiele aus der Geschichte der neuern Türkenkriege*, Dresden, 1788

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, III, 1680-1683, yp. Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Leipzig: K.F. Koehler Verlag, 1938

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, V, 1687-1690, yp. Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin: Akademie Verlag, Hildesheim: Georg Olms Verlag, New York, 1970

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel*, VI, 1690-1691, yp. Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin: Akademie Verlag, Hildesheim: Georg Olms Verlag, New York, 1970

Memoires sur les Campagnes du prince Louis de Baden, Contre les Turcs, et les Francois en Hongrie, et sur le Rhin Bruxelles, 1787.

Montecuculi, Raymundi. *Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten*. Leipzig, 1736

Tagebuch eines Soldaten des fränkischen Truppenkontingents aus dem Feldzug gegen die Türken bis zur Einnahme von Belgrad durch Kurfürst Max Emanuel (S. 1. 1688)

ЛИТЕРАТУРА

Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs (yp.). *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. I-I. *Einleitung zur darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. Wien, 1876

Angeli, Moriz Edlen von. "Die kaiserliche Armee unter dem Ober-Commando des Markgrafen Ludwig von Baden in den Feldzügen 1689-92 gegen die Türken," *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* 2 (1877), 135-184; 217-292.

Angeli, Moriz Edlen von. „Der krieg mit der Pforte 1736 bis 1739," *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* V (1881), 247-338; 409-479

Angeli, Moriz Edlen von. „Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685," *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* (1885), 197-257.

Angeli, Moriz Edlen von (yp.). *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. I-II. *Felzügen gegen die Türken 1687-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*. Wien, 1876

Arneth, Alfred. *Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls grafen Guido von Starhemberg, 1657-1737*. Wien, 1853

Arneth, Alfred. *Prinz Eugen von Savoyen*. I-III (1663-1707). Wien, 1858

Aston, Trevor Henry (yp.). *Crisis in Europe, 1560-1660: Essays from Past and Present*. London: Routledge, 1965

Barker, Thomas M. *Doppeladler und Halbmond: Entscheidungsjahr 1683*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1982

Berlic, F. *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*. Wien, 1854

Black, Jeremy. (yp.). *Warfare in Europe 1650–1792*. Aldershot: Ashgate, 2005

Braubach, Max. *Prinz Eugen von Savoyen: eine Biographie, I-V*. Wien: Verl. für Geschichte u. Politik, 1963-1965

Brodel, Fernan. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka, III, Vreme sveta*. Beograd, Novi Sad: Službeni list, Stylos, 2007

Brodel, Fernan. *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II, II*. Beograd-Podgorica: Geopoetika-CID, 2001

Bromley, J. S. (yp.). *The New Cambridge Modern History, Vol. 6: The Rise of Great Britain and Russia 1688 – 1715/25*. Cambridge, 1971

Bues, Almut. (yp.). *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005

Wallerstein, Immanuel. *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. New York: Academic Press, 1980

Vaniček, Franz. *Specialgeschichte der Militärgrenze*. I. Wien, 1875

Wentzke, P. *Feldherr des Kaisers. Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen*. Leipzig, 1943

Веселиновић, Рајко. *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*. Београд, 1929

Веселиновић, Рајко. „Ко су 'Албанци' и 'Клименти' у аустријским изворима с краја XVII века?“ *Зборник Матице српске за друштвене науке* 25 (1960), 93-124

Веселиновић, Рајко. „Око проучавања Велике сеобе Срба 1690“ *Зборник Матице српске за друштвене науке* 10 (1955)

Веселиновић, Рајко. „Развитак мисли о српској државности у ослободилачким покретима и устанцима током XVI-XVII столећа“ *Историјски часопис* 21 (1976)

Веселиновић, Рајко. „Ратови Турске и Аустрије 1683-1717 године“ у: *Историја Београда*. I. ур. Васа Чубриловић. Београд: Просвета, 1974, 465-519

Веселиновић, Рајко. „Тома Распасановић (Raspassani) и његов рад за аустро-турског рата крајем XVII века. Расправа из културне и војно-политичке историје“ *Зборник Матице српске, серија друштвених наука* 12 (1956)

Vehse, Eduard. *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation, XXV*. Hamburg, 1853

Wheatcroft, Andrew. *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*. New York: Basic Books, 2009

Gerba, R. „Die kaiserlichen in Albanien 1689“ *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* NF II (1888), 115-179

Geschichte des K. und K. Infanterieregiments Markgraf von Baden No. 23, I, 1672-1811 (Budapest 1911), 84-87

Goffman, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Grove, Jean M. *The Little Ice Age*. New York: Routledge, 2012

Davies, Brian J. (yp.). *Warfare in Eastern Europe, 1500-1800*. Leiden: Brill, 2012

„Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen die Türken in Ungarn im Jahre 1686,“
Mittheilungen des K.K. Kriegs-Archivs (1886), 1-126

Diersburg, Philipp Röder von. *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*. I-II. Karlsruhe 1839/42

Ekberg, Carl J. „From Dutch to European War: Louis XIV and Louvois Are Tested,“
French Historical Studies 8/3 (1974), 398-408.

Зиројевић, Олга. „Il famoso ponte d'Essek“ *Зборник Матице српске за историју* 35 (1987), 83-90

“Zur Erinnerung an den Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden und die Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691“, Beilage zu Nr. 228 der Karlsruher Zeitung, 21. August 1891.

Ивић, Алекса. *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-поморишке границе (1703)*. Нови Сад, 1929

Immich, Max. *Geschichte des Europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789*. München, Berlin, 1905

Ingrao, Charles. *Josef I. Der vergessene Kaiser*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1982

Ingrao, Charles. *The Habsburg Monarchy 1618 – 1815*. Cambridge, 2000

Junkelmann, Marcus. *Kurfürst Max Emanuel von Bayern als Feldherr*. München: Herbert Utz Verlag, 2000

Jutikkala, Eino. „Can the Population of Finland in the 17th Century be Calculated?“ *Scandinavian Economic History Review* 5/2 (1957), 155-172.

Jutikkala, Eino. „The Great Finnish Famine in 1696-97,“ *Scandinavian Economic History Review* 3/1 (1955), 48-63.

Carsten, F. L. (yp.). *New Cambridge Modern History V, The Ascendancy of France 1648-1688*. Cambridge: Cambridge University Press, 1961

Klopp, Onno. *Das Jahr 1683 und der folgende grosse Turkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*. Graz, 1882

Костић, Мита. „О постанку и значењу тзв. 'Инвитаорије' Леополда I балканским народима од 6. априла 1690.“ *Историски часопис Српске академије наука* 2 (1949-1950), 144-156

Костић, Мита. „Прилози историји српско-арбанаског устанка“ *Архив за арбанаску старину, језик и етнологију* 2 (1924), 11-20

Костић, Мита. „Спаљивање Скопља 26-27 октобра 1689,“ *Јужна Србија* 1 (1922), 121-128

Коцић, Марија. *Венеција и хајдуци у доба Морејског рата*. Београд: HESPERIAedu, Научно друштво за историју здравствене културе, 2013

Marija Kocić, *Turska u međunarodnim odnosima 1688-1699: put u evropsku diplomatiju*
Beograd: Hesperiaedu, 2014

„Kriegs-chronik Österreich-Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie. III theil. Der südöstliche Kriegsschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone, in Dalmatien und Bosnien“ *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs* NF III (1889), 41-142

Cullen, Karen J., Christopher A. Whatley и Mary Young, “King William's III Years: New Evidence on the Impact of Scarcity and Harvest Failure during the Crisis of the 1690s on Tayside,” *The Scottish Historical Review* 85/220-2 (2006), 250-276.

Landersdorfer, Melchior. *Das Schicksal der bayerischen Soldaten im Türkenkrieg- Krankheiten, Hunger, Marsch und Gefechtsverluste, Militärsanitätswesen*. München, 1984

Leitsch, Walter. „Warum wollte Kara Mustafa Wien erobern?“ *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Neue Folge 29/4 (1981), 494-514

Leitsch, Walter и Max Demeter Peyfuss. „Dreihundert Jahre seit dem Entsatz von Wien 1683: Tagungen, Publikationen und Ausstellungen“ *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* Neue Folge 32/3 (1984), 392-408

Marr, Anton. приказ *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken I* од Philipp Röder von Diersburg, *Oestreichische militärische Zeitschrift* 2/4-5 (1840), 83-100; 188-202

Martens, Karl von. *Allgemeine Geschichte der Türken-krieg in Europa, von 1356 bis 1812*. I-II. Stuttgart, 1829

Mat'а, Petr и Thomas Winkelbauer (yp.). *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006

Mikoletzky, Lorenz. (yp.). *Bericht über den einundzwanzigsten österreichischen Historikertag in Wien*. Wien: Verband Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine, 1998

Möller, A. *Leben des Herzogs Karl V. von Lothringen, kaiserlichen Oberfeldherrn*. Wien, 1864

Mrgić, Jelena. „Tracking the Mapmaker: The Role of Marsigli's Itineraries and Surveys at Karlowitz and Passarowitz“ u: *The Peace of Passarowitz, 1718*. Charles Ingraio, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj (yp.). West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2011

Müller, Eugen von. „Das Brandenburgische Hülfskorps unter dem Markgrafen Ludwig von Baden in der Schlacht bei Slankamen am 19. August 1691.“ *Militär-Wochenblatt* 72-73 (1891), 1833-1852; 1872-1887

Neuwirth, Victor Ritter von. *Geschichte des K. und K. Infanterie-Regimentes Alt-Starhemberg Nr. 54*. Olmütz: Ed. Hölzel, 1894

Plassmann, Max. *Krieg und Defension am Oberrhein: die vorderen Reichskreise und Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden, 1693-1706*. Berlin: Duncker&Humbolt, 2000

Place, Richard. „Bavaria and the Collapse of Louis XIV's German Policy, 1687-1688,“ *The Journal of Modern History* 49/3 (1977), 369-393.

Place, Richard „The Self-Deception of the Strong: France on the Eve of the War of the League of Augsburg,“ *French Historical Studies* 6/4 (1970), 459-473.

Поповић, Душан. *Велика сеоба Срба 1690*. Београд, 1954

Поповић, Јован. *Војна у Србији 1689*. Београд, 1898

Pribram, Alfred Francis. *Franz Paul Freiherr von Lisola – 1613-1674 – und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894

Радонић, Јован. *Ђурађ II Бранковић*. Цетиње, 1955

Радонић, Јован. *Од прве опсаде Беча до Велике сеобе*. Војводина I. Нови Сад, 1939

Радонић, Јован. „Српска народна скупштина у Београду у јуну 1690.“ *Београдске општинске новине* 58/6 (1940), 517-522

Радонић, Јован и Мита Костић. „Српске привилегије од 1690 до 1792“ *САНУ, Посебна издања ССХХV, Одељење друштвених наука, нова серија* 10 (1954)

Радусиновић, Милорад П. „Неколико записа о бици код Сенте 1697. године,“ *Зборник Матице српске за историју* 73 (2006), 155-161

Rauscher, Peter. (ур.). *Kriegführung und Staatsfinanzen*. Munster: Aschendorff, 2010

Руvaraц, Иларион. *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Чарнојевићу са три излета о Великој сеоби*. Београд, 1896

Руvaraц, Иларион. *Стари Сланкамен*. Земун: штампарија Симе Пајића, 1892

Самарцић, Никола. „Битка код Сланкамена 1691.“ *Зборник Матице српске за историју* 45 (1992), 7-33

Самарцић, Никола. “Битка код Харшања 1687. године у европској историји”
Историјски часопис 35 (1988), 75-87

Самарцић, Никола. „Имре Текели на Дунаву (1688-1690),“ *Историјски часопис* 36 (1989), 81-97

Самарцић, Никола. „Прво уређење Југоисточне Европе - Карловачки мир,“
Новопазарски зборник 30 (2007), 91-105.

Самарцић, Никола. “Савремена страна штампа о Великој сеоби Срба 1690. године”
Историјски часопис 32 (1985), 79-103

Самарцић, Никола. *Француска и Турска 1687-1691*. Београд, 1992

Samardžić, Nikola и Vladimir Abramović, „Švajcarac u Beogradu: Nikola Doksat de Morez,“ *Limes plus* 2 (2013), 41-50.

Самарцић, Радован. „Ђорђе Бранковић“ у: *Сентандрејски зборник САНУ* I. ур. Дејан Медаковић. Београд, 1987

Szakaly, Ferenc. *Hungaria Eliberata: Die Rückeroberung von Buda im Jahr 1686 und Ungarns Befreiung von der Osmanenherrschaft, 1683-1718*. Budapest: Corvina, 1986

Станојевић, Глигор. „Прилог проучавању битке код Сенте 11. септембра 1697. године,“ *Зборник за историју* 9 (1974), 80-87.

Станојевић, Глигор. *Србија у време Бечког рата*. Београд: БИГЗ, 1976

Stoye, John. *Die Türken vor Wien: Schicksalsjahr 1683*. Graz: Ares, 2010

Stoye, John. *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*. New Haven, London: Yale University Press, 1994

Sturmberger, Hans. „Türkengefahr und österreichische Staatlichkeit“ u: *Ders., Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge*. Linz, 1979, 311–328

Schmidhofer, Ernst. *Das irische, schottische und englische Element in kaiserlichen Heer*. Wien, 1971

Schmitt, Oliver Jens и Eva Anne Frantz. (yp.). *Albanische Geschichte: Stand und Perspektiven der Forschung*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2009

Schulte, Aloys. „Die Schlacht bei Slankamen (19. August 1691)“, Beilage zur Allgemeinen Zeitung 230, 20. August 1891

Schulte, Aloys: *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und der Reichskrieg gegen Frankreich 1693-1697*. II. Karlsruhe: J. Bielefeld's Verlag, 1892

Tallett, Frank и D. J. B. Trim. (yp.). *European Warfare 1350-1750*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010

Ташковски, Д. „Устанак у Македонији крајем XVII века под руководством Карпоша“ *Војно-историјски гласник* (1951)

Thürheim, Andreas. *Feldmarschall Otto Ferdinand Graf von Abensperg und Grann. 1677-1748. Eine Militär-historische Lebensskizze*. Wien, 1877

Uyar, Mesut и Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Ataturk* Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2009

Fagan, Brian M. *The Little Ice Age: How Climate Made History, 1300-1850*. New York: Basic Books, 2000

Faroqhi, Suraiya N. (yp.). *The Cambridge History of Turkey III, The Later Ottoman Empire, 1603-1839*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006

Fichtner, Paula Sutter. *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526–1850*. London: Reaktion Books, 2008

Froese, Wolfgang и Martin Walter. (yp.). *Der Türkenlouis: Markgraf Ludwig von Baden und seine Zeit*. Gernsbach: Casimir Katz Verlag, 2005

Hammer-Purgstall, Joseph von. *Geschichte des osmanischen Reiches, VI* . Graz: Akademische druck – U. Verlagsanstalt, 1963

Hammer, Joseph von. *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*. III. Zagreb, 1979

Heimann, Heinz-Dieter. *Die Habsburger: Dynastie und Kaiserreiche*. München: Verlag C. H. Beck oHG, 2001

Heller, приказ *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken II* од Philipp Röder von Diersburg, *Oestreichische militärische Zeitschrift* 3 (1842), 307-316

Хлапец-Ђорђевић, Ј. „Подвојвода Јован Монастерлија“ *Летопис Матице српске* LXXXIV / 247-248 (1908)

Hohrath, Daniel и Christoph Rehm, yp., *Zwischen Sonne und Halbmond: der Türkenlouis als Barockfürst und Feldherr*. Rastatt: Vereinigung der Freunde des Wehrgeschichtliches Museum Schloss Rastatt, 2005

Hochedlinger, Michael. *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683-1797*. London, 2003

Hochedlinger, Michael. *Die französisch-türkischen Beziehungen 1525-1792 als Instrument antihabsburgischer Politik von der „osmanischen Diversion“ zur Rettung des „kranken Mannes am Bosphorus“*. Wien, 1991

Cavanaugh, L. C. „Irish Colonels Proprietors of Imperial Regiments,“ *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* 17/2 (1927), 117-126

Czoernig, Karl. *Etnographie der Oesterreichischen Monarchie*. III. Wien, 1857

Chaunu, Pierre. *Civilizacija klasične Evrope*. Beograd, 1977

Childs, John. *Armies and Warfare in Europe, 1648-1789*. Manchester: Manchester University Press ND, 1982

Childs, John. *The Nine years` War and the British Army 1688-1679: The operations in the Low Countris*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1991

БИОГРАФИЈА

Владимир (Милан) Абрамовић рођен је 29. јануара 1982. године у Београду, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је на Основним студијама историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2009. године с темом из ране модерне историје *Карло VI и изградња државних институција у Аустрији*. Проф. др Никола Самарцић био је ментор Абрамовићу током дипломских студија.

Докторске студије уписао је 2011. године на Катедри за општу историју новог века, код ментора проф. др Николе Самарцића. Тема докторске дисертације под насловом “Битка код Сланкамена 1691. године” одобрена је на седници Већа научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду 16. априла 2013. Као посебно значајно за рад на докторској тези је истраживање које је В. Абрамовић обавио у Државном архиву у Бечу у периоду од октобра 2014. до јануара 2015. Прилику да обави истраживање у поменутом архиву добио је као стипендиста Републике Аустрије, која му је додељена преко аустријске службе за размену (*Österreichischer Austauschdienst*).

Од 2012. учествује у својству сарадника при пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије “Модернизација западног Балкана”. Од 2013. ангажован је као члан радне групе на међународном пројекту **COST Action IS1301** *New Communities of Interpretation: Contexts, Strategies and Processes of Religious Transformation in Late Medieval and Early Modern Europe* and **COST Action TU1203** *Crime Prevention through Urban Design and Planning*.

Владимир Абрамовић је до почетка 2015. објавио 9 научних радова у часописима, као и у зборницима радова са међународних конференција. У периоду 2014-2015. боравио је на студијском и архивском истраживању у Аустрији. У периоду 2011-2014. учествовао је на 5 међународних и домаћих научних скупова (Париз, Беч, Београд).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Владимир Абрамовић _____

број уписа _____

Изјављујем

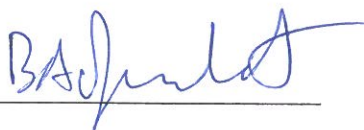
да је докторска дисертација под насловом

Битка код Сланкамена 1691. године

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 29. април 2015.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Владимир Абрамовић

Број уписа _____

Студијски програм Докторске студије историје

Наслов рада Битка код Сланкамена 1691. године

Ментор проф. др Никола Самарџић

Потписани Владимир Абрамовић

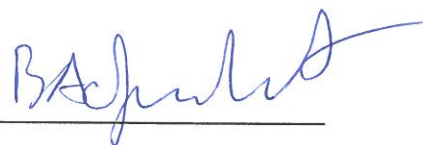
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 29. април 2015.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Битка код Сланкамена 1691. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

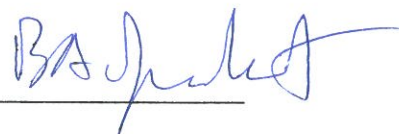
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 29. април 2015.

Потпис докторанда

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.